

เย ธมฺมา เหตุปฺภว

เตสํ เหตุํ ตถาคโต อาท

เตสณฺจ โย นิโรโธ

เอวํวาทิ มหาสมณโณ^๑

ธรรมเหล่าใดเกิดแต่เหตุ พระ-

ตถาคต ตรัสเหตุของธรรมเหล่านั้น

และความดับ ของธรรมเหล่านั้น

พระมหาสมณะมีวาตะอย่างนี้.

วฺตุโต. เตน วิณฺณายติ เหตุปฺภวานํ เหตุ
ปฏิจฺจสมฺปปาโทติ. เสสเมตถ วตฺตพฺพํ
ปรโต อวิภวิสฺสตี.

ด้วยคำนั้น ย่อมทำให้เข้าใจได้ว่า เหตุแห่ง
ธรรมอันมีเหตุเป็นแดนเกิด ชื่อว่า ปฏิจ-
สัมปปา. คำที่เหลือที่ควรจะกล่าว ใน
ปฏิจสัมปปาหน้ จักมีแจ้งข้างหน้า.

๕๑๔. ปฏิจจติ ตนฺตํ การณํ
นิสฺสาย. สมฺมาติ อวิปริตํ อนิจฺจโต
อนิจฺจสฺส อฺปฺปาโทติ กตฺวา. นิจฺจโต हि
การณโต ผลสฺส อฺปฺปาโท วิปริโต. เตนาท
"ติตฺถิย ๆเปฯ นิรเบกฺโข"ติ.

๕๑๔. บทว่า ปฏิจจ แปลว่า อาศัย
เหตุ นั้น ๆ. บทว่า สมฺมา ความว่าไม่วิปริต
เพราะอธิบายว่า สิ่งที่ไม่เที่ยงก็เกิดขึ้นจาก
สิ่งที่ไม่เที่ยง. เพราะว่า ความเกิดขึ้น
ของผล จากเหตุที่เที่ยง ก็เป็นความวิปริต.
ด้วยเหตุ นั้น ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า "มิได้
เล็งถึงเหตุมีประกฤติและบุรุษเป็นต้น ที่
เคียรถียกำหนดไว้".

^๑ วิ. มหา. ๔/๗๔, ข. อ. ๓๒/๓๖.

"อุปาโท ปณฺณายตี"ติ^๑ เอวํ วุตฺต-
 สงฺขตลกฺขณโต อณฺโณ "ปจฺจยโต ชณโต"ติ
 เอกุถ วุตฺตปจฺจยลกฺขโณ เอโก อากาโร
 อุปาโทติ เตสํ อธิปาโย.

ยํ สนฺธาย เต "ชาติอาทึนํ เหตุโว ชาติ-
 อาทโย"ติ วทฺนฺติ, ตํ เตสํ มติมตฺตํ,
 นิพฺพตฺติลกฺขณวินิมุตฺตสฺส ตาทิสฺสสฺส กสฺสจฺจิ
 อภาวโต. เตนาท "ตํ น ญชฺชตี"ติอาทิ.
คมภีรณยาสมภวโตติ คมภีรณํ นยานณฺจ
 อสมภวโต. สทฺทเภทโตติ สทฺทวินาสโต
 สทฺทาโยคโต.

อธิบายของเกจิอาจารย์เหล่านั้นว่า อาการ
 อย่างหนึ่ง ซึ่งมีปัจจัยที่ได้กล่าวแล้ว ในคำนี้
 ว่า "โดยปัจจัย โดยลักษณะ" เป็นลักษณะ
 อันเป็นอย่างอื่น จากสังขตลักษณะที่ตรัสไว้
 อย่างนี้ว่า "ความเกิดขึ้นย่อมปรากฏ"
 ชื่อว่าเป็นความเกิดขึ้น.

คำใดที่เกจิอาจารย์เหล่านั้น หมายถึงกล่าว
 ไว้ว่า "เหตุของชาติ(ความเกิด)เป็นต้น
 ก็คือชาติ(ความเกิด)เป็นต้น", คำนั้น ก็
 เป็นเพียงมติ ของเกจิอาจารย์เหล่านั้น,
 เพราะธรรมไร ๆ เช่นนั้นที่พ้นไปจากลักษณะ
 คือความบังเกิดไม่มี. ด้วยเหตุนี้ ท่าน
 อาจารย์จึงกล่าวว่า "คำนั้นไม่ชอบ" ดังนี้
 เป็นต้น. บทว่า คมภีรณยาสมภวโต แปลว่า
 เพราะไม่มีความลึกซึ้งและนัย. บทว่า
สทฺทเภทโต คือเพราะเสียศัพท์ ได้แก่
 เพราะไม่ประกอบด้วยศัพท์.

^๑ ส. ขนฺธ. ๑๗/๔๘-๕๐, อง. ติก. ๒๐/๑๘๒,
 อภ. ก. ๓๗/๗๔-๗๕.

สุดตํ นตฺถิ "ปฏิจจสมุปบาทํ โว ภิกฺขเว พระสูตร ชื่อว่าไม่มี เพราะอาการเพียง
 เทเสสสามี"^๑ติอาทีหิ สุดตปเทหิ อุปบาท- แต่ความเกิดขึ้น พระผู้มีพระภาคมิได้ทรง
 มตฺตสฺส อุปภาสิตตฺตา. อยมเว หิ อตฺถ ประกาศไว้ ด้วยบทพระสูตรมีอาทิว่า "ดูกร
เหฏฺฐา ทสฺสีโต อิทานปิ ทสฺสียตี. ตํ ภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงปฏิจจสมุปบาท
อุปบาทมตฺตํ. วิหฺรามิ ตสฺมี ปจฺมาภิ- แก่เธอทั้งหลาย". ก็เนื้อความนี้แหละที่ได้
สมฺพุทฺธกาเลติ อธิปฺปาโย. วิหฺรามีติ วา ประกาศแล้วในตอนต้น กำลังจะแสดงอยู่
กาลวิปลลาเสน วุตฺตํ, วิหาสินฺติ อตฺถ. แม้ในบัดนี้. ตํ โยค อุปบาทมตฺตํ แปลว่า

อาการสักว่าความเกิดขึ้นนั้น. อธิบายว่า
วิหฺรามิ ย่อมอยู่ในกาลแรกตรัสรู้นั้น.
 อีกอย่างหนึ่ง บทว่า วิหฺรามิ พระผู้มี-
 พระภาคตรัสไว้ โดยเป็นกาลวิปลาต,
 ความเท่ากับ วิหาสี แปลว่าประทับอยู่แล้ว.

ตฺตฺราติ ตสฺมี ปเทสฺวิหาเร. ปจฺจยาการ- บทว่า ตฺตฺร ความเท่ากับ ตสฺมี โยค
ทสฺสเนนาติ เยนากาเรน ปจฺจยธมฺโม ปเทสฺวิหาเร แปลว่า ในปเทสฺวิหารธรรม
ปจฺจยฺยุปฺพนฺนสฺส ปจฺจโย โหติ, โส นั้น. คำว่า โดยทรงดูปัจจัยการ ความว่า
ปจฺจยกาโร ปจฺจยภาโว, ตสฺส ทสฺสเนน. ปัจจัยธรรม ย่อมเป็นปัจจัยแห่งปัจจัยปฺน-
อิธ ปน เวทนานํ ปจฺจยภาโว อธิปฺเปโต. ธรรม (ธรรมที่เกิดแต่ปัจจัย) โดยอาการ

^๑ ฉ. เทเสสสามีติอาทิสฺสุดตปเทหิ,
 ส. นิ. ๑๖/๑-๓๐.

เตนาค "มิจฉาทิฏฐิปัจจยาปิ เวทยิตน" ติ-
อาทิ.

เวทนานันเยว ทิ ปัจจยัม ปัสสันเตน
วุตตวิหาโร ปฏิจฺจสมุปบาทสฺส เอกเทศเมว
ปัสสโต วิหาโรติ กตฺวา ปเทสฺวิหาโร
ชาโต, อนนฺตณฺยสมนฺตปฏิจฺจานมนสิกาโร
ปจฺจมาภิสสมุพฺพุทฺธิวิหาโร. ตํ ทิ นิปฺปเทสโต
ปัจจยาการทสฺสนนฺติ เอเก. ปเทสฺวิहार-
สฺตฺตวิโรโธ อาปชฺชติ ตสฺส เวทนานัน
ปัจจยธมฺมนสิการวิภาวนโต.

ใด, ปัจจัยธรรมนั้น ชื่อว่าปัจยาการ คือ
ความเป็นปัจจัย, โดยทรงคุณปัจยาการนั้น.
แต่ในที่นี้ ท่านประสงค์เอาความเป็นปัจจัย
แห่งเวทนาทั้งหลาย. ด้วยเหตุนี้ ท่านจึง
กล่าวว่า "ความเสวยอารมณ์ มีเพราะ
มิจฉาทิฏฐิเป็นปัจจัยก็มี" ดังนี้ เป็นต้น.

กัวิหารธรรมที่พระผู้มีพระภาค ทรงคุณปัจจัย
แห่งเวทนาทั้งหลายอย่างเดียวกัน ตรัสไว้
ชื่อว่าเป็นปเทสวิหารธรรม เพราะอธิบาย
ว่า เป็นธรรมเครื่องอยู่แห่งพระผู้มีพระภาค
ผู้ทรงคุณ แต่เพียงเอกเทศ แห่งปฏิจฺจสมุปบาท
เท่านั้น, การมนสิการสมันตปฏิจฺจานอนันตณฺย
ชื่อว่าวิหารธรรมเมื่อแรกตรัสรู้. อาจารย์
พวกหนึ่งกล่าวว่า ก็เช่นนั้น เป็นการทรงคุณ
ปัจยาการโดยหมดสิ้น. ชื่อว่า ต้องผิดต่อ
ปเทสฺวิहारสูตร ก็เพราะคำของเกจิ-
อาจารย์นั้น อธิบายถึงการมนสิการปัจจัย-
ธรรมแห่งเวทนาทั้งหลาย.

โลก สมุเทติ เอตสุมาทิ โลก-
สมุทโย, อวิชชาทโก ปัจจยคโณ, น
 โลกสมุทยมตต^๑. เตนาท "อนุโลมปฏิจ-
สมุขปาโท"ติ. นตติตาทิ สพุโส อภาโว,
 นรนวยวินาโส^๑ อจุเจโทติ อตุโธ.
 นตติตาสทจรณโต ปน อจุเจททิฏฺฐิ นตติตาทิ
 อธิปะเตตา. ปัจจยानุปรโม ปัจจยानิ
 อวิจเจโท.

ยถา ทิ อตติตเหตุปะณจกสนุสิสเยน เอตริ
 ผลปะณจกั วิย เหตุปะณจกมุปี โทติ, เอวั
 เอตริ เหตุปะณจกสนุสิสเยน อายติ
 ผลปะณจกมุปี ภวิสสติ. เตนาท
 "ปัจจยानุปรเม ผลานุปรมโต"ติ.

ชื่อว่า โลกสมุทัย เพราะอรรถว่า
 เป็นแดนเกิดขึ้นของโลก, ได้แก่หมู่แห่ง
 ปัจจัยมีวิชาเป็นต้น, มิใช่เป็นเพียงความ
 เกิดขึ้นแห่งโลกเท่านั้น. ด้วยเหตุนั้น ท่าน
 อาจารย์จึงกล่าวว่า "ปฏิจสมุขปาทยาย
อนุโลม". บทว่า นตติตา คือความไม่มี
 โดยประการทั้งปวง, อธิบายว่า ได้แก่
 ความขาดสูญ ซึ่งมีความคล้อยตามระพินาศ
 ไป. อนึ่ง อจุเจททิฐิท่านประสงค์ว่า เป็น
 นตติตา เพราะมีความเป็นไปร่วมกับ
 นตติตา. ปัจจยानุปรโม ได้แก่ความไม่
 ขาดสายแห่งปัจจัยทั้งหลาย.

เหมือนอย่างว่า เหตุทั้ง ๕ ย่อมมีได้
 เหมือนกับผลทั้ง ๕ ในปัจจุบัน โดยอาศัย
 เหตุทั้ง ๕ ในอดีตฉันใด, ผลทั้ง ๕ ใน
 อนาคต จักมีด้วยอาศัยเหตุทั้ง ๕ ในปัจจุบัน
 เหมือนฉันนั้น. ด้วยเหตุนี้ ท่านอาจารย์
 จึงกล่าวว่า "ความสืบต่อแห่งผล ย่อมมีได้
ในเพราะความสืบต่อแห่งปัจจัย".

^๑ นรนวยวินาโสติ มณฺเฑ.

ตั้ง กมฺภีรตฺตํ อุปฺปาทมตฺเต นตฺถิ
อสภาวธมฺมตฺตา? เอกตฺตนยาทโย นยา
สภาวธมฺเมสุ ลพฺภมานโต^๒ อุปฺปาทมตฺเต
กถณฺจปิ น ลพฺภเยยฺยุนฺติ อาท "นฺยจตฺถกฺกํ
อุปฺปาทมตฺเต นตฺถิ"^๑ติ.

๕๑๕. สฺมานे กตฺตริตี เอกสฺมีเยว
กตฺตริ . อุปฺปชฺชนกิริยาเย โย กตฺตา,
ตฺสฺมีเยว ปจฺจยฺนกิริยาเย จ กตฺตญฺเจตฺติ
อตฺถโธ. ยถา "นฺหาตฺวา กุณฺชติ, กุตฺวา
สยตี"^๑ติ. บุพฺพกาเลติ "อิทฺถจ
ตฺวา สทฺทฺนตฺตานํ ปทานํ เยภฺยฺเยน ปุริมกาล-
กิริยาเย ทิปนโต วุตฺตํ, น อิธ ปฏฺิจฺจสทฺทฺสฺสุ
ปุริมกาลตฺถตฺตา.

ตั้ง โยค กมฺภีรตฺตํ แปลว่า ความ
ลึกซึ้งนั้น ไม่มีอยู่ในอาการสักว่าความ
เกิดขึ้น เพราะมิใช่เป็นสภาวธรรม. นัยทั้ง
หลายมีเอกัตถนัยเป็นต้นก็จะไม่พึงได้ แม้
อย่างไรเล่า ในอาการสักว่าความเกิดขึ้น
เพราะได้อยู่ในสภาวธรรมทั้งหลาย เพราะ
เหตุ นั้น ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า "นัยทั้ง ๔
ย่อมไม่มี ในอาการสักว่าความเกิดขึ้น".

๕๑๕. สองบทว่า สฺมานे กตฺตริ
แปลว่า ในกัตตฺตฺเตเดียวกันนั่นเอง อธิบายว่า
กัตตฺตฺตฺเตแห่งกิริยา คือความเกิดขึ้น, ใน
กัตตฺตฺตฺตฺเตนั้นแหละ อันเป็นกัตตฺตฺตฺเตแห่งกิริยา คือ
ความอาศัยเป็นไปด้วย. เหมือนคำว่า
"นฺหาตฺวา กุณฺชติ อาบแล้วก็กิน, กุตฺวา
สยตี กินแล้วก็นอน". ส่วนคำว่า ในบุพฺพกาล
นี้ ท่านกล่าวไว้เพราะแสดงกิริยา อันเป็น
บุพฺพกาลโดยมากแห่งบททั้งหลาย ซึ่งมี ตฺวา

^๑ ม. อสภาวธมฺมตฺตา.

^๒ ก. ลพฺภมานกา.

คุณพร ศรีจามร ขออุทิศส่วนกุศลให้

ปู่ย่า พ่อแม่ พี่น้อง แม่ทองดี ศรีจามร, ตารอด-ยายทรัพย์ ทองทิพย์

ศัพท์เป็นที่สุด, หาใช่เพราะความที่ปฏิจศัพท์
มีอรรถเป็นปริมกาลในที่นี้ไม่.

เอวํ หิ "จกฺขุ ปฏิจฺจา"ติ นิตฺสฺสนวณํ
นิตฺสฺสิตฺตพฺเพน สํสนฺนํ เทยฺย. อตฺวา
กามณฺเจตฺต อุกฺกมฺมํ กิริยานํ สมกกาลตา
อุปฺปชฺชนกิริยาย ปุพฺเพ ปจฺจยฺนกิริยาย
อสมฺภวโต, ตถาปิ ผลกิริยาย เหตุกิริยา
ปุริมกाल^๑ วีย โวหริตุํ ยุตฺตา.

ก็คำที่เป็นตัวอย่างว่า "จกฺขุ ปฏิจฺจ" จะพึง
เทียบเคียงได้กับคำที่จะพึงเป็นตัวอย่างด้วย
ประการฉะนี้. อีกอย่างหนึ่ง ในที่นี้ ความที่
กิริยาทั้ง ๒ มีกาลอันเสมอกัน เพราะกิริยา
คือความอาศัยกันเป็นไปในก่อน ไม่มีแก่
กิริยา คือความเกิดขึ้นก็จริงอยู่, แม้ถึง
อย่างนั้น กิริยาที่เป็นเหตุแห่งกิริยาที่เป็นผล
ก็ชอบที่จะกล่าวเหมือนปริมกาล.

เอวเมตฺต เหตุผลวาวุจฺจํ สฺปากกฺกํ โทคิตฺติ
อุปจารสิทฺธํ ปุริมกาลํ กเหตุวา วุตฺตํ
"ปุพฺพกาล"ติ. อตฺตสิทฺธิกโรติ วากฺยตฺต-
ปฏิวินยตฺตติกโร. ปฏิจฺจสมุปฺปาโทติ หิ เอตฺต
วากฺยตฺตาวโพโธ อธิ อตฺตสิทฺธิติ
อธิปฺเปโต.

การกำหนดเหตุและผลแห่งเหตุ ย่อมเป็น
อันชัดเจนอย่างใด ในที่นี้ เพราะฉะนั้น
ท่านจึงกล่าวว่า "ในบุพกาล" โดยถือเอา
ปริมกาล ซึ่งสำเร็จด้วยอุปจารโวหาร.
คำว่า กระทำความสำเร็จเนื่องความ คือ
กระทำความรู้เนื่องความ แห่งถ้อยคำ.
จริงอยู่ ความเข้าใจแห่งถ้อยคำ ในบทว่า

^๑ โป. ปริมกาลา วีย.

ปฏิจสมุปบาทนี้ ท่านประสงศ์ว่า ความ สำเร็จเนือความในที่นี้.

ปยุชชมาโน ปฏิจจุสทโท อุปบาทสทฺเทน วุจฺจมานสุสฺ สมานสุสฺ กตฺตฺ "อภาวโต"ติ ปทํ อานตฺวา โยเชตพฺพํ. อยฺยเหตฺตฺ อตฺถโธ "จกฺขุญฺจ ปฏิจฺจ รุเป จ อุปฺปชฺชติ จกฺขุวิญฺญาณํ"ติอาทิสฺ ปจฺจยฺนกิริยาย, อุปฺปชฺชชนกิริยาย จ วิญฺญาณเมว กตฺตฺตาติ สมานกตฺตฺกตา ลพฺภติ.

ปฏิจศัพท์ ประกอบเข้ากับ อุปบาทศัพท์ ฟังนำเอาบทว่า "อภาวโต" ของกัตตฺที่ เสมอกัน ที่กำลังจะกล่าวอยู่ มาประกอบ เข้าด้วย. ก็เนือความในชื่อนี้ มีตั้งต่อไปนี้ วิญฺญาณนั้นเองเป็นกัตตฺตา แห่งกิริยาคือความ อาศัยเป็นไป และแห่งกิริยาคือความเกิดขึ้น เช่นในคำมีอาทิวา "จกฺขุญฺจ ปฏิจฺจ รุเป จ อุปฺปชฺชติ จกฺขุวิญฺญาณํ" แปลว่าอาศัยจักษุ และรูป จึงเกิดจักษุวิญฺญาณขึ้น เพราะฉะนั้น จึงได้ความมีกัตตฺและรูปเสมอกัน.

"ปฏิจจุสมุปาท"ติ เอตฺถ ปน อุปฺปาทสทฺทสุสฺ ภาวสาธนตฺยา^๒ กิริยา ว วุตฺตฺตาติ สมานกตฺตฺลฺกฺขโธ สทฺทปฺปโยโค น

ก็ในคำว่า "ปฏิจสมุปบาท" นี้ ท่าน กล่าวกิริยาเท่านั้น เพราะความที่อุปบาท- ศัพท์เป็นภาวสาธนะ เพราะฉะนั้น การ

^๑ ม. ม. ๑๒/๒๒๖, ๔๗๖, ม. ฉ. ๑๔/๕๑๐, ๕๑๖, ๕๑๘, ส. นิ. ๑๖/๘๗, ส. สฬา. ๑๘/๔๐, อภ. ก. ๓๗/๓๕๘.

^๒ ก. ภาวสาธนตา.

คุณพร ศรีจามร ขออุทิศส่วนกุศลให้
ปู่เ็นม ย่าพุ่ม พ่อเ็นม แม่ทองดี ศรีจามร, คารอด-ยายทรัพย์ ทองทิพย์

สมภวตติ. เตนาท "สหทเภท กจจติ"ติ, อปสหทบุโยโค โหตติ อตุโณ.

ประกอบศัพท์ อันมีกัตตุเสมอกันเป็นลักษณะ จึงไม่สำเร็จแล. ด้วยเหตุ นั้น ท่านอาจารย์ จึงกล่าวว่า "ถึงการเสียศัพท์ไป". อธิบาย ว่า ย่อมเป็นอันปราศจากการประกอบศัพท์.

น เจตตุ ปราวรโยโค^๑ "อปุตวา นที ปพฺพโต, อติกกมฺม ปพฺพตํ นที"ติอาทิสฺสู วีย, นาปี ลกฺขณเหตุอาทิบโยโค "สีหํ ทิสฺวา ภยํ โหติ, ขตํ ปิวิตฺวา พลํ ชายเต, 'ธนฺ'ติ กตฺวา ทณฺโท ปติโต"ติอาทิสฺสู วีย. เนเวตตุ สหทเภทโท. น ทิ ทตฺตเล อามลกํ วีย สพฺพณฺเอยํ ปจฺจกฺขํ กตฺวา จิตานํ มเหสีนํ วจนเ อกฺขรจินฺตกานํ วิปฺลาโป อวสฺรํ ลภติ.

ก็ในคำว่าปฏิสมุขบาทนี้ ไม่มีการประกอบ เนื้อความที่ห้ามเนื้อความอย่างอื่น เหมือน อย่างในคำว่า "อปุตวา นที ปพฺพโต" แปลว่า ยังไม่ถึงแม่น้ำก็มีภูเขาน้ำ, อติกกมฺม ปพฺพตํ นที แปลว่าเลยภูเขาน้ำก็มีแม่น้ำ", ทั้งไม่ใช่ประโยคลักษณะ และประโยคเหตุ เป็นต้น เหมือนอย่างในคำมีอาทิวา "สีหํ ทิสฺวา ภยํ โหติ" แปลว่า ความกลัวย่อมมี เพราะเห็นสีหะ, ขตํ ปิวิตฺวา พลํ ชายเต แปลว่า กำลังย่อมเกิดเพราะคิมเปรียง, 'ธนฺ'ติ กตฺวา ทณฺโท ปติโต แปลว่า ไม้เท้าตกไปแล้ว เพราะทำเสียงเหาะ". ในประโยคเหล่านี้ ไม่เป็นการเสียศัพท์ เลย. ก็ในพระคำรัสของพระพุทธเจ้า

^๑ ก. ปราปรโยโค, ปา. ๓, ๔, ๒๐, ปราวรโยเค จ (ปาณิน).

คุณพร ศรีจามร ขออุทิศส่วนกุศลให้

ปู่เนียม ย่าพุ่ม พ่อปั้น แม่ทองดี ศรีจามร, คารอด-ยายทรัพย์ ทองทิพย์

ลภตุ, วากุยตุเถน สหฺทสฺหิตฺโต "นฺหาตุวา
 คมนํ, ภูตุวา สยมนฺ"ติอาทิสฺ วิทยาติ.
 เอวมฺปิ น จ กิณฺจิ อตุถํ สาเชติ. ยทิปิ
 ปจฺเจกํ ปทฺตุโถ ลพฺภติ, วากุยตุโถ ปน
 น ยุชฺชติ, ตสฺมา ทสฺทาพินาทิวากุยานิ
 วยิ อสมฺพนฺธตฺถตฺตาย นิรตุถกํ โทติติ
 อธิปฺปาโย.

นามปเต วุตเต อปฺปยุตฺตานปิ อตุถิ
 โทติ วิชฺชติติ เอวรฺูปานิ กิริยาปทานิ
 อาเนตฺวา สมฺพนฺธิตฺตพฺพานีติ ฌายํ สนฺธายาท
 "โทติสฺทเทน สฺหฺ โยชฺยิสฺสามา"ติ.

ผู้แสวงหาซึ่งคุณอันใหญ่ทั้งหลาย ผู้กระทำ
 ธรรมชาติที่จะพึงรู้ทั้งปวง ให้ประจักษ์ตั้งอยู่
 เหมือนอย่างมะขามป้อมบนฝ่ามือ พวกนักคิด
 อักขระทั้งหลาย ไม่ได้โอกาสที่จะพรั้าเพื่อ.

ถ้าจะได้, ก็เพราะศัพท์สำเร็จด้วยเนื้อ-
 ความของคำพูด เหมือนอย่างในคำมีอาทิว่า
 "นฺหาตุวา คมนํ แปลว่า อาบเสร็จแล้ว
 ก็ไป, ภูตุวา สยมนํ แปลว่า กินเสร็จแล้ว
 ก็นอน". แม้อย่างนี้ ก็ไม่สำเร็จเนื้อความ
 ะไรเลย. อธิบายว่า แม้จะได้ความ
 เฉพาะบทเป็นบท ๆ ไปก็ตาม, ถึงกระนั้น
 เนื้อความของคำพูดก็ไม่เหมาะสม, เพราะ
 ฉะนั้น จึงเป็นคำที่ไร้ประโยชน์ เพราะเป็น
 คำที่มีเนื้อความไม่เชื่อมกัน เหมือนคำพูด
 เรื่องทับทิม ๑๐ ผล เป็นต้น.

ท่านอาจารย์กล่าวว่า "พวกข้าพเจ้า
จักประกอบเข้ากับโทติศัพท์" ดังนี้ หมาย-
 เอนันย์ที่ควรทราบว่ เมื่อกกล่าวถึงบทนาม
 แล้ว บทกิริยาเห็นปานนี้ คือ อตุถิ, โทติ,

คุณพร ศรีจามร ขออุทิศส่วนกุศลให้
 ปู่เนียม ย่าห่ม พ่อปิ่น แม่ทองดี ศรีจามร, คารอด-ยายทรัพย์ ทองทิพย์

อิมะสุติ ยถาวุตฺเตสุ เทสนาปฏินฺณาปุจฺจา-
นิคมนวเสณ วุตฺเตสุ ปฏิจฺจสมุปาทปเทสุ.

วิชฺชติ แม้มิได้ประกอบไว้ ก็ควรนำมาเชื่อม
เข้าด้วย. บทว่า อิมะสุ โยค ปฏิจฺจ-
สมุปาทปเทสุ แปลว่าในบรรดาบทว่า
ปัจจุสมุปาทที่ตรัสไว้เกี่ยวกับคำเทศนา คำ
ปฏินฺญา คำปุจฺจา และคำนิคม ตามที่ได้ตรัส
ไว้แล้วเหล่านี้.

นิทฺสสนมตฺตญฺเจตฺ, อญฺเณสุปิ "ปฏิจฺจ-
สมุปาทเมว สาธุกํ โยนิโส มนสิกโรติ."^๑
ยทิตฺ อิทฺปฺปุจฺยตา ปฏิจฺจสมุปาโท.^๒
กมฺภีโร จายํ อานนฺท ปฏิจฺจสมุปาโท"^๓
เอวมาทีสุปิ เอเกนปิ สทฺธิ โทติ-สทฺโท
สมฺพนฺธํ น กจฺจติ. โยคํ น กจฺจติ ตถา
สมฺพนฺธวเสณ อวุตฺตตฺตา.

ก็ข้อนี้เป็นเพียงตัวอย่าง, แม้ในบทอื่นแม้
มีอาทิอย่างนี้ว่า "ปฏิจฺจสมุปาทเมว สาธุกํ
โยนิโส มนสิกโรติ. ยทิตฺ อิทฺปฺปุจฺยตา
ปฏิจฺจสมุปาโท. कमฺภีโร จายํ อานนฺท
ปฏิจฺจสมุปาโท" โทติ-ศัพท์ ก็มีได้ถึงการ
เชื่อมเข้ากับบทว่าปัจจุสมุปาท แม้แต่บท-
เดียว. ชื่อว่า ย่อมไม่ถึงซึ่งความประกอบ
เข้า เพราะมิได้ตรัสไว้เกี่ยวกับความ
เชื่อมกันเหมือนอย่างนั้น.

^๑ ส. นิ. ๑๖/๕.

^๒ ม. ม. ๑๐/๔๓, ม. ม. ๑๓/๔๖๑,
ส. ส. ๑๕/๒๑๓, ส. ส. ๑๕/๒๐๐,
วิ. มทา. ๔/๘.

^๓ ที. มทา. ๑๐/๖๕, ส. นิ. ๑๖/๑๑๑.

คุณพร ศรีจามร ขออุทิศส่วนกุศลให้

ปู่เนียม ย่าพุ่ม พ่อปิ่น แม่ทองดี ศรีจามร, คารอด-ยายทรัพย์ ทองทิพย์

"น จ อุปฺปาโท โทตี"^๑ อิทํ อสภาว-
 ธมฺมตฺตา อุปฺปาทสฺส นินฺพตฺติลกฺขณาโยคํ
 สฺนุชฺชาย วุตฺตํ. ยถา ทิ วินาสสฺส วินาสเ
 นตฺถิ, เอวํ อุปฺปาทสฺส วินาสเ วิย
 อุปฺปาโทปิ นตฺถิ. ยทิ สฺยา, เยน
 อุปฺปาเทน อุปฺปาโท อุปฺปาทวา, โสปิ
 อุปฺปาทวาติ. อนวฏฺฏานเมว อาปชฺเชยฺยาติ
 วุตฺโตวายมตฺถโถ.

คำว่า "ทั้งไม่เป็นความเกิดขึ้นด้วย" นี้
 ท่านอาจารย์กล่าวไว้ หมายถึงความไม่
 ประกอบด้วยลักษณะ คือความบังเกิด ของ
 ความเกิดขึ้น เพราะมิใช่เป็นสภาวะธรรม.
 เหมือนอย่างว่า ความฉิบหายไม่มีแก่ความ
 ฉิบหาย ฉนฺได, แม้ความเกิดขึ้นก็ไม่มีแก่
 ความเกิดขึ้น เหมือนกับความฉิบหายฉนฺได.
 ท่านกล่าวความข้อนี้ไว้แล้วที่เดียวว่า ถ้า
 จะพึงมีไฉน, ความเกิดขึ้นก็จะมีความ
 เกิดขึ้น ด้วยความเกิดขึ้นใด, แม้ความ
 เกิดขึ้นนั้น ก็จะมีความเกิดขึ้น เพราะฉะนั้น
 จะไม่พึงถึงความหยุดลงที่เดียว.

เตนาค "ส เจ เหยฺยา"^๑ อิทํ. ยทิ เอวํ
 กถํ สมฺมทโย โทตีติ ? นายํ โทโส
 นินฺพตฺตียา อนธิปฺเปตตฺตา. เอวํ ทุกฺขกฺ-
 ขนฺธสฺส สมฺมทโย ปาตุภาโว สมฺมทวตฺติ อยํ
 เหตุถ อตฺถโถ, อิทํ ปน ปฏิจฺจสมฺมฺปาโท

ด้วยเหตุนี้ ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า "ถ้า
หากว่าจะพึงเป็น" ดังนี้เป็นต้น. ถามว่า
 ถ้าเป็นอย่างนั้น สมุทัยจะมีได้อย่างไร ?
 ข้อนี้ไม่ผิดอะไร เพราะมิได้ประสงค์เอา
 ความบังเกิด. ความในข้อนี้ตั้งนี้ว่า สมุทัย

^๑ ม. ส. เจ. ภ. เว. ย.

คุณพร ศรีจามร ขออุทิศส่วนกุศลให้

ปุ่นิม ย่าหุ่ม พ่อปิ่น แม่ทองดี ศรีจามร, คารอด-ยายทรัพย์ ทองทิพย์

โหตีติ ตสฺส อตฺถิภาวโจทนาติ^๑ กตฺวา
โหติ ชายตีติ นิพฺพตฺติโจทนา กตา ลียาติ
อธิปฺปาเยน วุตฺตํ "น อุปฺปาโท โหตี"ติ.

คือความปรากฏของกองทุกข์ ย่อมมีได้ด้วย
ประการฉะนี้, แต่ในอธิการนี้มีปฏิจสมุปบาท
เพราะฉะนั้น ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า "ทั้ง
ไม่มีความเกิดขึ้น" ดังนี้ โดยความประสงค์
ว่า พึงเป็นอันกระทำการท้วง ถึงความ
บังเกิดว่า โหติ แปลว่า ย่อมเกิด โดย
กระทำอธิบายว่า เป็นการท้วงถึงอตฺถิภาวะ
(ความมี) ของปฏิจสมุปบาทนั้น.

๕๗๖. อิมสฺส สงฺขาราทึนํ ปจฺจยา
อิทฺทปฺปจฺจยา, อวิชฺชาทโย, เตสฺส ภาโว
อิทฺทปฺปจฺจยา. โก ปน โส ภาโวติ อาท
"ภาโว จ นามา"ติอาที. ตสฺสสตฺถิ :
เยนาภาเรน อวิชฺชาทโย สงฺขาราทึปาตุ-
ภาวเหตุ โหนฺติ, ตสฺมึ อวิชฺชาทึนํ
ปวตฺติอาการวิเสเส วิกาเร^๒ ปฏิจจ-
สมุปฺปาโทติ อัย สมณฺณาติ. เตสฺส วาทึนํ
คํ มณฺณํ. เหตุวจนฺโตติ เหตุภาววจนฺโต.

๕๗๖. ปัจจัยแห่งธรรมทั้งหลาย มี
สังขารเป็นต้น เหล่านี้ ชื่อว่าอิทฺทปฺปจฺจย,
ได้แก่ธรรมทั้งหลายมีวิชาเป็นต้น, ภาวะ
แห่งอิทฺทปฺปจฺจยเหล่านั้น ชื่อว่าอิทฺทปฺปจฺจยา.
ท่านอาจารย์กล่าวว่า "และที่ชื่อว่าภาวะ"
ดังนี้เป็นต้น เพื่อจะเลี่ยงเสียซึ่งคำถามว่า
ก็ภาวะนั้นได้แก่อะไร. เนื้อความของคำนั้น
ว่า : ธรรมมีวิชาเป็นต้น ย่อมเป็นเหตุ
แห่งความปรากฏของธรรม มีสังขารเป็นต้น

^๑ อตฺถิภาวโชตนา ?

^๒ ก. สงฺขารวิเสเส.

ด้วยอาการใด, ชื่อว่าปฏิจสมุบาทนี้ ก็ใน เพราะอาการนั้น ซึ่งเป็นวิการอันเป็นความ ต่างแห่งอาการเป็นไป ของธรรมมีวิชา เป็นต้นแล. เตส โยค วา ทีน. ตุ โยค มณณ แปลว่า ความสำคัญนั้น ของนักพูด เหล่านั้น. บทว่า เหตุจจนโต แปลว่า เพราะกล่าวภาวะแห่งเหตุ.

๕๑๖. เอตถาติ ปฏิจสมุบาทปเท. สมุบาทปธานวจนวิญญโย สสตุติโก เหตุ ปฏิจสมุบาโทติ อวิปริตติ อตุถ อชานนุคานัน อณตตุล สมุบาทสทสสุส ภาวสาธนสสุส ทสสนโต ตถา อิธาปิ พยณชนจฉายาย อุปาโทเยวาย วุตโต, น เหตุติ ยา สณณา อุปปชชติ, สา อิมสสุ ปฏิจสมุบาทปทสสุส เอว อิทานิ วุจจมานากาเรน อตุถ กเหตุวา วูปสมตพพา วิโนเขตพพา.

๕๑๖. บทว่า เอตถ โยค ปฏิจ- สมุบาทปเท แปลว่าในบทว่าปฏิจสมุบาท นี้. เหตุพร้อมทั้งความสามารถที่จะพึง เข้าใจ ด้วยคำอันมีสมุบาทเป็นประธาน ชื่อว่าปฏิจสมุบาท เพราะฉะนั้น สำหรับ ผู้เข้าใจเนื้อความอันไม่คลาดเคลื่อนนี้ ท่าน จึงกล่าวแต่ความเกิดขึ้นนี้เท่านั้น ด้วยเงา แห่งพยัญชนะ แม้ในที่นั้นอย่างนั้น, หาได้ กล่าวถึงเหตุไม่ เพราะในที่อื่น แสดง สมุบาทศัพท์อันเป็นภาวสาธนะ เพราะ ฉะนั้น ความเข้าใจอันใดเกิดขึ้น, ความ เข้าใจอันนั้น ควรจะถือเอาเนื้อความแห่ง

บทว่า ปฏิจสมุปาบท^๕ อย่างนี้คือโดยอาการ
ที่กล่าวอยู่ในบัดนี้แล้วระงับเสีย คือบรรเทา
เสีย.

เทวธาติ กถาย อัย สงฺเขตโต : ในกถาว่า เทวธา นี้ มีเนื้อความ
ยสุมา อตฺตโน ปจฺยวเสน ปวตฺเต ย่อดังนี้ : คำว่า "ปฏิจสมุปาบท" นี้ ควร
ปจฺยยุปนฺนธมฺมสมฺมุเห^๖ ปจฺเจตฺตพฺโต ปรารณาได้เป็น ๒ นัย อย่างนี้คือ นัยหนึ่ง
ปฏิจฺโจ จ โส สห อฺปฺชฺชนโต สมุปาโท ว่าเป็นไปเกี่ยวกับ
จ, ปฏิจฺจ วา การณสามคฺติ อปฺจฺกฺขาย ปัจจัยของตน ชื่อว่าปฏิจจะ เพราะต้อง
สห อฺปฺชฺชนโต เอวาทิ จ เอว^๗ เทวธา อาศัยกันเป็นไปด้วย, กลุ่มปัจจัยปັນธรรม
"ปฏิจฺจสมุปาโท"ติ อิทํ วณฺํ อิจฺฉิตฺตพฺพิ, นั้น ชื่อว่าสมุปาทะ เพราะเกิดขึ้นร่วมกัน
ตสุมา ตสฺส ปจฺยธมฺโมปิ ผลฺลฺปะจาเรน ด้วย, อีกนัยหนึ่ง เพราะอาศัยคือไม่ปฏิเสธ
ปฏิจฺจสมุปาโท อิจฺเจว วุตฺตติ. ความพร้อมเพรียงแห่งเหตุ เกิดขึ้นร่วมกัน
อย่างเดียวกัน, ฉะนั้น แม้ปัจจัยธรรมของกลุ่ม
ปัจจัยปັນธรรม ท่านก็กล่าวว่า ปฏิจ-
สมุปาบท โดยเป็นโวหารกล่าวพาดพิงถึงผล
นั่นเอง.

ปจฺยตายติ ปจฺยสมฺมุโต. ปวตฺโตติ บทว่า ปจฺยตาย ความเท่ากับ
นิพฺพตฺโต. ธมฺมสมฺมุติ ปจฺยยุปนฺนธมฺม- ปจฺยสมฺมุโต แปลว่า เพราะกลุ่มปัจจัย.

^๖ ฉ. ปวตฺโต ปจฺยยุปนฺนธมฺมสมฺมุโท.

ปฏโช. ปัตติมาโนติ ฌาณคตียา อภิมุขิ บทว่า ปวตฺโต แปลว่าบังเกิด. คำว่า
 อูเปยมาโน^๑, อภิสมิมมาโนติ อตฺโต. หิตาย กลุ่มธรรม ได้แก่กลุ่มปัจจุยูปันธรรม.
สุชาย จาติ โลกุตฺตรหิตาย เจว, บทว่า ปัตติมาโน ความว่า เข้าไปอาศัย
 โลกุตฺตรสุชาย จ. สท อุปฺปชฺชติ เอเกกสฺส เป็นไปเฉพาะหน้า ต่อการดำเนินแห่งญาณ,
 กทาจิปี อุปฺปตฺติยา อภาวโต. สมฺมา อธิบายว่า ตรัสรู้อยู่. สองบทว่า หิตาย
อุปฺปชฺชติ อเหตุโต วิสมเหตุโต จ สุชาย จ ได้แก่เพื่อโลกุตฺตรประโยชน์ และ
 อนุปฺปชฺชโต. เพื่อโลกุตฺตรสุข. ชื่อว่า ย่อมเกิดขึ้นร่วมกัน
 เพราะไม่มีความเกิดขึ้น แห่งธรรมแต่ละ
 อย่าง แม้ในกาลไหน ๆ. ชื่อว่า ย่อม
เกิดขึ้นโดยชอบ เพราะไม่เกิดขึ้นโดยไม่มี
 เหตุและโดยเหตุที่ไม่สม่ำเสมอ.

สท อุปฺปชฺชติ เอกชฺฉํ อุปฺปชฺชติ อนุตฺมโส คำว่า ย่อมเกิดขึ้นร่วมกัน ความว่าเกิดขึ้น
 อฏฺฐนฺนํ ธรรมานํ อุปฺปชฺชนโต. น เป็นหมวดเดียวกัน เพราะโดยกำหนดอย่าง
ปจฺจกฺขายาติ^๒ อปฏิกฺขิปิตฺวา, อตฺตโน ต่ำสุด ก็เกิดธรรมทั้ง ๘ ข้อ. บทว่า น
ปจฺจกฺขาย แปลว่าไม่ปฏิเสธ, อธิบายว่า
 อตฺโต. ตสฺสาติ ยวายนํ "ปัจจุยูปปาโท"ติ ไม่แยกจากความประชุมแห่งธรรม อันเป็น

^๑ ก. ปฏิมมาโนติ ฌาณคตียา เปจฺจ อภิมุขิ
 อูเปยมาโน.

^๒ ม. อปจฺจกฺขตฺตาย.

คุณวสัย อินทรมพรรย

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

วุดโต ปัจจยุปบันนธมมสมุโ, ตสฺส อัย ปัจจัยของตนแต่ข้อไร. บทว่า ตสฺส
อวิชชาทีโก เหตุสมุโ.

ความว่า กลุ่มแห่งปัจจยุบันนธมที่ตรัสว่า
"ปฏิจสมุปบาท" นี้ใด กลุ่มแห่งเหตุมีวิชา
เป็นต้นนี้ แห่งกลุ่มปัจจยุบันนธมนั้น.

"ตปฺปจฺจยตฺตา"ติ เอเตน ปฏิจฺจสมุปฺบาท-
ปจฺจเย ปฏิจฺจ สมุปฺบาทสมณณฺาติ ทสฺเสติ.
เตนาห "ยถา โลก"ติอาทิ. ยถา ทิ
โลก "ปิตํ มถิตํ, สุรา ทธิ, ทิปฺสํ
ชโร, เสมฺโห กุโฬ, อายุ ฆตฺน"ติ จ
ปจฺจโย ผลโวหาเรน วุจฺจติ, เอว
ผลูปจาเรน ปฏิจฺจสมุปฺบาทโ วุดโตติ
เวทิตพฺโพ.

ด้วยบทว่า "ตปฺปจฺจยตฺตา" นี้ ท่านอาจารย์
ย่อมแสดงว่า มีชื่อว่าปฏิจสมุปบาท ก็เพราะ
อาศัยปัจจัยแห่งปฏิจสมุปบาท. ด้วยเหตุนี้
ท่านอาจารย์จึงกล่าวคำมีอาทิว่า "เหมือน
อย่างในทางโลก". เหมือนอย่างในทาง
โลก เขากล่าวถึงปัจจัยโดยโวหารว่าผลว่า
"ปิตํ มถิตํ" คือเปรียง, สุรา ทธิ เหล้า
คือนมส้ม, ทิปฺสํ ชโร แดงกว่าคือไข่เชื่อม,
เสมฺโห กุโฬ เสมหะคือองุ่นน้ำอ้อย, และ
อายุ ฆตํ อายุคือเนยใส" ดังนั้นจึง
ปฏิจสมุปบาทก็พึงทราบว่ ตรัสไว้โดย
อุปจารโวหารถึงผลเหมือนกันฉันนั้น.

๕๗๘. ปฏิจฺจ-สทฺเทน^๒ ปฏิ-สทฺโท
อภิมฺขฏฺโ, อิจฺจ-สทฺโท กมฺมฏฺโจติ

๕๗๘. ด้วยปฏิจฺจ-ศัพท์ ท่านอาจารย์
เมื่อจะแสดงว่ ปฏิ-ศัพท์มีอรรถว่

^๑ ก. มถิตํ.

^๒ ฉ. ปฏิจฺจ-สทฺเท.

ทสฺเสนุโต อาท "ปฏิมุขมิโต"ติ. กสฺส ปน
 ปฏิมุขํ, เกน วา อีโต, โก วา อีโตติ
 โจทนต์ตเย ปจฺฉิมํ วิสฺสชฺเชนุโต
"เหตุสมุโห"ติ อาท. ตสฺมี หิ วิสฺสญฺเจ
 เหตุสมุโห นาม ปจฺจยสามคฺคิตี ตตฺถ
 อณฺณมณฺณสฺส ปฏิมุขํ, อณฺณมณฺณเณว จ
 อีโตติ วิสฺสญฺโจวายมตฺโต โหตีติ. สฺหิตฺเต
 สฺมฺหิตฺเต อวินิปฺภตฺเต. โสตี เหตุสมุโห.
 สฺมฺปปาโท อิติ วุตฺโตติ โยชนา.

เฉพาะหน้า, อิจฺจ-ศัพฺท มื่อรรถว่าถึง จึง
 กล่าวว่ "ปฏิมุขมิโต" แปลว่าถึงเฉพาะ-
 หน้า. ท่านอาจารย์เมื่อจะวิสฺชนาคำห้วง
 ข้อหลัง ในบรรดาคำห้วงทั้ง ๓ ข้อ ก็อ้ก
 เฉพาะหน้าของใคร หรือถึงด้วยอะไร หรือ
 ใครเป็นตัวถึง จึงกล่าวว่ "เหตุสมุโห"
 แปลว่ากลุ่มเหตุ. ก็เมื่อแก้อหลังนั้นแล้ว
 ก็ยอมเป็นอันแก้อเนอความนี้ที่เดียวว่ ที่
 ชื่อว่ากลุ่มแห่งเหตุ ก็ได้แก้อความสามคคิแห่ง
 ปัจจัย เพราะฉะนั้น จึงเป็นการถึงเฉพาะ-
 หน้าของกันและกัน ในกลุ่มแห่งเหตุนี้ และ
 ถึงแล้วด้วยกันและกันนั้นเองจะนั่นแล. บทว่
สฺหิตฺเต ได้แก้อธรรมที่เกิดขึ้นด้วยกันคือไม่
 แยกจากกัน. บทว่ โส โยค เหตุสมุโห.
 ประกอบความบาลีว่ สฺมฺปปาโท อิติ
 วุตฺโต.

ปาทุภาวายาติ อุปฺปาทาย. กามํ
ปาพียํ "อวิชฺชาปจฺจยา สงฺขาราทิ"^๑

บทว่ ปาทุภาวาย แปลว่ ของ
 ความเกิดขึ้น. อวิชฺชาเท่านั้น ตรัสไว้

^๑ อภี. วิ. ๓๕/๑๘๑.

อวิชชา ว ปัจจยาภาเวน วุตตะตา, ตถาปิ น อวิชชา เอกา ว ปัจจโย โทติ, อถโข สหชาตธมฺมวตฺตถุอารมฺมณาทโย, โยนิโส- มนสิการาทโย, ตถุปาทานาทโย จ ธมฺมา ยถารทํ สงฺขารูปาทเน อวิชชาย สหการการณํ โทหนฺติเยว.

พระบาลีโดยความเป็นปัจจัยว่า "อวิชชา- ปัจจยา สงฺขาราท" ดังนี้ ก็จริง, แม้ถึง อย่างนั้น ใช้ว่าอวิชชาอย่างเดียวกันเท่านั้น จะเป็นปัจจัยก็หาไม่, โดยที่แท้ สหชาต- ธรรม วัตถุ และอารมณ์เป็นต้น, โยนิโส- มนสิการเป็นต้น และธรรมทั้งหลายมีตัดหา และอุปาทานเป็นต้น ก็ย่อมเป็นเหตุกระทำ ร่วมกัน แห่งอวิชชา ในอันยังสังขารให้ เกิดขึ้น ตามควรที่เดียว.

เอวํ สงฺขาราทโยปิ วิชฺฌานาทีนฺนฺติ อาห "อวิชชาทีเอเกกเหตุสี่เสน นิตฺติฏฺโฏโจ เหตุ- สมฺมุโท"ติ. สาธารณผลนิตฺติปาทกฏฺเฏเจนาติ ตํสมฺมุทปริยาปนฺนํ เหตุธมฺมานํ สาธารณสฺส ผลสฺส นิตฺติตฺตกภาเวน. อเวกสฺสผลเจนาติ อุนฺนภาเวน. ตสฺมี ทิ เหตุสมฺมุเท เอกจฺจา- สาธารณเจตํ ผลํ, เอกจฺเจเหว จ นิตฺติตฺตคตฺตํ สียา, สพฺเพสํ เตสํ ปัจจยธมฺมานํ อถมฺมณฺณาเปกฺขา นตฺถิตฺติ ปฏิมฺมุขกมฺนาภาวโต ปฏิจฺจตฺตโต น ปริปุเรยยาติ.

แม้สังขารเป็นต้นก็เป็นปัจจัย แก่วิชญาณ เป็นต้นอย่างนี้ เพราะฉะนั้น ท่านอาจารย์ จึงกล่าวว่า "กลุ่มแห่งเหตุ ที่ได้ตรงแสดง เอาไว้ โดยหัวข้อเหตุเป็นข้อ ๆ มีอวิชชา เป็นต้น". คำว่า โดยอรรถว่ายังผลทั่วไป ให้สำเร็จ คือโดยภาวะที่ยังผลทั่วไปแห่ง ธรรมอันเป็นเหตุ อันนับเนื่องด้วยกลุ่มเหตุ นั้นให้บังเกิด. คำว่า โดยอรรถว่าไม่มี ขาดตกบกพร่อง คือโดยภาวะที่ไม่มี ความ บกพร่อง. จริงอยู่ ในกลุ่มเหตุ นั้น จะพึงมี ผลนี้ ที่ไม่ทั่วไปแก่เหตุบางส่วน และพึงมีผล

คุณโกวิทย์ ไทคพริ่ง

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

ที่เหตุบางพวกเท่านั้น ฟังให้บังเกิด,
 ธรรมที่เป็นปัจจัยเหล่านั้นทั้งหมด ก็จะไม่มีการ
 เล็งกันและกัน เพราะฉะนั้น ความ
 หมายของปฏิจจะ ก็จะไม่ฟังครบถ้วน
 เพราะไม่มีการถึงเฉพาะหน้าแล.

สามคคิองคานนติ ปัจจัยสามคคิยา อองค-
 ภูตานัน, สมุทีนนติ อตโต. นิตฺถารณ เจต
 สามิวจัน. ผลธมฺมานัน สหิตตา นาม วิสุ
 อภาโว, น เหตุธมฺมานัน วย
 อณฺณมณฺณาเปกฺขชาติ อาท "อณฺณมณฺ
อวินิพฺโปกวตฺติธมฺเม"ติ. อวินิพฺโปกคฺคฺทณฺณ-
 เจตฺถ รูปธมฺมานมฺปิ สงฺกคฺคฺทณฺณ. อณฺณตา
 สมฺปยุตฺตธมฺเมติ วุจฺเจยฺย.

บทว่า สามคคิองคานัน ความว่า บรรดา
 ธรรมที่เป็นองค์, อธิบายว่า ที่เป็นกลุ่มแห่ง
 ปัจจัยสามคคิ. ก็บทว่า สามคคิองคานัน นี้
 เป็นฉฐฐวิภคฺติ ลงในอรรถว่า นิตฺถารณะ.
 ความไม่แยกกัน ชื่อว่าความเป็นไปร่วมกัน
 แห่งธรรมที่เป็นผลทั้งหลาย, มิใช่เล็งกัน
 และกัน เหมือนอย่างธรรมที่เป็นเหตุเพราะ
 ฉะนั้น ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า "อณฺณมณฺ
อวินิพฺโปกวตฺติธมฺเม" แปลว่ายังธรรมที่มี
 ความเป็นไป ไม่แยกกันและกัน. ก็ศัพท์ว่า
 อวินิพฺโปกะ ในคํานี้ เพื่อจะรวมเอาแม้
 รูปธรรมทั้งหลายด้วย. เมื่อถือเอาโดย
 เนอความโดยประการอื่น ก็ควรจะพูดว่า
 สมฺปยุตฺตธมฺเม ยังสมฺปยุตฺตธรรมทั้งหลาย.

คุณโกวิทย์ โทมคพริ่ง

สร้างค้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

๕๖๘. ปจฺจยตาติ อัย อวิชชาทีโก
 ปจฺจยสมุโท? อญฺโณณฺติ อณฺมณฺ.
ปฏฺจฺจาติ นิสฺสาย สหการีการณฺ ลหฺธา.
สมฺนติ อวิสมํ อเวกลฺเลน. สฺหาติ เอกชฺณฺ.
ธฺมเมติ อตฺตโน ปจฺจยฺบฺปนฺนธฺมเม. ยสฺมา
 อฺปาเทติ, ตฺโตปิ ตสฺมาปิ. เอว
 ปฏฺจฺสมุขฺปาโทติ มุณินา ภควตา ภาสิตาติ
 โยชนา.

๕๖๘. บทว่า ปจฺจยตา ความว่า
 กลุ่มปัจจัยนี้คือมีวิชาเป็นต้น. บทว่า
อญฺโณ ความเท่ากับ อณฺมณฺ แปลว่า
 ซึ่งกันและกัน. บทว่า ปฏฺจฺจา แปลว่า
 อาศัย คือได้เหตุที่กระทำร่วมกัน. คำว่า
สมฺน ความว่า มิใช่ไม่สมกันด้วย
 ความไม่ขาดแคลน. คำว่า ตฺโต คือ
 รวมกัน. คำว่า ยฺงธฺมทั้งหลาย คือยฺง
 ธรรมอันเกิดแต่ปัจจัยทั้งหลายของตน. ย่อม
 ให้เกิดขึ้นเพราะเหตุใด, แม้เพราะเหตุนี้
ตฺโต ความเท่ากับ ตสฺมาปิ. ประกอบ
 ความว่า พระมุนีคือพระผู้มีพระภาค ได้ตรัส
 ไว้อย่างนี้ คือว่าเป็นปฏิจสมุขบาท.

น อฺปฏฺจฺ ปฏฺจฺเจวาติ อวธารณตฺถํ
 ทสฺเสนฺโต คากายํ เอว-กาโร ลุตฺต-
 นิตฺทฺทฺโจติ ทสฺเสติ.

ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงอรรถแห่งอว-
 ธาณะว่า น อฺปฏฺจฺ ความเท่ากับ
 ปฏฺจฺเจว จึงแสดงว่า เอว-อักษรในคากา
 แสดงว่าได้ถูกลบไป.

๑ ม. สหพตฺถ ปจฺจยสมุโท.

เอเกกเทศนติ ผลสมุทหายสุส
 เอกเทศเสกเทศ ภาคโสติ อตุโถ. ปุพพา-
ปรภาเวนาคิ ปฏิปาฎิยา. สัพพเมตฺ
 รูปารูปกลาปุปาหนิ สนุชาย วุตฺตํ.
อตุถานุสารโวหารกฺสเลนาคิ ปรมตฺถ-
 ธมฺมานุคตโวหารนิปุณฺณ..

บทว่า เอเกกเทศ ความว่า เป็น
 เอกเทศ ๆ แห่งประชุมแห่งผล, อธิบายว่า
 โดยเป็นส่วน. คำว่า โดยเป็นก่อนและหลัง
 คือโดยลำดับ. คำนี้ท่านกล่าวหมายเอา
 รูปกลาปและอรูปกลาปนี้ทั้งหมด ให้เกิดขึ้น.
 คำว่า ผู้ฉลาดในโวหารตามทำนองอรรถ
 คือผู้เชี่ยวชาญในโวหาร อันไปตามปรมาตฺถ-
 ธรรม.

๕๔๐. ปุริเมน ปเทนาติ โยชนา.
สฺสสฺตาทินฺนติ สฺสสฺตภาวาทินิ, สฺสสฺตวาทาทินิ
 วา. สฺสสฺตสทฺหริตา ทิ วาทาปิ สฺสสฺตาทโยติ
 วุจฺจนฺติ ยถา "ทุกฺขเทสนา ทุกฺขนฺ"ติ.
อฺจฺเจทาทีติ เอตุถาปิ เอเสว นโย.
วิฆาโต วินาโส, ปทานนฺติ อตุโถ. ญาโยติ
 อนฺตทฺวยวิริทฺตา มชฺฌิมา ปฏิปตฺติ.

๕๔๐. มีคำประกอบความว่า ปุริเมน
 ปเทน คือ ปุริเมน โยค ปเทน. บทว่า
สฺสสฺตาทินิ ความเท่ากับ สฺสสฺตภาวาทินิ
 แปลว่า แห่งความเป็นสฺสตะเป็นต้นหรือ
 ความเท่ากับ สฺสสฺตวาทาทินิ แปลว่า แห่ง
 วาทะทั้งหลายมีสฺสวาทะเป็นต้น. จริงอยู่
 แม้วาทะทั้งหลายที่เป็นไปร่วมกับสฺสตะ ท่าน
 ก็เรียกว่า สฺสสฺตาทโย แปลว่าวาทะว่า
 สฺสตะเป็นต้น เหมือนอย่างคำว่า "ทุกฺข-
 เทสนา ทุกฺขิ" แปลว่า การแสดงเรื่อง
 ทุกฺข เรียกว่า ทุกฺขัง. แม้ในบทว่า

คุณอำพัน หงษ์ลอย

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

อุจเจหาติ ก็มีนัยนี้เหมือนกัน. ความพิฆาต ได้แก่ความพิฆาต, อธิบายว่า การละ-
บทว่า ญาโย ได้แก่ข้อปฏิบัติอันเป็นสาย-
กลาง เว้นจากส่วนสุดทั้ง ๒.

ปวัตติธมมานนติ ปวัตติภูตานัน
ธมมานัน, กิเลสวฏฏาที่นนติ อตุโถ.
"สสสโต อตตะ จ โลก จา"^๑ติอาทิ-
นยปวัตโต สสสตะวาโท. "นคฺติ เหตุ,
นคฺติ ปจฺจโย สตฺตานัน สงฺกิลเสสาया"^๒ติอาทิ-
นยปวัตโต อเหตุวาโท. ปกตฺโถฏกาลาทิ-
วเสน โลก ปวัตตคฺตฺติ เอวมปวัตโต
วิสมเหตุวาโท.

คำว่า แห่งปวัตติธรรม ได้แก่ธรรม
ฝ่ายปวัตติ, อธิบายว่า แห่งธรรมมีกิเลสวัฏ
เป็นต้น. วาหะที่เป็นไปโดยนัยมีอาทิว่า
"อตฺตาและโลกเที่ยง" ชื่อว่า สสสตะวาหะ.
วาหะที่เป็นไปโดยนัยมีอาทิว่า "เหตุไม่มี,
ปัจจัยไม่มี เพื่อความเศร้าหมองของสัตว์
ทั้งหลาย" ชื่อว่า อเหตุวาหะ. วาหะที่
เป็นไปอย่างนี้ว่า โลกย่อมนั้นไปด้วย
อำนาจแห่งประภคฺติ อญฺและกาละเป็นต้น
ชื่อว่า วิสมเหตุวาหะ.

อิสฺสรปฺริสฺปชาปติวาทา^๓ วสวัตติวาทา.
อเหตุวาหคฺคฺทณฺเณว เจตฺถ สภาวนยิตฺติ-

วาหะที่กล่าวถึงพระอิสฺสร บุรุษ และพระ-
ปชาบดี ชื่อว่า วสวัตติวาหะ. ก็ในอธิการนี้

^๑ ที. สี. ๘/๑๗.

^๒ ลี. ขนธ. ๑๗/๒๕๗.

^๓ ม. อิสฺสรปชาปติวาทา.

ยทิจฉาวาทานมปิ สงกโท ทฏฺจพฺโพ. เกจิ ค้ำยการถือเอาศัพท์ว่า อเหตุวาทะ นั้นเอง
 ปน "จกฺขุ เอว จกฺขุสฺส การณฺ"ติ พึงเห็นการรวมเอาแม่สภาวาทะ นียติ-
 เอวมาทีโก วิสมเหตุวาทะ. อิสฺสราทิวาทะ และยทิจฉาวาทะเข้าไว้ด้วย. ส่วน
 อเหตุวาทนฺโตคฺโธ. สภาเวเนว ธมฺมา เกจิอาจารย์กล่าวว่า วาทะมีอาทิอย่างนี้ว่า
 ปวตฺตุนฺตํติ วาทะ "วสวัตฺติวาทะ"ติ วทนฺติ. "จักขุนั้นเองเป็นเหตุของจักขุ" ชื่อว่า
 กิ ติ ปจฺจยสามคฺคิยา ปโยชนนฺติ วิสมเหตุวาทะ. วาทะเกี่ยวกับพระอิศวร
 อธิปฺปาโย. เป็นต้น ก็หยั่งลงภายในอเหตุวาทะ. วาทะ
 ว่า ธรรมทั้งหลาย ย่อมเป็นไปโดยสภาวะ
 นั้นเอง ชื่อว่า "วสวัตฺติวาทะ". อธิบาย
 ว่า ก็ด้วยความพร้อมเพรียงแห่งปัจจัยจะมี
 ประโยชน์อะไร.

สมฺมุปาทปแทน ปรีตีปโต โทตีติ โยชนา. ประกอบความว่า ย่อมเป็นอันกำหนดแสดง
 ปรีตีปนสฺส ปน อวิปริตการณํ ทสฺเสตฺถ ค้ำยบทว่าสมฺมุปาท. ก็เพื่อจะแสดงเหตุอัน
 "ปจฺจยสามคฺคิยํ ธมฺมานํ อุปฺปตฺติโต"ติ ไม่วิปริตแห่งการกำหนดแสดง ท่านอาจารย์
 วุตฺตํ. วิทฺตาคิ อพฺภาหตา. "ปฺริมฺปฺริม- จึงกล่าวว่า "เพราะธรรมทั้งหลายเกิดขึ้น
ปจฺจยวเสนา"ติ อิมินา อวิจฺเจทวเสน ในเพราะความพร้อมเพรียง แห่งปัจจัย".
 ปวตฺตฺมานํ อจฺเจททฺวิจฺฉินฺนํวตฺตํ เหตุผลปพฺนุํ คำว่า ถูกคัดออกไป ได้แก่ถูกขจัดออกไป.
 ทสฺเสตฺติ. เตนาท "กฺุโต อจฺเจโท"ติ. ค้ำยคำว่า "ด้วยอำนาจปัจจัยต้น ๆ" นี้
 ท่านอาจารย์แสดงความเกี่ยวเนื่องแห่งเหตุ
 และผล อันห้ามเสียซึ่งอุจฺเจททฺวิจฺฉินฺนํ ซึ่งเป็นไป

คุณอำพัน หงษ์ลอย

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

ด้วยอำนาจความไม่ขาดสาย. ด้วยเหตุนี้
ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า "ความขาดสูญ
จักมีมาแต่ไหน".

อุจฺเจทาภาวกถเนเนว^๑ เจตฺถ อุจฺเจท-
วาทสฺสาปิ อภาวํ ทสฺเสตฺตีติ ทฏฺฐพฺพํ.

ก็ในอธิการนี้ ฟังเห็นว่า ท่านแสดงความ
ไม่มีแม้แห่งอุจเจทวาทะ ด้วยการกล่าวถึง
ความขาดสูญนั่นเอง.

ตสฺสา ตสฺสา ปจฺจยสามคฺคิยาติ ตสฺมี
ตสฺมี เหตุปจฺจยสมวาเย. สนฺตติ
อวิจฺฉินทิตฺวาติ เหตุผลปพฺพนฺตสงฺขาตสฺส
สนฺตानสฺส อวิจฺฉินทเนน. เตสํ เตสํ
ปจฺจยูปนฺนธมฺมานํ สมภวโต อุปฺปชฺชนโต
สสฺสตุจฺเจทสงฺขาตํ อนุตฺทวํ อนุปคมฺม
ยถาสกํ ปจฺจเยหิ อนฺรูปผลูปคฺติ อิต
มชฺฉิมมาปฏิปทาติ^๒ อธิปฺเปตา.

คำว่า ตสฺสา ตสฺสา ปจฺจยสามคฺคิยา
ความเท่ากับ ตสฺมี ตสฺมี เหตุปจฺจยสมวาเย
แปลว่า ในความพร้อมเพรียงแห่งเหตุและ
ปัจจัยนั้น ๆ. สอนบทว่า สนฺตติ อวิจฺฉินทิตฺวา
ความว่า เพราะยังตัดความสืบทอดกล่าวคือ
ความสืบเนื่องแห่งเหตุและผลไม่ได้. เพราะ
ปัจจุยูปนฺนธมฺมนํ ๆ มี ก็เกิดขึ้น ความ
เกิดขึ้นแห่งผลที่สมควรโดยปัจจัย ตามควร
แก่ตน ไม่เข้าไปข้องแวะอันตะทั้ง ๒ กล่าว
คือสัสตะและอุจเจทะ ท่านประสงค์เอาว่า
มชฺฉิมมาปฏิปทาในที่นี้.

^๑ ก. อุจฺเจทาภาวกถเนเนว.

^๒ จ. มชฺฉิมปฏิปทาติ, เอวมุปริปิ.

กมฺมวฏฺฐสฺส, วิปากวฏฺฐสฺส จ ภินฺน-
 สภาวตฺตา, ภินฺนกาลตฺตา จ โส กโรติ โส
ปฏิสฺสเวเตตฺติ วาทปฺปหานํ. กุสลากุสลก-
 ขนฺธปฺปวตฺตียํ หิ การกโวหาโร,
 วิปากกฺขนฺธปฺปวตฺตียํ เวทกโวหาโรติ. ยสฺมิ
 สนฺตานิ กมฺมํ นิพฺพตฺตํ, ตตฺถเว ตสฺส
 ผลสฺส นิพฺพตฺตนิโต อญฺโฆ กโรติ อญฺโฆ
ปฏิสฺสเวเตตฺติ วาทปฺปหานํ.

การละเสียซึ่งวาทะว่า ผู้^๕นั้นกระทำ ผู้^๖นั้น
ก็ได้เสวยผล เพราะกรรมวัฏและวิปากวัฏ
 มีสภาวะต่างกัน และเพราะมีกาลต่างกัน.
 จริงอยู่ การบัญญัติผู้กระทำก็ในเพราะความ
 เป็นไปแห่งกุศลชั้นและอกุศลชั้น, การ
 บัญญัติผู้เสวยผล ก็ในเพราะความเป็นไป
 แห่งวิปากชั้นดังนี้แล. กรรมบังเกิดใน
 สันดานใด, เพราะผลนั้นก็บังเกิดในสันดาน
 นั้นนั่นเอง จึงละวาทะว่าผู้^๖นั้นกระทำ ผู้^๖นั้น
ได้รับผลดังนั้นก็ไ้.

น หิ กตสฺส วินาโส, อกตสฺส วา
 อพฺภาคโม อตฺถิ. "อิตฺถิ, ปุริสา"ติ
 โวหาเรน ขนฺธปฺปนิรุตฺติ. ตตฺถ ยสฺมา
 ปณฺธิตาปี โลเก "ปณฺจกฺขนฺธ อานนฺตุ,
 นามรูปํ อากฺขณฺตฺตํ"ติ อวตฺวา อิตฺถิ,
 ปุริโสเควฺว โวหรนฺติ, ตสฺมา "อิตฺถิ
 เอวายํ ปุริโส เอวายนฺ"ติ อปฺริณฺณาต-
 วตฺถกานํ โหติ อภินิเวโส.

จริงอยู่ ความหายไปของสิ่งที่ได้ทำไปแล้ว
 หรือความมาถึงเฉพาะหน้าของสิ่งที่ไม่ได้ทำ
 จะมีอยู่ก็หาไม่. ภาษาในชนบท โดยการ
 บัญญัติว่า "หญิง, ชาย". ในภาษาชนบทนั้น
 เพราะแม้บัณฑิตทั้งหลาย ในโลกก็ได้พูดว่า
 "จงนำชั้น ๕ มา, นามรูปจงมา" ดังนั้
 ย่อมกล่าววว่า หญิง, ชาย ดังนี้เท่านั้น,
 เพราะฉะนั้น จึงมีการยึดมั่นของคนที่มีได้
 กำหนดรู้วัตถุทั้งหลายว่า "นี้เป็นหญิงนั่นเอง
 นี้เป็นชายนั่นเอง".

คุณยุพตี จุฑาทอง
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

วิทสุโน ปน ปฏิจสมุขปาท ขานนตสุส
 ตถา ตถา ปวตตมาเน ธมฺเม อุปาทาย
 ปณตฺติมตฺตโต ตตฺถ ปรมตฺตโต น
 อนินิเวโสติ อาท "ชนปทนิรุตฺตยา
อนินิเวโส"ติ. สมณฺญาตติ โลกสมณฺญาตติ.
อนตฺถาวนฺตติ อนตฺถกฺกมฺน.

แต่เมื่อผู้มีปัญญา รู้ปฏิจสมุขปาท ก็มีได้มี
 ความยึดมั่น โดยปรมัตถ์ ในภาษามคธนั้น
 เพราะเป็นเพียงบัญญัติ อาศัยธรรมทั้งหลาย
 ที่เป็นไปอยู่โดยประการนั้น ๆ เพราะฉะนั้น
 ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า "มิได้ยึดมั่นใน
ภาษาชนบท". คำว่า สมัญญา ได้แก่ชื่อ
 ทางโลก. คำว่า ความไม่ลวงเลย ได้แก่
 ความไม่กำวลวง.

"สตฺโต"ติ ทิ วุตเต "โก เอตฺถ สตฺโต,
 กิ รูป, อุทาทุ เวทนาทโย"ติ วิภาคํ
 อทฺทวา โลกสมณฺญาตติเสเนว โลกียเอท
 วย โลกียอ อตฺถอ สมณฺณ อวิลงฺฆนฺเตน
 โวหริตฺตพฺโพ.

จริงอยู่ เมื่อพูดว่า "สัตว์" ก็จะไม่กระทำ
 การจำแนกว่า "อะไรเป็นสัตว์ในที่นี้, อะไร
 เป็นรูปหรือเป็นเวทนาเป็นต้น" ไม่เอ่ยถึง
 ชื่อ จะฟังบัญญัติแต่เนื้อความทางโลก
 เหมือนกับที่พวกเขาโลกพูดกัน เกี่ยวกับชื่อ
 ทางโลกนั่นเอง.

อปโร นโย : ปจฺเจตฺตมรทตฺติ
 ปฏิจฺโจ. โย ทิ นํ ปจฺเจตติ อภิสเมตติ,
 ตสุส อจฺจนฺตเมว ทุกฺขวูปสมาย สํวตฺตติ.
 สมฺมา, สท จ อุปฺปาเทตฺติ สมฺปาโท.

อีกนัยหนึ่ง : ธรรมชื่อว่าปฏิจจะ
 เพราะอรรถว่า ควรเข้าใจโดยเฉพาะ.
 จริงอยู่ บุคคลโดยย่อเข้าใจโดยเฉพาะ คือ
 ย่อมตรัสรู้ธรรมนั้น, ธรรมนั้นย่อมนั้นไป
 พร้อม เพื่อความเข้าไปสงบทุกข้ออย่าง

ปัจจุยธมฺโม หิ อตฺตโน ผลํ อุปฺปาเทนฺโต
 สมฺภูตฺตเมว อุปฺปาเทติ, น วิกัล. เย จ
 ธมฺเม อุปฺปาเทติ, เต สพฺเพ สเทว
 อุปฺปาเทติ, น เอเกกํ. อิติ ปฏฺิจฺจ จ โส
 สมฺภูปาโท จาติ ปฏฺิจฺจสมฺภูปาโท. อถวา
 ปฏฺิจฺจ ปฏฺิมุขํ อิตฺวา การณสามคฺคิ
 อปฺปฏิทฺธิปิฏฺวา สหิตฺเต อุปฺปาเทตีติ
ปฏฺิจฺจสมฺภูปาโท. ปฏฺิมุขกมณฺณจ ปจฺจุยสฺส
 การณสามคฺคิยา องฺกภาเวน ผลสฺส
 อุปฺปาทนเมว.

แท้จริงที่เดียว แก่บุคคลนั้น. ธรรมชื่อว่า
 สมุบาท เพราะอรรถว่า ทำให้เกิดขึ้นโดย
 ชอบและพร้อมกัน.

จริงอยู่ ปัจจัยธรรม เมื่อยังผลของตนให้
 เกิดขึ้น ย่อมให้เกิดขึ้นอย่างสมบูรณ์ทีเดียว
 ไม่บกพร่อง. และย่อมยังธรรมเหล่าใดให้
 เกิดขึ้น, ก็ยังธรรมเหล่านั้นทั้งหมด ให้
 เกิดขึ้นพร้อมกันทีเดียว, ไม่ใช่ทีละอย่างๆ.
 ปัจจัยธรรมนั้น ควรที่จะเข้าใจโดยเฉพาะ
 และทำให้เกิดขึ้น โดยชอบและพร้อมกัน
 ดังกล่าวมาฉะนี้ เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า
ปฏฺิจฺจสมฺภูปาโท. อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า
ปฏฺิจฺจสมฺภูปาโท เพราะอรรถว่า เข้าใจโดย
 เฉพาะ คือเข้าใจอย่างเฉพาะหน้า มิได้
 ปฏิเสธความพร้อมเพรียงแห่งเหตุ ยัง
 ธรรมที่เป็นไปร่วมกันให้เกิดขึ้น. ก็การ
 ถึงเฉพาะหน้าแห่งปัจจัย ก็คือการยังผล
 ให้เกิดขึ้น โดยความเป็นองค์แห่งความ
 พร้อมเพรียงแห่งเหตุ.

คุณยุพดี จุฑาทอง

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

นิเทศ)

พรรณนากฎว่าด้วยปฏิจสมุขบาท

อุปัฏฐก ชิตวาตี จ น วินา ตาย และคำว่า ไม่ปฏิเสธ ก็คือเว้นไปจากความ
การณสามคฤชา, องคภาว อคนตุวา พร้อมเพรียงแห่งเหตุนั้นก็หามิได้, อธิบาย
สยเมว น อุปปาเทศิตติ อตุโธ. เอเตน ว่า ยังไม่ถึงความเป็นองค์ ก็ยอมไม่ทำให้
การณพหุตา ทสฺสิตา, "สहित"ติ อิมินา เกิดขึ้นเองที่เดียว. ด้วยคำนี้ท่านแสดง
ปัจจุยูปนุณธมฺพหุตา. อุกเขนาปี "เอกํ ความเป็นธรรมที่มากไปด้วยเหตุ, ด้วย
น เอกโต"ติอาทีนา ปรีโต วุจฺจมาโน คำว่า "ยังธรรมที่เป็นไปร่วมกัน" นี้ ท่าน
สาสนนโย ทิปโต โหติ. แสดงความเป็นธรรม ที่มากไปด้วยปัจจุยูป-

บันธรรม. ด้วยคำทั้ง ๒ ย่อมเป็นอันแสดง
นัยแห่งพระศาสนาที่กล่าวถึงข้างหน้า ด้วย
คำว่า "เป็นหนึ่ง แต่ไม่ใช่รวมเป็นหนึ่ง"
เป็นต้น.

อถวา ปฏิจฺจ ปจฺเจตพฺพิ ปจฺจยํ
ปฏิคนตุวา น วินา เตน สมฺพนฺธสฺส
อุปาโท ปฏิจฺจสมฺปาโท. ปฏิจฺจ-
สมฺปาโทติ เจตฺถ สมฺปาทปธานวจน-
วิญญฺเญโย สสฺตติโก เหตุติ เวทิตพฺโพ.

อีกอย่างหนึ่ง ธรรมที่อาศัยคือถึง
เฉพาะปัจจุยที่จะพึงอาศัย มิได้เว้นจาก
ปัจจุยที่จะพึงอาศัยนั้น ก็ยังธรรมที่สัมพันธ์กัน
ให้เกิดขึ้น จึงชื่อว่า ปฏิจสมุขบาท. ก็ใน
คำว่า ปฏิจสมุขบาท นี้ พึงทราบว่าได้แก่
เหตุ พร้อมทั้งความสามารถที่จะพึงรู้แจ้ง
ด้วยคำอันมีสมุขบาทเป็นประธาน.

^๑ วิสุทฺธิมคฺค. ๓/๑๔๒.

ตตถ "ปฏิจจา"ติ วุตเต ก็ ปฏิจจาติ
 วุตตพพนติ อาท "ปจเจตพพน"ติ. โส จ
 ปจจยธมโมติ กตฺวา วุตฺติ "ปจจยน"ติ.
 อิทานิ ปฏิจจสทฺทสฺส อตฺถมาท
 "ปฏิคฺคฺตฺวา"ติ. การณสฺส สภาเว
 ตปปฏิลาภคตฺยา ปตฺวา. กถํ น วนา
 เตน ? สติ เอว ตสฺมึ, ตสฺส จ ผลสฺส
 อุปฺปาทโต เอว, น อณฺเณ. อสติ,
 นิโรธโต จาติ อยํ ปจจยญฺจิติ ปฏิจจสทฺทสฺส
 อตฺถโถ.

เตนายํ ปฏิจจสทฺโท ยถา "อิมสฺมึ สติ
 อิมสฺส อุปฺปาโท"ติ เอเต สทฺทา ภูม-
 นิสฺสกกฺวจนโชนีเยน อิทํ-สทฺทวณฺเณยสฺส
 เหตุมโต เหตุอายตฺตภาเวน ภาวูปฺปาตฺตฺร-

ในคำนั้น เมื่อกล่าวว่า "ปฏิจจะ" แปลว่า
 อาศัย ก็จะต้องพูดว่า อาศัยอะไร เพราะ
 ฉะนั้น ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า "ธรรมที่จะ
ฟังอาศัย". ท่านอาจารย์กล่าวว่า "ปัจจย"
 ดังนี้ เพราะกระทำอธิบายว่า ก็ธรรมนั้น
 ได้แก่ปัจจยธรรม. บัดนี้ ท่านอาจารย์กล่าว
 ความหมายของปฏิจศัพท์ว่า "ปฏิคฺคฺตฺวา".
 ถึงแม้ด้วยการถึง โดยการได้เฉพาะซึ่ง
 ธรรมนั้น ตามสภาพของเหตุ. มิได้เว้นจาก
 ปัจจยที่จะฟังอาศัยนั้นเป็นอย่างไร ? คือ
 เมื่อมีปัจจยที่จะฟังอาศัยนั้นนั่นเอง และ
 เพราะทำผลนั้นนั่นเองให้เกิดขึ้น, มิใช่
 โดยประการอื่น. เมื่อไม่มี, และเพราะ
 ดับไปด้วย เพราะฉะนั้น ความตั้งอยู่แห่ง
 ปัจจยนี้ จึงเป็นความหมายของปฏิจศัพท์.

ด้วยเหตุนี้ ปฏิจศัพท์นี้ จึงกล่าวถึงเหตุแห่ง
 ความเป็นธรรมชาติสามารถ ที่เป็นเหตุให้
 ธรรมนั้นเป็นธรรมที่เนื่องกับธรรมนั้น โดย
 ภาวะที่เป็นธรรมชาติเนื่องกันกับเหตุ อัน

กิริยาเปกฺเขน ยา ยสฺส^๑ ตทายตฺตทา, เล็งถึงกิริยาที่เหนือกว่าที่ทำให้เกิดขึ้น ด้วย
 ตาย สมตฺตตาย เหตุ วนฺติ, เอว ความเป็นไปอาศัยซึ่งเหตุ แห่งคำที่มีเหตุ
 คนฺตุวา-สทฺทฺตฺร วณฺเณ คํวฺลเณยฺยสฺเสว แห่งการกระทำและผู้กระทำ ที่จะพึงรู้แจ้ง
 ปจฺจยณกิริยากตฺตฺตฺมโต เหตุปจฺจยเนน^๒ ด้วยธรรมนั้นนั่นเอง ซึ่งจะพึงกล่าวด้วย
 เหตุอายตฺตภาเวน สมุพฺบาทตฺตฺตฺร กิริยา- คัพท์พิเศษคือ คนฺตุวา อันแปลว่าถึง เหมือน
 เปกฺเขน ยา ยสฺส^๑ ตทายตฺตทา, ตาย กับศัพท์เหล่านี้ว่า "อิมสฺมิ สติ อิมสฺส
 สมตฺตตาย เหตุมาห. อุปฺปาโท" เมื่อมีสิ่งนี้ ก็ทำสิ่งนี้ให้เกิด ซึ่ง
 กล่าวถึงเหตุ แห่งความเป็นธรรมชาติ
 สามารถ อันเป็นเหตุให้มีความเกี่ยวเนื่อง
 กันกับธรรมนั้น ด้วยภาวะที่เป็นธรรมชาติ
 เกี่ยวเนื่องกันกับเหตุ ที่เล็งถึงกิริยาที่
 เหนือกว่า อันยังภาวะให้เกิดขึ้น ของธรรม
 ที่มีเหตุ ซึ่งจะพึงกล่าวด้วย อิหํ-ศัพท์ อัน
 ส่องความถึงสัจมีวิภคฺติ และปัญจมีวิภคฺติ
 ฉะนั้น.

เอวณฺจ กตฺวา "อวิชฺชา ปฏิจฺจ, สงฺขารา และเพราะอธิบายอย่างนี้ ท่านพระธรรม-
 ปฏิจฺจสมุพฺปนฺนา"^๓ติอาทิ สงฺขารปิฎเก วุตฺต. เสนาบคีสาร์บุตรจึงได้กล่าวไว้ ในสังขาร-

^๑ ม. ยายสฺส. ^๒ ก. เหตุปจฺจยเนน.

^๓ ขุ. ป. ๓๑/๗๔.

สมคตตา เจตตุ นินานาทิภาโว. โส จ ปิฎกัว่า "อวิชา ปฏิจ, สงุขารา
 ตทวินา ภาวิผล ปติ สตุวเมว. ปฏิจสมุปนนา" เป็นต้น แปลความว่า
 สมพนธสชาติ จ สโยชนานูรูปทาวเสน อากัยอวิชาจึงมีสังขาร ซึ่งเป็นธรรมที่
 ชาติอาทินา สมพนธสส ชรามรณาติ- อากัยกันเกิดขึ้น. ก็ความเป็นธรรมชาติ
 ปจจุปนสนส. อุปปาโทติ อุปปชชน. สามารถในที่นี้ ได้แก่ความเป็นต้นเหตุ
 เป็นต้น และความเป็นต้นเหตุ นั้น ก็มีอยู่
 ที่เดียว โดยเล็งถึงผลที่จะมีอย่างไมแยกกัน
 ของสิ่งนั้น. ก็คำว่า ธรรมที่สัมพันธ์กัน
 ได้แก่ธรรมที่สัมพันธ์กันกับชาติเป็นต้น เกี่ยว
 กับความเป็นธรรม ที่สมควรแก่การประกอบ
 ไว้ คือธรรมที่เกิดแต่ปัจจัยมีชราและมรณะ
 เป็นต้น. คำว่า ทำให้เกิดขึ้น ได้แก่ความ
 เกิดขึ้น.

ยทิ เอว กถิ ปฏิจสททูปโยโค, นนุ
 สมานกตตุกานัน ปุพุกาเล อิติโส
 สททูปโยโคติ ? "ภตุวา คจจติ, กสิตุวา
 วปตี"ติอาที่สุ^๑ สจจเมต, ตมปน
 เขญยวเสน ทฎรพพิ สมานาปรกาเล,
 ถามว่า ถ้าเป็นอย่างนั้น จะประกอบปฏิจ-
 ศัพทได้อย่างไร, การประกอบศัพท์เช่นนี้
 ใช้ในบุพกาล ของศัพท์ที่มีกัตตุเสมอกัน
 มิใช่หรือ ? ตอบว่าข้อนี้จริง เหมือนอย่าง
 ในคำเป็นต้นว่า "ภตุวา คจจติ แปลว่า

^๑ ม. วปตีติ.

อสมานกตฺตเก จ ทสฺสนโต.

กินแล้วก็ไป, กสิตฺวา วยฺปติ แปลว่าไถแล้วก็หว่าน", แต่ชื่อนั้น ฟังเห็นเกี่ยวกับเรื่องที่มีอยู่เป็นส่วนมาก เพราะพบอยู่ในสมานกาลและอปรกาล และในเรื่องที่มีกัตตุไม่เสมอกัน.

สมานกาลे तव :

เบื้องต้นในสมานกาลมีอุทาหรณ์ว่า :

"อนุถการํ นิหนุตฺวาน
อุทิตายํ ทิวากโร
วณฺณปณฺณาวภาเสติ
โอภาเสตฺวา สมุคฺคโต"ติ

"อนุถการํ นิหนุตฺวาน อุทิตายํ
ทิวากโร แปลว่าพระอาทิตย์นี้ พอ
อุทัยขึ้นกำจัดความมืดเสียได้ วณฺณ-
ปณฺณาวภาเสติ โอภาเสตฺวา
สมุคฺคโต แปลว่าพระจันทร์ส่องขึ้นไป
ย่อมสว่าง".

อุทาหรณ์. เกจิ ปน "มุขํ พฺยาทาย สยติ,
อกุชฺชิํ ปริวตฺเตตฺวา ปสฺสตี"ติ อุทาหรณฺติ.
อปเร "นีสฺซชฺช อธิเต, จตฺวา กเถตี"ติ.

ส่วนอาจารย์บางพวกกล่าวอุทาหรณ์ว่า "มุขํ
พฺยาทาย สยติ แปลว่านอนสยิวหน้า อกุชฺชิํ
ปริวตฺเตตฺวา ปสฺสตี แปลว่ากลอกตากู".
อาจารย์อีกพวกหนึ่งกล่าวว่า "นีสฺซชฺช อธิเต
แปลว่านั่งเรียนหนังสือ, จตฺวา กเถตี
แปลว่ายืนพูด".

คุณจำเริญ มุนนาค

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

ตตถ พุยาปาทนปริวตตุนตฺตรกาลา ว
 นาปาทุปสมลกฺขณา สยนกิริยา น ลกฺขียติ^๑
 "นิสฺซช อธิเต, จตฺวา กเถติ"ติ จ
 สมานกาลตยาปิ อชฺเณนถเนหิ ปุพฺเพปิ
 นิสฺซชฏฺฏจานานิ โทนฺตฺติ สกฺกา ปุพฺพตฺตร-
 กาลตา สมฺภาเวคฺ, ตสฺมา ปุริมานิเยว
 อุทาหรณานิ ยุตฺตานิ. อุทฺยสฺมกาลเมว หิ
 ตนฺนินวตฺตนิยนิวตฺตนนฺติ.

ในบรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น ความ
 เป็นกิริยาที่เลยเบื้องตันไป อันเล็งถึงกิริยา
 คือการนอนและการคู ที่มีกาลอันเลย กาล
 สยัหน้า และกาลกลอกตามืออยู่, ก็ความ
 เป็นกิริยามีกาลเลย เบื้องตันไปนั้นมิได้
 เข้าไปกำหนดความต่างไว้ คนทั้งหลาย
 บางพวกจึงกำหนดไม่ได้. ส่วนการนั่งและ
 การยืน ย่อมมีแม้ในความเป็นกิริยาที่เป็น
 สมานกาลว่า "นิสฺซช อธิเต เขานั่งเรียน,
 จตฺวา กเถติ เขายืนพูด" แม้ในกาลก่อน
 แต่การเรียนและการพูด เพราะฉะนั้น จึง
 อาจยกย่องความเป็นกิริยาที่มีกาลเหนือกว่า
 กาลเบื้องตันได้, เพราะฉะนั้น อุทาหรณ์
 ตอนต้นเท่านั้นจึงเหมาะสม. การห้ามเนอ-
 ความที่จะพึงห้ามนั้น มีกาลพร้อมกับการ
 ตั้งชันนั้นเอง ฉะนั้นแล.

๑-๑ ฉ. พุยาปาทนปริวตตุนตฺตรกาลภาวิสย-
 ทสฺสนกิริยา เปกฺขา ปุพฺพตฺตรกาลตา
 อตฺถิ, สว จ เกทานุปลกฺขณา เกหิจิ
 น ลกฺขียติ.

อปรกาลเอ "ทวารํ อวาริตฺวา ปวิสฺติ, ในอปรกาลมีอุทาหรณ์ว่า "ทวารํ อวาริตฺวา
 อวาริตฺวา นิกฺขมตี"ติ. เกจิ ปน "ทกฺกจฺจ ปวิสฺติ เปฺตประตฺตฺแล้วจึงเข้าไป อวาริตฺวา
 ปติโต ทณฺโฑ"ติ อุทาหรณฺติ. อภิฆาตญฺต- นิกฺขมตี เปฺตประตฺตฺแล้วจึงออก". ส่วน
 สหชาตวย ปน อภิฆาตชสฺทสฺส อจารย์บางพวกกล่าวอุทาหรณ์ว่า "ทกฺกจฺจ
 สมานกาลตา เอตฺถ ลพฺภติ, ตสฺมา อิธปิ ปติโต ทณฺโฑ" ไม่เท่าตกไปเสียงดังเตาะ.
 ปริมาณิเยว อุทาหรณานิ ยุตฺตานิ. ก็ความที่เสียงเกิดจากการกระทบ เป็น
 ปริมิตาวจฺนิจฺฉาวเสเนว ปน ลกฺขณเหตุ- สมานกาลได้ยู่ในที่นี้ ก็ด้วยความเป็น
 กิริยานํ ลกฺขณเหตุภาวจฺนิจฺฉาติ ลกฺขณ- สมานกาลที่เกิดพร้อมกัน อันเป็นความ
 ภาวโต^๑ ปริมกาลอิจฺเจว "นิหนฺตฺวานา"ติ กระทบ, เพราะฉะนั้น อุทาหรณ์ข้างต้น
 สทฺทสิทฺธิ อิจฺฉิตา, เอวณฺจ ปจฺจยฺนกิริยา นั้นเอง แม้ในที่นี้ จึงถูกต้องแล้ว. ก็ความ
 สมฺบุพฺชชฺนกิริยาย ปริมิกา วาติ ปฏิจฺจ- ปรรณากิริยาที่เป็นลักษณะและเหตุ ให้
 สทฺทสิทฺธิ. เป็นลักษณะและเหตุ ด้วยอำนาจการ
 ปรรณาด้อยคำ คือภาวะที่มียู่ในก่อน
 นั้นเอง เพราะฉะนั้น ปริมกาล ก็โดยภาวะ
 ที่เป็นลักษณะ เพราะเหตุนี้แหละ ท่านจึง
 ปรรณาคความสำเร็จ แห่งศัพท์ว่า
 "นิหนฺตฺวาน" ไว้, ก็กิริยาคือความอาศัย
 เป็นไปอย่างนี้ เป็นกิริยาที่มีในก่อนกว่ากิริยา

^๑ ม. ลกฺขณเหตุภาวโต.

ที่เกิดพร้อมกันทีเดียว เพราะฉะนั้น ความสำเร็จแห่งปฏิสัมพัทธ์ จึงมีได้.

ตตถ ยุตติ ปจฺจกฺขโต กตฺตทสฺสนโต. อธิ
ปน ตทภาวโต น ยุตฺตุนฺติ เจ ? นาย
โทโส. อธิปิ อนฺมานโต สิฺทฺธ. ใน
ชรามรณาทีโก กตฺตา อตฺถเว "ฉตฺวา
กิริยโต วยฺนฺติ" เอวมาทีปโยคทสฺสนโต
อวสฺสึ อนฺมิมฺมาเนน กตฺตนา อธิโส
สทฺทปโยโค อิจฺฉิตฺพุโป.

ในข้อนี้ ข้อที่ถูกแล้วโดยประจักษ์ ก็เพราะแสดงถึงกัตตุ. หากจะมีคำถามว่า ก็ในที่นี้ไม่ถูกต้อง เพราะไม่มีการแสดงถึงกัตตุนั้น? ตอบว่า ข้อนี้ก็ไม่ใช่เสียอะไร. แม้ในที่นี้ก็เข้าใจได้โดยอนฺมาน. กัตตุมีชราและมรณะเป็นต้น ก็ยังมีอยู่ที่เดียว ซึ่งกัตตุผู้ที่อนฺมานเอาจะพึงปรารถนาการประกอบศัพท์ เช่นนี้ อย่างแน่นอน ก็เพราะแสดงประโยชน์มีอาทิอย่างนี้ว่า "ฉตฺวา กิริยโต วยฺนฺติ" รู้ความเสื่อมไปโดยกิริยา.

อสมานเน ปน กตฺตริ "ปีสาจํ ทิสฺวา ภยํ
โทติ, ปณฺณาย จสฺส ทิสฺวา อาสวา
ปริกฺขีณา โทหนฺติ" เอวมาที เวทิตฺพุพฺ. ส่วน
ยถา จ ตตฺถ ปีสาจทสฺสนาทีปฺริสฺพุยาปาโร, จสฺส ทิสฺวา อาสวา ปริกฺขีณา โทหนฺติ ก็แล
เอวมฺธิธาปี ปจฺจยณฺํ ปจฺจยพฺยุยาปาโร อตฺตโน

ส่วนในกัตตุที่ไม่เสมอกัน ก็พึงทราบตัวอย่างมีอาทิอย่างนี้ว่า "ปีสาจํ ทิสฺวา ภยํ โทติ" ความกลัวย่อมมีเพราะเห็นปีสาจ, ปณฺณาย จสฺส ทิสฺวา อาสวา ปริกฺขีณา โทหนฺติ ก็แล เพราะเห็นค้ำยปัญญา อาสวะของเธอจึง

^๑ ม. ม. ๑๒/๓๑๑, ม. ม. ๑๓/๒๒๔,

อภิ. ธา. ๓๖/๒๓๒.

คุณจำเริญ นุนนาค

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ผลอุปาทนั, ตณฺจ สตุวํ สมุปาโท วาติ สิ้นไป". เหมือนอย่างว่า ความชวนชวาย
 'ปัจจเย สติ, ปัจจยสฺส อุปาทา"ติ ของคนมีการเห็นปีศาจเป็นต้น ในอุทาทธณ์
 ปัจจยนสฺส สมุปาทเหตุตาย คมโก นั้นเป็นฉันทิ ความอาศัยกันเป็นไป คือ
 สมานสฺส กตฺตุ อภาเวปิ ปฏิจฺจ-สฺสโท ความชวนชวายแห่งปัจจัย ได้แก่การยังผล
 สิทธิคติ เวทิตฺโพ. ยทิ ปฏิจฺจสมฺพนฺธสฺส ของคนให้เกิดขึ้น, แม้ในที่นี้ก็เหมือนฉันทิ,
 อุปาทาโท ปฏิจฺจสมุปาโท. กถิ ปัจจโย ก็ความมีอยู่นั้น ได้แก่ความเกิดขึ้นพร้อมกัน
 ปฏิจฺจสมุปาโทติ ? เหฏฺฐา วิจาริต นั้นเอง เพราะฉะนั้น ผู้ที่ทำให้เข้าใจ
 วายมตฺโต. ความที่ความอาศัยกันเป็นไป เป็นเหตุแห่ง
 ความเกิดขึ้นด้วยกันว่า "เมื่อมีปัจจัย, ก็
 เพราะความเกิดขึ้นแห่งปัจจัย" ดังนี้ พึง
 ทราบว่า แม้เมื่อไม่มีกตฺตุที่เสมอกัน ปฏิจ-
 ศัพท์ก็สำเร็จได้. ถ้าความเกิดขึ้น ของสิ่ง
 ที่อาศัยสัมพันธ์กันเป็นปฏิจสมุปบาท. ถามว่า
 ปัจจัยจะเป็นปฏิจสมุปบาท ได้อย่างไร ?
 ตอบว่า ข้อนี้ข้าพเจ้าได้วิจารณ์ไว้แล้ว
 ที่เคยว ในตอนต้น.

อปิจ โยยํ สมุปาท-สทฺทวิภาวิตานํ อีกประการหนึ่ง เหตุพร้อมทั้งความสามารถ
 ปัจจยุบฺพนานํ ปฏิจฺจสทฺทวิภาวิต สสคฺติโก นี้ได้อธิบายถึงปฏิจศัพท์ แห่งปัจจยุบฺบัน-
 เหตุ อธิปฺเปโต, ตสฺส สมุปาทาภิมุขตาย ธรรมทั้งหลายที่แสดงถึงสมุปาท-ศัพท์ ท่าน

คุณฟ้า (ร้านแสงมณี)

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

ประธานวจนวิญญะยสภาวตฺตา ตถา วุตฺโตติ. ประสงค์เอาแล้ว, ท่านกล่าวอย่างนั้น เพราะคำอันเป็นประธาน มีสภาวะอันจะพึงเข้าใจได้ โดยความที่เหตุนั้น เผชิญหน้า ต่อความเกิดขึ้นพร้อมกัน.

กิมฺปน การณ์ สมุปฺปาตปธานเนน ก็เหตุแห่งความเกิดขึ้นพร้อมกัน จะ
 วจนเนน สมุปฺปาตสฺส เหตุ เวทิตฺพุโ, พึงทราบด้วยถ้อยคำ อันมีสมุปฺปาตเป็น
 น ปน สเหตุโก สมุปฺปาโท เอวาติ ? ประธาน มีเหตุเป็นอย่างไร, ก็ไม่ใช่
 วุจฺจเต : ทิฏฺฐสฺส ทุกฺขสฺส โย ปจฺจโย สมุปฺปาตมีเหตุอันเกี่ยวหรือ ? ข้อนี้ขอเฉลย
 ปจฺจยนิทฺเตเสน ตสฺส วิภาวิตฺตฺตา. ว่า : ปัจจัยใดแห่งทุกข์ที่ได้เห็นแล้ว ก็
 เพราะได้แสดงทุกข์นั้น โดยการแสดงไข

กถิ ? ยถาท :

ข้อนี้เป็นอย่างไร ? เป็นเหมือนอย่างทีตรัส
 ไว้ในปริวิมังสสูตร ซึ่งต้นเหตุของทุกข์ที่
 ได้เห็นแล้วโดยนัยมีอาทิว่า :

"อิธ ภิกฺขเว ภิกฺขุ ปริวิมฺสมานโน "คูกรภิกฺขุทั้งหลาย ภิกฺขุในพระธรรม
 ปริวิมฺสติ 'ยิ โข อิหิ อเนกวิธึ วินยนี้ เมื่อพิจารณา ย่อมพิจารณาว่า 'ทุกข์
 นานปฺปการกึ ทุกฺขึ โลเก อุปฺปชฺชติ คือชราและมรณะมีประการต่าง ๆ มากมาย
 ชรามรณึ, อิหิ นุ โข ทุกฺขึ กนิทานึ กิสมฺหยึ เกิดขึ้นในโลก, ทุกข์นี้มีอะไรเป็นเหตุ มี

ก็ชาติกัม กิปกว, °กิสฺมี นุ โข สติ° อะไรเป็นสมุทัย มีอะไรเป็นกำเนิด มีอะไร
 ชรามรณํ โทติ, กิสฺมี อสติ ชรามรณํ น เป็นแดนเกิดหนอแล, เมื่ออะไรมี ชราและ
 โทตี'ติ. มรณะจึงมี, เมื่ออะไรไม่มี ชราและมรณะ
 จึงไม่มี'.

โส ปริวีมัสมาโน เอวํ ปชานาติ 'ยํ โข ภิกษุณั้น พิจารณาอยู่ ย่อมรู้ประจักษ์อย่างนี้
 อิทํ ๑เปฯ อิทํ โข ทุกฺขํ ชาติ- ว่า 'ทุกขคือชราและมรณะ มีประการต่าง
 นิตาน'มิจจา^๒ "นินาทิฏฺฐสฺส ทุกฺขสฺส นิตานํ นี้ ฯลฯ ทุกขนี้มีชาติเป็นแดนเกิด". และ
ปริวีมัสสฺส เต วุตฺตํ. ตํ ปชานนฺจ นิตานมฺปิ ความรู้ซัดนั้น แมตั้นเหตุ ก็ควรเข้าใจแล.
 วิณฺณาทพฺพนฺติ.

ยถา จาท :

เหมือนอย่างที่เราได้ไว้ คือ :

"ปุพฺเพ เม ภิกฺขเว สมุโพธา ตรีสถึงการพิจารณาและรู้ปัจจัย ของ
 อนภิสฺมพฺพทฺธสฺส โพธิสฺส ตฺสเสว สโต ทุกขที่ให้เห็นแล้ว โดยนัยมีอาทิว่า "คุณ
 เอตทโทสิ 'กัจฉํ วตายํ โลกโก อापนฺโน ภิภุทั้งหลาย ก่อนแต่กาลตรัสรู้ เมื่อเรายัง
 ชายติ จ ชียฺยติ จ มียฺยติ จ จวติ จ เป็นพระโพธิสัตว์ยังมีได้ตรัสรู้ เราได้มี
 อุปฺปชฺชติ จ, อถ จ ปนิมฺสฺส ทุกฺขสฺส ความคิดอย่างนี้ว่า 'โลกนี้ถึงความลำบาก
 นิสฺสรณํ นปฺปชานาติ ชรามรณสฺส. กุทาสฺส หนอ ย่อมเกิด แก่ ตาย จุติและอุปบัติ,
 นามิมฺสฺส ทุกฺขสฺส นิสฺสรณํ ปณฺณายิสฺสติ ก็เมื่อเป็นเช่นนั้น ยังไม่มีผู้ใดทราบซัดการ

๑-๑ ฉ. กิสฺมี สติ.
 ๒ ส. นิตาน. ๑๖/๕๗.

ชรามรณสุสา'ติ ฯเปฯ ศสฺส มยฺหํ ภิกฺขเว
โยนิโสมนสิการา อหุ ปณฺณาย อภิสมโย
'ชาติยา โข สติ ชรามรณํ โหติ,
ชาติปัจจุยา ชรามรณ'ติอา'ทินา ทิฏฺฐสฺส
ทุกฺขสฺส ปัจจุยวิมฺสาภิสมยา วุตฺตา.

ปัจจุโย ทิ ณาตพฺโพ. ตทภิสมยายตฺตณฺจ
ทุกฺขนิสฺสรณํ ปชานนฺติ โย จ ณาตพฺโพ,
โส ปเวเตตพฺโพติ ปฏิจฺจสมฺปปาตสทฺโท'ย'^๑
ยทฺทํ สมฺปปาตสทฺทวิภาวิตํ ทิฏฺฐํ ทุกฺขํ,
ตํ ปัจจุยํ ปฏิจฺจเว, น อณฺณถาติ เอว
ปัจจุยวิภาวนตฺถํ วุจฺจติ.

สลัดออกซึ่งกองทุกข์ คือชราและมรณะว่า
เมื่อไรหนอ การสลัดออกซึ่งกองทุกข์นี้
คือชราและมรณะจักปรากฏเล่า ฯลฯ คุณ
ภิกษุทั้งหลาย เพราะการใส่ใจโดยอุบายอัน
แยบคายของเรานั้น จึงรู้ได้ด้วยปัญญาว่า
'เมื่อชาติมีอยู่ ชราและมรณะจึงมี, เพราะ
ชาติเป็นปัจจัย ชราและมรณะจึงมี'.

จริงอยู่ ปัจจัยต้องรู้. และการรู้ชัดซึ่งธรรม
เป็นที่สลัดออกซึ่งกองทุกข์ ก็เนื่องมาแต่การ
รู้ปัจจัยนั้น เพราะฉะนั้น ก็ปัจจัยใดที่จะ
ต้องรู้, ปัจจัยนั้น จะต้องรู้อย่างทั่วถึง
เพราะเหตุนี้ คัพทว่า ปฏิจฺจสมฺปปาตนะ
ท่านจึงกล่าวไว้เพื่อแสดงถึงปัจจัยอย่างนี้ว่า
ทุกฺขที่เห็นแล้ว ที่ปรากฏแล้วด้วยคัพทว่า
สมฺปปาตนะนี้ใด, ทุกฺขนั้นอาศัยปัจจัยนั้นเอง,
ไม่ใช่อย่างอื่น.

^๑ ส. น. ๑๖/๑๒๖.

^๒ ฉ. ปฏิจฺจสมฺปปาตสทฺโท ย.

ภวติ ที ณาตุ, ปเวเตตฺตญ อิจฺฉิตฺตภาเวน จริงอยู่ แม้คำอันเป็นประธาน โดยภาวะที่
 ปธานสฺสาปิ เกนจิ วิเสเสน ณาตพฺพตาย ปรรณนาจะรู้และจะประกาศให้รู้ทั่ว ก็ยัง
 อปฺปธานภาเวน นิตฺเตโส ยถา "โก มีคำขยาย ด้วยความเป็นคำที่ไม่ใช่เป็น
 โสตาปนฺโน, ยสฺส ตีณิ สโยชนานิ ปหีนานิ. ประธาน เพราะความเป็นคำที่ควรจะรู้
 โโก เทวตฺโต, ยสฺส อุจฺจตรานิ ด้วยความต่างกันบางอย่าง อุปมาเหมือน
 เหนานี"ติ, เอวมิตฺตปิ ปจฺจยปจฺจย- คำว่า "โก โสตาปนฺโน, ยสฺส ตีณิ
 ปเวทณฺฺเรน นิตฺเตเส สตฺตวิเสเสน สโยชนานิ ปหีนานิ แปลว่า ใครเป็น
 อตฺตโน ผเลน ปจฺจนียตาย ณาตพฺพภาเวน โสตาปนฺนแล้ว ? ตอบว่า ผู้ที่ละสังโยชน์ ๓
 "ปฏิจฺจา"ติ ปริยาเยน ปจฺจโย วุตฺโต. ได้. โโก เทวตฺโต, ยสฺส อุจฺจตรานิ
 เหนานี แปลว่า ใครที่เทพประทานให้ ?
 คือคนที่ม้บ้านเรือนใหญ่โตกว่าเขาอยู่" ข้อนี้
 ฉนฺโต, แม้ในข้ออุปไมยนี้ก็เหมือนฉนฺนั
 ท่านกล่าวถึงปัจจัยไว้ ด้วยคำอันเป็นปริยาย
 ว่า "ปฏิจจะ" ด้วยภาวะที่ควรจะรู้ เพราะ
 ความที่ตนจะต้องอาศัยเป็นไปด้วยผลของตน
 โดยความต่างแห่งความสามารถในคำขยาย
 โดยความหมายที่จะประกาศ ให้รู้ถึงความ
 อาศัยเป็นไปของปัจจัย.

โย จายํ "อวิชฺชาปจฺจยา อนึ่ง คำขยายนีไคมีอาทิวา "อวิชฺชา-
 สงฺขาราทิอาทิกโก นิตฺเตโส, โส จ ปจฺจยา สงฺขาราทิ" เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย

สกลสัส ทุกขกฺขนฺธสฺส มฺลโต ปฏฺจาย จึงมีสังขาร, ก็คำขยายนัน ทรงแสดงไขไว้
 ปจฺจยำนํ ปเวทนาย นิตฺติฏฺโฐติ เพื่อการประกาศปัจจัยแต่เดิม ของกองทุกข์
 ปรีโยสาเนปี "เอวเมตสฺส เกวลสฺส ทั้งสิ้น เพราะฉะนั้น แม้ในตอนที่ปัจจัย
 ทุกขกฺขนฺธสฺส สมฺทโย โหตี"ติ เอวํ-สทฺเทน ทั้งหลาย พระผู้มีพระภาคจึงทรงแสดงทุกข์
 สมฺคฺฆาตํ ทุกฺขํ ทสฺเสตฺวา ตสฺส ยถาวุคฺเต ที่ได้ยกขึ้นด้วย เอวํ-ศัพท์ว่า "เอวเมตสฺส
 ปจฺจเย ตํสมฺทยามิมฺเฆ กตฺวา นิคมิตา เกวลสฺส ทุกขกฺขนฺธสฺส สมฺทโย โหตี"
 ปจฺจยา. ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนี้ ย่อมมีด้วย
 ประการฉะนี้ แล้วทรงย้ำปัจจัยตามที่ได้ตรัส
 ไว้แล้วของกองทุกข์นั้นให้เผชิญหน้าต่อความ
 เกิดขึ้นของกองทุกข์นั้น.

ปฏิบัติสาสุตฺเตปี "อวิชฺชาปจฺจยา ฯเปฯ สมฺทโย โหตี"ติ วตฺวา "อโย วุจฺจติ ภิกฺขเว
 มิจฺฉาปฏิบัติ"ติ วุตฺตํ. น จ ปฏิจฺจ-
 สมฺปฺปนฺนภาเวน กทิตํ ทุกฺขํ มิจฺฉาปฏิบัติ,
 อถ โข ทุกฺขสมฺทยภูตา ปจฺจยาติ.

แม้ในปฏิบัติสาสูตร ก็ตรัสไว้ว่า "ตฺถกรภิกฺษุ
 ทั้งหลาย เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย จึงมี
 สังขาร ฯฯ ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์
 ย่อมมีด้วยประการฉะนี้" และตรัสว่า "ตฺถกร
 ภิกฺษุทั้งหลาย นี้เรียกว่ามิจฉาปฏิบัติ".
 แต่ทุกข์ที่ทรงถือเอา ด้วยความเป็นปฏิจ-
 สมฺปบันธธรรม จะเป็นมิจฉาปฏิบัติก็หาไม่ได้,

^๑ ลํ. นี. ๑๖/๕.

โดยที่แท้ ปัจจัยอันเป็นความเกิดขึ้นของทุกข์ เป็นมิจฉาปฏิปทาจะนี้แล.

ยถา จ "ปณฺจกฺโก สมนฺสาสมํชิ"^๑
ปณฺจณณณโก สมนฺสาสมํชิ"^๒ องฺกณณณ-
ปฏิเวทนตตตตตเตสนาย สมนฺสาสมํชิ-
ปธาเนหิ สทฺเทหิ องฺกณณณปฏิเวทนี กตฺ,
เอวมิธาปิ สมนฺปาทปธาเนน สทฺเทน
ปจฺจยปฏิเวทนี กตฺนฺติ เวทิตพฺพ.

เหมือนอย่างว่า พระผู้มีพระภาคทรงทำคำ
ประกาศองค์และญาณ ด้วยศัพท์มีสัมมาสมาธิ
เป็นประธาน เพราะความที่เทศนา มีความ
หมายเป็นคำประกาศองค์ และญาณว่า
"ปณฺจกฺโก สมนฺสาสมํชิ สมนฺสาสมํชิมี
องค์ ๕ ปณฺจณณณโก สมนฺสาสมํชิ สมนฺสา-
สมํชิ ประกอบด้วยญาณ ๕" ดังนี้ฉันใด,
แม้ในที่นี้คำประกาศปัจจัย ฟังทราบว่า ทรง
ทำด้วยศัพท์อันมีสมุปาทจะเป็นประธาน ก็
เหมือนฉันนั้น.

๕๘๑. ยถา ปนายํ ตนฺตฺติ สมนฺพฺโธ.
นิกฺขิตฺตาคฺติ จปีตา, เทสิตาคฺติ อตฺโถ.
ยถาธิปฺเปตสฺส อตฺตสฺส ตนฺนโต ตนฺตฺติ,
กนฺโถ. "กิวาที ฆนฺเต สมนฺสาสมฺพฺโธ"^๑ติ

๕๘๑. เชื่อมความภาลึว่า ยถา ปนายํ
ตันติ. บทว่า นิกฺขิตฺตา แปลว่าทรงตั้งไว้,
อธิบายว่า ทรงแสดงไว้. กันณะ(พระ-
คัมภีร์)ชื่อว่าตันติ เพราะสืบต่อเนื่องความ

^๑ ที. ปา. ๑๑/๒๔๖.
^๒ ที. ปา. ๑๑/๒๔๕.

ปุจฺฉิตฺเตน "วิภชฺชวาทิ มหาราชา"^๑ ที่ทรงประสงค์แล้ว. สาวกของพระสัมมา-
โมคฺคฺลฺปิตุตฺตติสฺสเถเรณ วุตฺตคฺคฺตา สมนฺมา-
สมฺพุทฺธสาวกา วิภชฺชวาทิโน.

ที่ทรงประสงค์แล้ว. สาวกของพระสัมมา-
สัมพุทฺธเจ้าทั้งหลาย ชื่อว่าวิภชฺชวาทิ เพราะ
ความที่พระสาวก ของพระสัมมาสัมพุทฺธเจ้า
เหล่านั้น อันพระโมคคฺลฺปิตุตฺตติสฺสเถระ
ผู้ซึ่งพระเจ้าอโศกมหาราช ได้รับสั่งถามว่า
"พระคุณเจ้าผู้เจริญ พระสัมมาสัมพุทฺธเจ้า
มีวาตะอย่างไร" ได้ถวายพระพรว่า
"มหาบพิตรพระราชสมภารเจ้า พระสัมมา-
สัมพุทฺธเจ้าทรงเป็นวิภชฺชวาทิ".

เต หิ สตุถารา เวนยิกาทีภาวํ วิภชฺช
วุตฺตํ อนุวทฺตติ, โสมนสฺสาทีนํ, จิวราทีนญฺจ
เสวิตพฺพาเสวิตพฺพภาวํ. สสฺสตุจฺเจทฺวาเท
วา วิภชฺช วทฺตติ. "สสฺสโต อตฺตา จ
โลโก จา"^๒ตีอาทีนํ จปนียานํ จปนโต,
ราคาทิกฺขยสฺส สสฺสตสฺส, รากาทิกาย-
หุจฺจริตาทิอุจฺเจทฺสส จ วจนโต, น ปน

จริงอยู่ พระสาวกของพระสัมมาสัมพุทฺธเจ้า
เหล่านั้น ย่อมกล่าวตามคำที่พระศาสดาได้
ตรัสจําแนกความที่สัตว์ เป็นผู้จะฟังนำไปให้
วิเศษได้เป็นต้น ย่อมกล่าวตามคำที่พระ-
ศาสดาตรัสจําแนก ความที่ธรรมมีโสมนัส
เป็นต้นและปัจจัยมีจิวรเป็นต้น ควรเสพและ
ไม่ควรเสพ. อีกนัยหนึ่ง สาวกของพระ-

^๑ สมฺนตปาสาทิกา. ๑/๕๔, ปรมตฺถทีปนี

ปญฺจปกรณฎฺฐกถา. ๑๔๘.

^๒ ที. ลี. ๔/๑๑.

คุณมัทนา สว่างเวช

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

เอกัสพฺยากรณียาทีเก ตโย ปณฺเฑ สัมมาสัมพุทฺธเจ้า ย่อมกล่าววจาแนกสัสต-
 อปเนตฺวา วิภชฺชพฺยากรณียเมว วทฺนฺตึ^๑ วาทะและอุจฺเจทวาทะออกไป. เพราะ
 ปัญฺหาที่จะต้องงคเป็นต้นว่า "อัตฺตาและโลก
 เทียงกิงคไว้", สัสตะคือนิพพานเป็นที่สิ้นไป
 แห่งกิเลสมีราคะเป็นต้น และอุจฺเจทะคือ
 ความขาดสูญ แห่งกิเลสมีราคะเป็นต้น และ
 ทฺวจริตฺมีกายทฺวจริตเป็นต้นก็ตาม แต่จะนำเอา
 ปัญฺหาทั้ง ๓ มีปัญฺหาที่จะต้องตอบวจาแนกออก
 ไปอย่างเดียวกั้หามิได้.

วิภชฺชวาทินํ มณฺฑลํ สมฺมุโ วิภชฺชวาทิมณฺฑลํ. วงคือประชุมแห่งวิภชฺชวาทินํทั้งหลาย ชื่อว่า
 วิภชฺชวาทินอ วา ภควโต ปริสา วิภชฺชวาทิมณฺฑล แปลว่าวงแห่งวิภชฺชวาทินอ.
 วิภชฺชวาทิมณฺฑลนฺตปิ วทฺนฺติ, วิภชฺช วา อาจารย์ทั้งหลายกล่าวว่า อีกอย่างหนึ่ง
 สสฺสตุจฺเจเท อุโภ อนฺเต อนฺปกมฺม บริษัของพระผู้มีพระภาค ผู้เป็นวิภชฺชวาทินอ
 มชฺฌิมาปฏฺิพทาภูตสฺส ปฏิจฺจสมฺมุปปาทสฺส ชื่อว่า วิภชฺชวาทิมณฺฑล ดังนี้ก็มี, อีกอย่างหนึ่ง
 เทสนโต ภควา, ตทฺนฺวาทโต ตสฺส สาวกา พระผู้มีพระภาคชื่อว่า วิภชฺชวาทินอ เพราะทรง
 แสดงปฏิจฺจสมฺมุปปาท อันเป็นมชฺฌิมาปฏฺิพทา
 วจาแนกสัสตะและอุจฺเจทะออกไป คือไม่
 เข้าไปข้องแวงส่วนสฺสททั้ง ๒ และสาวก

^๑ ฉ. วทฺนฺตึ.

ทั้งหลายของพระองค์ท่าน ก็ชื่อว่า วิฆชา ที่
เพราะกล่าวตามพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น
แล. คำที่เหลือก็เหมือนกับคำก่อน.

โอรุทวาตี โอรุทาเหตฺวา, วิฆชวาตี
หุตฺวาตี อตุโธ. น ทิ สยํ อวิฆชวาตี
สมาโน วิฆชวาตี น อนฺตเร จานมตฺเตน
วิฆชวาตี มณฺทลํ โอรุทฺโณ นาม โหติ.
อาจริเยหิ อวุตฺตวิปริตฺตถูปเนน เต
นพภจิกขนฺเตน.

คำว่า ลง ได้แก่ หยั่งลง, อธิบายว่า
เป็นวิฆชาที่. ด้วยว่า ตนเองเป็นผู้มิใช่
วิฆชาที่ จะเป็นผู้ชื่อว่า หยั่งลงสู่วิฆชาที่
ด้วยเหตุเพียงแต่ยืนอยู่ในระหว่างของวิฆ-
ชาที่ทั้งหลายก็หามิได้. ไม่กล่าว ต่ออาจารย์
เหล่านั้น ด้วยการแสดงอรรถที่วิปริตจากที่
อาจารย์ทั้งหลายมิได้กล่าวไว้.

อวิชฺชา ปุณฺณานเณชาภิสงฺขารานมฺปิ เหตุ
ปจฺจโย โหตีติ วทฺนฺโต, กถาวตฺตุมฺหิ
ปฏิกฺขิตฺเต ปุคฺคลวาทาติเก จ วทฺนฺโต
สกสมฺมํ โวภกฺมตี นาม, ตถา
อโวภกฺมนฺเตน. ปรสมฺมํ โทสาโรปน-
พฺยาปารวิเรน อนายฺนฺเตน?

ผู้ที่กล่าวว่า อวิชชาเป็นเหตุเป็นปัจจัย แม้
แก่บุญญาภิสังขาร และอาเนนุชาภิสังขาร
ดังนี้, และผู้ที่กล่าววาทะทั้งหลายมีปุคค-
ลวาทะเป็นต้นที่ทรงห้ามไว้ในกถาวัตถุ ชื่อว่า
ตั้งลงสู่สกสมมย์, ไม่ตั้งลง อย่างนั้น. ชื่อว่า
ไม่ชวนชวายุสู่ปรสมมย์ โดยเว้นจากความ
พยายามในอันจะยกโทษ.

๑ ก. อนารุหนฺเตน.

"อิหฺมฺปิ สุตฺตํ กเหตุพฺพนุ"ติ ปรสมยฺ อสมฺปิณฺฑเตนฺเตนาติ เกจิ วทฺนฺติ. "ตถาหิ ภควตา ฌมฺมํ เทสิตฺตํ อาชานามิ, ยถา ตเทวิทฺถิ วิญฺญานํ สนฺธาวติ สํสฺรติ อนนฺตณฺ"ติอาทินิ^๑ วทฺนฺโต สุตฺตํ ปฏิพาหติ นาม, ตถา อปฏิพาหนฺเตน.

"ตถาหิ ภควตา ฌมฺมํ เทสิตฺตํ อาชานามิ, ยถา เยเม อนฺตรายิกา ฌมฺมา วุตฺตา ภควตา, เต ปฏิเสวโต นาลํ อนฺตรายาย,^๒ สฺปิณฺนเต กโต วิติกฺกโม อาปคฺตฺติโร โทตี"ติ จ เอวมาทิ วทฺนฺโต วินยํ ปฏิโลเมติ นาม, ตพฺพิปริยาเยน ตํ อนฺโลเมนฺเตน. ปฏิโลเมนฺโต ทิ กมฺมฺนฺตรํ ภินฺทฺนฺโต, ฌมฺมตณฺจ วิโลเมนฺโต กฺโต กิเลสฺวินยํ อนฺโลเมติ.

อาจารย์ทั้งหลายบางพวกกล่าวว่า ไม่ประ-
มวลปรสมยฺว่า "สูตรแม่นั้ควรถือเอา". ผู้ที่
กล่าวคำทั้งหลายเป็นต้นว่า "ข้าพเจ้าย่อม
รู้ทั่วถึงธรรม ตามที่พระผู้มีพระภาคทรง
แสดงไว้แล้ว, โดยประการที่ว่า วิญฺญานนั้
นั้นเท่านั้น ย่อมท่องเที่ยวไป ย่อมเล่นไป
ไม่ใช่อย่างอื่น" ชื่อว่าค่านพระสูตร, ไม่
ค่านอย่างนั้น.

ผู้ที่กล่าวคำเป็นต้นอย่างนี้ว่า "ข้าพเจ้าย่อม
รู้ทั่วถึงธรรม ที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดง
แล้ว, โดยประการที่ธรรมเหล่านี้ พระผู้มี-
พระภาคได้ตรัสว่า เป็นธรรมกระทำ
อันตราย, ธรรมเหล่านั้นไม่อาจทำอันตราย
แก่ผู้ช่งเสพได้จริง" และว่า "ความ
ละเมิดที่เข้าไปในเพราะความฝัน ก็เป็น
อาการที่ทำให้เป็นอาบัติได้" ชื่อว่า ทวน
พระวินย, อนฺโลมตามพระวินย นั้น โดย

^๑ ม. มุ. ๑๒/๔๗๓.

^๒ ม. มุ. ๑๒/๒๖๑, วิ. มหา. ๒/๔๓๑, ๔๓๔.

ปริยายที่ต่างจากคำที่กล่าวนั้น. จริงอยู่
ผู้ทวนคือทำลายกรรมอื่น และผู้แย้ง
ธรรมดา จะอนุโลมพระวินัยคือการกำจัด
 กิเลสได้แต่ไหนเล่า.

สุตเต^๑ วุตเต จตุตทาโร มหาปเทเส,
อฏฺฐกถายณจ วุตเต สุตตสุตตานุโลม อาจริย-
วาทอตุตโนมตีมหาปเทเส โอลเณเตน.
ตโหโลกเนน หิ สุตเต, วินเย จ สนฺติภูจติ.
นาติธาวติ.

มองคุมหาปเทสทั้ง ๔ ที่ตรัสไว้ในพระสูตร
และมหาปเทส คือพระสูตรสุตตานุโลม
อาจริยวาท อตุตโนมตี ที่กล่าวไว้ในอรรถ-
กถา. ก็ด้วยการมองคุมหาปเทสนั้น ย่อม
ตั้งมั่นอยู่ในพระสูตร และในพระวินัยไม่แล่น
เลยไป.

ธมฺมนติ ปฏิจฺจสมฺปปาทปาฬี. อตุถนติ
ตทตถิ. เหตุ, เหตุผลานี วา อຍเมตถ
เหตุ ธมฺโม, อิทเมตถ เหตุผล อตุถโถติ.

คำว่า ธรรม ได้แก่พระบาลีว่าด้วย
ปฏิจฺจสมฺปปาท. คำว่า อรรถ ได้แก่เนื้อ-
ความแห่งพระบาลีนั้น. หรือได้แก่เหตุ,
ผลแห่งเหตุว่า นี้เป็นเหตุในชั้นนี้ ชื่อว่า
ธรรม, นี้เป็นผลแห่งเหตุในชั้นนี้ ชื่อว่า
อรรถ.

^๑ ม. ม. ๑๒/๔๗๓.

ธมฺมนฺติ วา ธมฺมตํ. ยถา เอเก "อนุปฺปาทา
 วา ตถาคคานํ อนุปฺปาทา วา ตถาคคานํ
 จิตฺตา ว สํ ธาตุ"ติ^๑ สุตฺตปทสฺส อตฺถํ
 มิจฺฉา กาเหตฺตา "นิจฺโจ ปฏิจฺจ-
 สัมปฺปาโท"ติ ปจฺจยาการธมฺมํ มิจฺฉา
 ที่เปเนติ, เอวํ อที่เปตฺวา เหฏฺฐา
 วุตฺตนเยเนว อตฺตโน ผลํ ปติ การณสฺส
 ววฏฺฐิตฺสกาวิ ที่เปเนเตน. ยถา จ เอเก
 "อนิโรธํ อนุปฺปาทนฺ"ติอาทินา ปฏิจฺจ-
 สัมปฺปาทสฺส อตฺถํ มิจฺฉา กาเหตฺติ, เอวํ
 กาเห อกตฺวา วุตฺตนเยเนว อวิปริตํ
 อตฺถํ กาเหเตน^๒.

อีกอย่างหนึ่ง คำว่า ธรรม ได้แก่ธรรมคา.
 คือศีลภาวะที่กำหนดไว้ของเหตุเฉพาะ ซึ่ง
 ผลของตน ตามนัยที่ได้กล่าวไว้แล้วใน
 เบื้องต้นนั้นแหละ มิได้ชี้เหมือนอย่าง
 อาจารย์พวกหนึ่ง ชี้อย่างผิด ๆ ซึ่งธรรมคือ
 ปัจจัยการว่า "ปฏิจสัมปทาเที่ยง" ทำให้
 ถือเอาอย่างผิด ๆ ซึ่งความหมายของบท
 พระสูตรว่า "เพราะพระตถาคตทั้งหลาย
 จะเสด็จอุบัติขึ้นหรือไม่ก็ตาม ธาตุนั้นก็ยัง
 คงตั้งอยู่นั่นเอง". และรวบรวมอรรถ อัน
 ไม่วิปริตตามนัย ที่ได้กล่าวไว้แล้วนั้นแหละ
 มิได้ทำให้ยึดถือ เหมือนอย่างที่อาจารย์
 พวกหนึ่ง ทำให้ยึดถือผิด ๆ ซึ่งอรรถแห่ง
 ปฏิจสัมปทา โดยนัยมีอาทิว่า "ไม่ดับ
 ไม่เกิดขึ้น".

"ทุกฺขชาติสุ อณฺเณ อวิชฺชา"ติ วุตฺตมตฺถํ
 ปรีวตเตตฺวา ปุน "ปฺพพฺนฺเต อณฺเณ"ติ^๓

เปลี่ยนเนื้อความที่กล่าวไว้ว่า "ความไม่รู้
 ในอริยสัจมีทุกข์เป็นต้น ชื่อว่า อวิชชา"

^๑ ลํ. นิ. ๑๖/๓๐.
^๒ ฉ. สงฺคา เหนฺเตน.
^๓ อภี. ลํ. ๓๔/๒๗๓.

อาทีหิ อปเรหิ ปริยาเยหิ นิทิสฺนเตน แล้วอธิบายโดยปริยายแม้อีก เป็นต้นว่า "สงฺขารา อิมินา ปริยาเยน ภโวติ" อีก ก็อาจารย์ วุจฺจุนฺติ, ตณฺหา อิมินา ปริยาเยน ทั้งหลายย่อมกล่าวว่า อธิบายโดยนัยมีอาทิ อุปาทานนุ"ตีอาทีนา นิทิสฺนเตนาติ จ ว่า "สังขารทั้งหลาย ท่านเรียกว่าภพ โดย วทนฺติ. ปกตียาติ ยถาวุตฺตวิธานํ ปริยายนี้, ตณฺหาท่านเรียกว่า อุปาทาน อนามสิตฺวา เกวลเมว. โดยปริยายนี้". คำว่า ตามปกติ คือล้วน ๆ นั้นเอง มิได้พาดพิงถึงวิธีตามที่ได้กล่าวไว้ แล้ว.

สจฺจุนฺติ จตฺสจฺจํ. สฺตฺโตติ สฺตฺต- สุณฺนตาติ วทนฺติ, สฺตฺตสุณฺณเดสุ ปน สงฺขาราเสสุ สฺตฺตโวหาโร, สฺตฺตตฺตถิกิจฺจ- สิทธิ จ. ปจฺจยาการเมว จาติ ปจฺจยาการโร เอว จ, ม-กาโร ปทสนฺธิการโร. ปจฺจยธฺมมานํ อตฺตโนเยว ผลสฺส ปจฺจยาภาโว ปฏิจฺจสมุปาโหติ อตฺโต.

คำว่า สังจะ ได้แก่ สังจะ ๔. ท่าน อาจารย์ทั้งหลายกล่าวว่า คำว่า สัตว์ ได้แก่ สฺตฺตสุณฺนตา คือความว่างเปล่าจาก สัตว์, ก็ได้แก่การบัญญัติว่า สัตว์ในสังขาร ทั้งหลาย ซึ่งว่างเปล่าจากสัตว์และได้แก่ การสำเร็จกิจแห่งความหมายว่า สัตว์. บทว่า ปจฺจยาการเมว จ ความเท่ากับ ปจฺจยาการโร เอว แปลว่า ปจฺจยาการ นั้นเอง, ม-อักษรกระทำการเชื่อมบท. ความว่า ความที่ผลของตนนั้นเองเป็นปัจจัย

คุณันทนา สว่างเวช

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

แก้ปัจจยธรรมทั้งหลาย ชื่อว่า ปฏิจ-
สมุขปาท.

ตสฺมาติ วุตฺตโนเยน อตฺตวณฺณนาย
กาตพฺพตฺตา, ทฺกฺกรตฺตา จ. ปฏิกฺข
นาธิกจฺฉามิตฺติ ยตฺถ จิตฺตสฺส วณฺณนา สุกฺรา
โทติ, ตสฺสา ปฏิกฺขจฺญุตํ ตํ นยํ อตฺตโนเยว
ณฺาณพฺเพลน นาธิกจฺฉามิตฺติ อตฺตโถ. นิสฺสยมฺปน
อาจิกฺขนฺโต "สาสนํ ปนฺทนํ"ติอาทิมาน. อิธ
สาสนนฺติ ปาฬิธมฺมมาท, ปฏิจ-
สมุขปาทเมว วา.

คำว่า เพราะเหตุนี้ คือเพราะ
ความที่การพรรณนาคความตามนัย ที่ได้กล่าว
ไว้แล้ว เป็นเรื่องที่จะต้องกระทำ และเพราะ
เป็นเรื่องที่กระทำได้ยาก. คำว่า ข้าพเจ้า
ยังไม่ได้ที่ตั้งอาศัย อธิบายว่า ยังไม่ได้นัย
นั้นอันเป็นที่ตั้งอาศัยของการพรรณานั้น ซึ่ง
ผู้ที่ตั้งอยู่ในที่ตั้งอาศัยได้แล้วก็เป็นเรื่องที่ทำ
ได้ง่าย ด้วยกำลังแห่งญาณของตนนั่นเอง.
ที่ท่านอาจารย์เมื่อจะบอกถึงที่อาศัย จึง
กล่าวคำเป็นต้นว่า "ก็คำสอนชั้นนี้". ในที่นี้
ท่านอาจารย์กล่าวถึงธรรม คือพระบาลี
หรือกล่าวถึงปฏิจสมุขปาทนั่นเองว่า คำสอน.

โส ทิ อนุโลมปฏิโลมาทินานาเทสนานย-
ปฏิมณฺธิโต อพฺโพจฺฉินฺโน อชฺชาปี ปวตฺตตฺติ
นิสฺสโย โทติ.

จริงอยู่ ปฏิจสมุขปาทนั้น ประดับไปด้วย
เทศนาต่าง ๆ และนัยต่าง ๆ มีอนุโลมและ
ปฏิโลมเป็นต้น ย่อมเป็นไปได้แม้ทุกวันนี้
ไม่ขาดสาย เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เป็นที่
อาศัย.

คุณันทนา สว่างเวช

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

ตทฏจกถาสงฺขาโต จ ปุพฺพจายิมคโค. ก็แนวทางของบูรพาจารย์ ได้แก่อรรถกถา "คํ สฺนฺนํ สฺมาหิตา"ติ อาทฺรชนเน, แห่งปฏิจสุมฺปาทนั้น. หากจะมีผู้สงสัย อุตฺสาหเน จ กิम्ภโยชนนฺติ เจ, คํ ถามว่า ในการทำให้เกิดความเอื้อเฟื้อและ ทสฺเสนฺโต อาท "วุตฺตณฺเฑทฺตน"ติอาทิ. ในการทำให้เกิดความอุทิศว่า "ขอท่าน จงตั้งใจฟังคำพรรณานั้นเถิด" มีประโยชน์ อย่างไร ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงประโยชน์นั้น จึงกล่าวว่า "ข้อนี้ สมด้วยคำที่ ท่านบูรพาจารย์ทั้งหลายกล่าวไว้" ดังนี้ เป็นต้น.

อฏฺฐิ กตฺวาติ อตฺถํ กตฺวา. ยถา วา น บทว่า อฏฺฐิ กตฺวา ความเท่ากับ อตฺถํ นสฺสตี, เอวํ อฏฺฐิ คํ วิย กโรนฺโต กตฺวา แปลว่ากระทำให้มีประโยชน์. อีก- อฏฺฐิ กตฺวา. ปุพฺพกาลโต อปรกาเล ภวํ อย่างหนึ่ง ความเท่ากับ อฏฺฐิ กตฺวา ปุพฺพปฺริยํ. วิเสสนฺติ ปจฺมารมฺภโต ปญฺติ แปลว่า กระทำเหมือนอย่างให้ถึงกระดูก ขณฺเณ ขณฺเณ ฌานวิเสสํ, กิเลสกุชฺชวิเสสญฺจ โดยประการที่จะไม่หายไป ชื่อว่า อฏฺฐิ ลภตีติ อตฺถโณ. กตฺวา แปลว่า ทำให้ถึงกระดูก. อันมีอยู่ใน กาลเบื้องต้นปลายแต่กาลเบื้องต้น ชื่อว่า ปุพฺพปฺริยํ แปลว่า อันมีอยู่แต่ต้นไปจน ปลาย. คำว่า คุณวิเศษ ความว่า ย่อมได้

คุณมัทนา สว่างเวช

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

ญาณอันพิเศษและคุณวิเศษ คือความสิ้นกิเลส
ทุก ๆ ขณะจำเริญแต่เริ่มแรก.

๕๘๒. เทศนาเภทโตติ เทศนา-
วิเสสโต. อตุลโต ลกขณาติโต
เอกวิชาติโต จ อตุลลกขณเอกวิชาติโต.
องฺกานณฺจ วฏฺฏจฺจนาติ อวิชฺชาทีนํ
ทฺวาทสนฺนํ องฺกานํ วฏฺฏจฺจนาทสฺสนโต.

๕๘๒. คำว่า โดยประเภทแห่ง
เทศนา คือโดยความต่างแห่งเทศนา. โดย
อรรถ โดยลักษณะเป็นต้น และโดยอย่าง
ต่าง ๆ มีอย่างเดียวเป็นต้น ชื่อว่า
อตุลลกขณเอกวิชาติโต. คำว่า และโดย
กำหนดองค์ทั้งหลาย คือ โดยแสดงการ
กำหนดองค์ทั้ง ๑๒ มีวิชาเป็นต้น.

กมุขวิปากกิเลสวฏฺฏานํ มุลการณตฺตคา,
อาทิโต วุตตตฺตคา จ อวิชฺชา ปฏิจจ-
สมุปฺบาทสฺส มุลํ.

คือวิชาเป็นมูล แห่งปฏิจสมุปบาท
เพราะความเป็นเหตุเกิด แห่งกรรมวัฏ
วิปากวัฏ และกิเลสวัฏ และเพราะความที่
ตรัสไว้แต่ต้น.

ตตฺถ วลฺลียา มุเล ทิฏฺฐเจ ตโต ปฏฺติ
वलฺลฺหฺรณํ วย ปฏฺิจจสมุปฺบาทสฺส มุเล
ทิฏฺฐเจ ตโต ปฏฺติ ปฏฺิจจสมุปฺบาทเทศนาติ
อุปมาสฺสสนฺทนา กาทพฺพา^๑ น ทิ ภควโต

ในชั้นนั้น เมื่อได้เห็นมูลแห่งปฏิจจะแล้ว
การแสดงปฏิจสมุปบาทจำเริญแต่มูลนั้น ก็
เหมือนกันกับ เมื่อเห็นโคนของเถาวัลย์แล้ว
ก็จะดึงเถาวัลย์แต่โคนนั้นไป เพราะฉะนั้น

^๑ ฉ. น กาทพฺพา.

๑๕-๑๒-๒๕๖๑

อิทเมว ทิฏฐัง, อิทั อทิฏฐนฺติ วิภชเนยฺย อตฺถิ
 สพฺพสฺส ทิฏฐตฺตา. มุลโต ปญฺติ ปน
 วลฺลิตฺรณํ วิย มุลโต ปญฺติ ปญฺจิสฺสุมฺปาท-
 เทสนา กตาคิ อิทมุตฺถ สามณฺณํ อธิปฺเปตฺติ,
 โพรเนยฺยชฺฌาสยวเสน วา โพรเชตฺตพฺพ-
 ภาเวน มุลาทิสฺสนสามณฺณํ โยเชตฺตพฺพ.

จึงควรกระทำการเทียบเคียงกัน โดยอุปมา
 ด้วยว่า สิ่งที่จะพึงจำแนกว่า สิ่งนี้ได้ทรง
 เห็นแล้ว, สิ่งนี้มีได้ทรงเห็นแล้วดังนี้ ห้าม
 แก่พระผู้มีพระภาคไม่ เพราะพระองค์ทรง
 เห็นทั้งหมด. แต่ท่านประสงค์เอาความ
 เสมอกันในข้อนี้ ดังนี้ว่า ทรงทำการแสดง
 ปฏิจฺสมฺปาทจำเดิมแต่มูล เหมือนการดึง
 ถ่าวลัยมาจำเดิมแต่โคน, อีกอย่างหนึ่ง
 พึงประกอบความเสมอกัน ในการทรงแสดง
 มูลเป็นต้น โดยภาวะที่จะพึงให้ตรัสรู้เกี่ยว-
 กับอธฺยาศัยของสัตว์ที่จะพึงให้ตรัสรู้ได้.

ตสฺส สาตี :

บทว่า ตสฺส ความว่า :

"ส โข โส ภิกฺขเว กุมารโ
 วุฑฺฒิมนฺวาย อินฺทฺริยานํ ปริปาก-
 มนฺวาย ปณฺจทฺถิ กามคฺคเณทฺถิ สมฺมปิโต
 ฯเปฯ รชเนยฺยทฺถิ. โส จกฺขุณา รูปรู
 ทิสฺวา ปิยฺรูเป รูเป สารชฺชติ,
 อปฺปิยฺรูเป รูเป พฺยาปชฺชติ,
 อนฺุปญฺจิตฺตกายสฺสติ จ วิหฺรติ

เมื่อกุมาร ที่พระผู้มีพระภาค
 ตรัสไว้อย่างนี้ว่า "คุณภิกษุทั้งหลาย
 กุมารนั้นนั้นแล อาศัยความเจริญและ
 ความเติบโต แห่งอินทรีย์ทั้งหลาย
 พรั่งพร้อมด้วยกามคุณ ๕ ฯฯ อัน
 เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัด อันเป็น
 ที่ตั้งแห่งความยินดี. กุมารนั้น เห็น

คุณขุนไน แซ่ซี คุณเปงจิว แซ่เอา คุณสมบุญ-คุณสมจิตร-คุณแสง-คุณสุชาติ

ค.ช.วีระพงษ์-ค.ช.ชรินทร์-ค.ญ.อรุณวรรณ อารยศักดิ์ดากุล

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ปริตฺตเจตโส, เอวณจ^๑ เจโตวิมุตฺติ
 ปณฺณาวิมุตฺติ ยถาภูตํ นปฺปชานาติ,
 ยตฺตสฺส เต ปาปกา อกฺุสลา ธมฺมา
 อปริเสสา นิรุชฺฌนฺติ. โส เอว
 อнуโรธวิโรธํ สมาเป็นโน ยงฺกิญฺจิ
 เวหนํ เวเทติ สุขํ वा ทุกฺขํ वा
 อทุกฺขมสุขํ वा, โส ตํ เวหนํ
 อภินนฺทติ อภิวทฺติ, อชฺโณสาย
 ติฏฺฐตี^๒ เอว วุตฺตสฺส.

รูปด้วยจักขุแล้ว ย่อมกำหนดในรูปที่
 น่ารัก, ย่อมขัดเคืองในรูปที่น่าชัง
 และย่อมเป็นผู้มีสติ ในกายไม่ตั้งมั่น
 และมีจิตเป็นอกุศลอยู่ ย่อมไม่รู้ชัด
 ตามความเป็นจริง ซึ่งเจโตวิมุตติ
 และปัญญาวิมุตติ อันเป็นที่ดับหมดแห่ง
 เหล่าอกุศลธรรมอันลามก. เขาเป็น
 ผู้ถึงพร้อม ซึ่งความยินดียินร้าย
 อย่างนี้ เสวยเวทนาอย่างใดอย่าง-
 หนึ่ง เป็นสุขบ้างเป็นทุกข์บ้าง ไม่สุข
 ไม่ทุกข์บ้าง, ย่อมตั้งหน้ายินดี พร้า
 ชมเชยยักเวทนานั้นติดอยู่".

เอว โสตทวาราทิสฺปิ. ตตฺถ อภินนฺทโตติ
 สปิปีติกตฺตทหาย อภิมุขภาเวน นนฺทโต.
อภิวทฺโตติ "อโห สุขํ, อโห สุขนฺ"ติ
 วจีเภทกรณพวตฺตตาย พลวตฺตทหาย "อหํ,
 มมา"ติ อภิวทฺโต. ตโต พลวตฺติยา โมเจตฺ
 อสภฺกุกฺเณยฺยตาย อชฺโณสาย ติฏฺฐโต.

แม้ในโสตทวารเป็นต้นก็อย่างนี้. ในบรรดา
 คำเหล่านั้น คำว่า ตั้งหน้ายินดีอยู่ คือ
 เพลิดเพลินด้วยความเป็นผู้มีหน้าเฉพาะ ต่อ
 ตัณหาอันประกอบด้วยปีติ. คำว่า พร้าชมเชย
 คือพร้าชมเชยว่า "เรา, ของเรา" ด้วย
 ตัณหามีกำลัง อันเป็นไปด้วยการกระทำการ

^๑ ม. ตณฺจ. ^๒ ม. ม. ๑๒/๔๔๘.

เปล่งวาจาว่า "สุขจริงหนอ, สุขจริงหนอ".
ชื่อว่า ยึดติดอยู่ เพราะไม่พึงสามารถจะ
ปลดเปลื้องจากตัณหาอันมีกำลังกว่านั้นได้.

ตโตปิ พลวตี ปน อุปาทานภูตา ตณฺหา
นนฺตี. เอตฺถ จ อภินนฺทนาทีนา ตณฺหา
วุตฺตา, นนฺทิวจเนน ตปฺปจฺจยํ อุปาทานํ
จตฺตพิธมฺปิ นนฺทิตาตทวิปฺปโยคตาหิ, ตณฺหา-
ทิกฺุจจาภินนฺทนาภาเวหิ จาติ เวทิตพฺพํ.

อนึ่ง ตัณหาซึ่งเป็นอุปาทาน อันมีกำลังแม่
กว่านั้น ชื่อว่า นนฺตี. ก็ในอธิการนี้ พึงทราบ
ว่า ตัณหาท่านกล่าวไว้ ด้วยคำว่าตั้งหน้า
ยินดีเป็นต้น, อุปาทานซึ่งมีตัณหาอันเป็น
ปัจจัย ท่านกล่าวไว้ด้วยคำว่า นนฺตี
อุปาทานแม้ทั้ง ๔ พึงทราบว่า ท่านกล่าวไว้
ด้วยความเป็นผู้มีนนฺตี และความไม่พราก
จากนนฺตีนั้น และด้วยความเป็นผู้ตั้งหน้ายินดี
ด้วยตัณหาและทิสฺสุ.

ชาติปจฺจยา ชรามรณฺตืออาทิกถฺจ
ตตฺถเว มหาตณฺหาสังขยสฺสฺเต วุตฺตํ.

ก็คำว่า เพราะชาติเป็นปัจจัย จึงมี
ชราและมรณะ เป็นต้น พระผู้มีพระภาคตรัส
ไว้ในมหาตัณหาสังขยสูตรนั้นนั่นแหละ.

วิปากวฏฺฏญฺเต ปฏิสฺนุธิปวตฺต-
ผลฺลสําทิเก กมฺมสมฺมูจฺจานถฺจ โอิชฺชํ สนฺธาย
"จตฺตาโร อาหารา ตณฺหานิทานา" ตืออาทิ

คำว่า "อาหารทั้ง ๔ มีตัณหาเป็น
ต้นเหตุ" เป็นต้น พระผู้มีพระภาคตรัส
หมายถึงธรรมมีปฏิสนธิ ปวัตตะ และผัสสะ

คุณขุนไน แซ่ชี คุณเปงจิว แซ่เอา คุณสมบุญ-คุณสมจิตร-คุณแสง-คุณสุชาติ
ค.ช. วีระพงษ์-ค.ช. ชนินทร์-ค.ญ. อรุณวรรณ อารยศักดิ์กุล
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

วตุคฺ. ฏฏูปตฺถมฺภกา ปน อิตเรปิ ออาหารา
ตฺถหาปภา^๑ ตสฺมี อวิชฺขมาเน น วิชฺขนฺตฺติ
"ตฺถหานิทานา"ติ วตุคฺ ฏฏุนฺติ.

เป็นต้น อันเป็นวิปากวัฏ และโอชา อันมี
กรรมเป็นสมุฏฐาน. ส่วนอาหารซึ่งเป็นตัว
อุปถัมภ์วัฏฏะแก่นอกนี้ มีตัดหาเป็นแดนเกิด
เมื่อตัดหาอันเป็นแดนเกิดนั้นไม่มีอยู่ ก็ย่อม
ไม่มี เพราะฉะนั้น จึงควรกล่าวได้ว่า
"มีตัดหาเป็นต้นเหตุ".

๕๘๓. ตโต ตโตติ จตุพิธาสุ
เทสนาสฺ ตโต ตโต เทสนโต.
ณายปปฏิเวธาย สฺวตฺตตีติ ณायติ มคฺโค,
ณाय^๒ เอว วา ปฏิจฺจสมุปปาโท "อริโย
จสฺส ณาโย ปณฺณาย สฺทิฏฺโง โหตี"^๓
วจนโต. สยเมว หิ โส สมนฺตภทฺทกตฺตา
ตถา ตถา ปฏิวิชฺฌิตพฺพตฺตา ตาย ตาย
เทสนาย อตฺตโน ปฏิเวธาย สฺวตฺตตี.
จตุพิธกมฺภีรภาวปตฺตติยาติ รมฺมตฺถเทสนา-
ปฏฺิเวธกมฺภีเรสุ ปตฺติฏฺจาทิคมเนน
ปตฺติฏฺจิตตฺตาทิ อตฺโต.

๕๘๓. สองบทว่า ตโต ตโต
ความว่า ในบรรดาเทศนาทั้ง ๔ เพราะ
เทศนานั้น ๆ. บทว่า ณाय ในสองบทว่า
ณายปปฏิเวธาย สฺวตฺตตี คั้งนี้ ได้แก่มรรค,
อีกอย่างหนึ่ง ญาณะนั้นแหละ ชื่อว่า
ปฏิจสมุปปาท เพราะพระบาลีว่า "อริโย
จสฺส ณาโย ปณฺณาย สฺทิฏฺโง โหตี" แปลว่า
ก็ญาณะธรรมอันประเสริฐ ย่อมเป็นธรรมอัน
พระอริยสาวกนั้น เห็นดีแล้วด้วยปัญญา.
จริงอยู่ เหตุว่า ตนเองนั้นแล เป็นธรรมที่มี
ความงามรอบตัว ปฏิจสมุปปาทนั้น จึงเป็น

^๑ ม. ตฺถหาปภาเว.

^๒ ฉ. โส.

^๓ ลํ. นิ. ๑๖/๘๔, ลํ. มหา. ๑๙/๔๘๘.

คุณขุนไน แซ่ซี คุณเปงจิว แซ่เอา คุณสมบุญ-คุณสมจิตร-คุณแสง-คุณสุชาติ
ค.ช. วีระพงษ์-ค.ช. ชนินทร-ค.ญ. อรุณวรรณ อารยศักดิ์กุล
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ไปเพื่อแทงตลอดซึ่งตนเอง ด้วยเทศนานั้นๆ เพราะความเป็นธรรมที่จะพึงแทงตลอดโดยประการนั้น ๆ. คำว่า เพราะทรงถึงซึ่งพระคัมภีรภาพ ๔ ประการ ความว่า เพราะทรงตั้งอยู่ ด้วยการบรรลุความตั้งอยู่ในธรรมคัมภีรภาพ อรรถคัมภีรภาพ เทศนา-คัมภีรภาพและปฏิเวธคัมภีรภาพ.

สมนตภททุกตา, เทศनावิลาสปปตติ
จ จตุนนปี เทศนान์ สมาน์ การณนติ
วิเสสการณ์ วตตุกาโม อาท "วิเสสโต"ติ.
อัสสาติ อัสส ภควโต เทศนา, อัสส วา
ปฏิจฺจสมฺปาทสฺส เทศนาติ โยเชตพพ.

ความเป็นธรรม มีความงามรอบตัว และการทรงถึงความงามในกระบวนเทศนา เป็นเหตุเสมอกัน แห่งเทศนาทั้ง ๔ อย่าง เพราะฉะนั้น ท่านอาจารย์ประสงค์จะกล่าว เหตุที่แปลกกัน จึงกล่าวว่า "โดยความแปลกกัน" ดังนี้. บทว่า อัสส พึงประกอบความบาลีว่า อัสส ภควโต เทศนา อัสส โยค ภควโต แปลว่าเทศนาของพระผู้มีพระภาคนั้น, อีกอย่างหนึ่ง พึงประกอบความบาลีว่า อัสส ปฏิจฺจสมฺปาทสฺส เทศนา อัสส โยค ปฏิจฺจสมฺปาทสฺส แปลว่าการทรงแสดงปฏิจฺจสมฺปาทนั้น.

คุณขุนไน แซ่ซี คุณเปงจิว แซ่เอา คุณสมบุญ-คุณสมจิตร-คุณแสง-คุณสุชาดา
ค.ช.วีระพงษ์-ค.ช.ชนินทร์-ค.ญ.อรุณวรรณ อารยศักดิ์ดากุล
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ปวัตติการณวิภาโค อวิภตฺตสภาวา อวิชฺชา-
ทโย ว, การณฺติ วา กหิตานํ ปกฺติอาทินํ,
อวิชฺชาทินฺนญจ อการณฺตา การณฺตา^๑ จ.
ตตฺถ สมฺมุพฺหา เกจิ อการณํ การณฺติ
กณฺหนฺติ, เกจิ น กิณฺจิ การณํ พุชฺชนฺตฺติ^๒
เตสํ ยถาสเกหิ อนุรูปฺเทหิ การณฺเทหิ
สงฺขาราทีปวตฺตฺติสนฺทสนฺตํ, สํสารปวตฺตฺติ-
สนฺทสนฺตฺถนฺติ อตฺถโธ.

พูดถึงการจำแนกเหตุแห่งปวัตติต่อไป ธรรม
ทั้งหลายมีอวิชาเป็นต้นนั้นแหละ มีสภาวะ
ยังมีได้จำแนก, อีกอย่างหนึ่ง ภาวะที่ธรรม
มีประภคติเป็นต้น และธรรมมีอวิชาเป็นต้น
ที่ถือกันว่าเป็นเหตุ มิได้เป็นเหตุด้วย
เป็นเหตุด้วย. คนบางพวกซึ่งยังเขลาอยู่
ในการจำแนกเหตุปวัตตินั้น ย่อมยึดถือเอา
ว่า ไม่ใช่เป็นเหตุว่าเป็นเหตุ, บางพวก
ก็ไม่รู้จักเหตุสักอย่างหนึ่ง เพราะฉะนั้น
เพื่อจะทรงชี้แจงปวัตติแห่งธรรม มีสังขาร
เป็นต้น อธิบายว่า เพื่อจะทรงชี้แจงความ
เป็นไปแห่งสังสารวัฏ ตามเหตุที่สมควร
แก้ตน คือที่เหมาะสมควรของธรรมเหล่านั้น.

ปวตฺติอาทินวปฏิจฺฉาทิกกา อวิชฺชา อาทิ,
ตโต สงฺขารา อุปฺปชฺชนฺติ, ตโต วิณฺญาณฺติ
เอวํ ปวตฺติยา อุปฺปตฺติกกมฺสนฺทสนฺตํ,
คพฺภเสยฺยกาทิวเสน วา ตตฺถ ตตฺถ ภเว

เพื่อจะทรงชี้แจง ซึ่งลำดับแห่งความเกิดขึ้น
ของปวัตติอย่างนี้ว่า อวิชาซึ่งเป็นตัวปกปิด
โทษแห่งปวัตติเป็นเบื้องต้น, ต่อจากนั้น
สังขารจึงเกิดขึ้น, ต่อจากนั้น วิณฺญาณจึง

^๑ ก. อการกตา การกตา.

^๒ ก. พุชฺชนฺติ.

คุณขุนไน แซ่ซี คุณเปงจิว แซ่เอา คุณสมบุญ-คุณสมจิตร-คุณแสง-คุณสุชาติ
ค.ช.วีระพงษ์-ค.ช.ชนิษฐ์-ค.ญ.อรุณวรรณ อารยศักดิ์กุล
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

อตุตภาวสุส อบุปชชานานุพิสนุทสนตุตถจ เกิดขึ้น, อีกอย่างหนึ่ง อนุโลมเทศนาเป็น
 อนุโลมเทศนา ปวตุตาคติ. ^๑อิตราสุมปี ไปแล้ว เพื่อจะทรงชี้แจงลำดับแห่งความ
 ตทตตุตตาสุมภเว น ตาล^๑ ตทตตุตเมว ปวตุตติ เกิดขึ้น ของอัทภพในภพนั้น ๆ ด้วยอำนาจ
 อตุตถนุตรสพุกาวัต. อัย ปน ตทตตุตถ สัตว์มีสัตว์ผู้อยู่ในภพเป็นต้นด้วยแล. แม้
 เอวาติ เอติสสา ตทตตุตถ วตุตคา. ในข้อที่เทศนานอกนี้ มีความเป็นเทศนาที่มี
 เนื่อความอย่างนั้น เทศนานอกนั้นนั้นก็หา
 ความเป็นไปเพื่อเนื่อความนั้นอย่างเดียวกันไม่
 เพราะมีเนื่อความอย่างอื่นอยู่. ส่วนอนุโลม
 เทศนานี้ มีเนื่อความดั่งนั้นเท่านั้น เพราะ
 ฉะนั้น ท่านจึงกล่าวความที่อนุโลมเทศนานี้
 มีเนื่อความดั่งนั้น.

อนุวโลกยโต โย ย โพิธโต เมื่อพระผู้มีพระภาคทรงเล็งเห็นอยู่
 ปุพฺพภาเค ตนฺตํปจฺจยฺยุปฺนนาวโพิธสงฺขาโต ปฏิโลมเทศนานี้ ได้เป็นไปแล้วเพื่อจะทรง
 ปุพฺพภากปฏิเวธ ปวตุโต, ตทนุสาเรน ชี้แจงเหตุมีชาติเป็นต้น แห่งทุกขมีชรามณะ
 ตทนุคเมน ชรามรณาทิกสุส ชาติอาทิการณํ เป็นต้น ที่พระองค์ได้ทรงพบมาโดยการ
 ยํ อธิคตํ, ตสุส สนฺทสนฺตถํ อัย ตรัสรู้ ธรรมอันเกิดแต่ปัจฉัยนั้น ๆ ตามแนว
 ปฏิโลมเทศนา ปวตุตคา. แห่งการแทงตลอดตอนแรก กล่าวคือการ

^{๑-๑} ม. อิตราล^๑ ตทตตุตตาสุมภเวปี น ตาล^๑.

คุณขุนไน แซ่ซี คุณเปงจิว แซ่เอา คุณสมบุญ-คุณสมจิตร-คุณแสง-คุณสุชาติดา
 ด.ช. วีระพงษ์-ด.ช. ชนินทร์-ด.ญ. อรุณวรรณ อารยศักดิ์ดากุล
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

หยั่งรู้ธรรมอันเกิดแต่ปัจจัยนั้น ๆ ซึ่งได้เป็น
ไปแล้วในตอนแรก แต่การตรัสรู้นั้น.

อนุวิโลกยโต ปฏิโลมเทศนา ปวตฺตาคติ
วา สมฺปนฺนุโธ. ทสฺเสนุโตปิ ทิ ภควา
กิจฺฉาปนฺนํ โลกํ อนุวิโลเกตุวา ปุพฺพภาค
ฯเปฯ สนฺทสฺสนตฺถํ เทเสตีติ. อาหาร-
คณฺหาทโย ปจฺจุปฺปนฺนทฺธา, สงฺขาราวิชฺชา
อตีตฺตทฺธาติ อิมินา อธิปฺปาเยนาท "ยาว
อตีตํ อทฺธานํ อติหริตฺวา"ติ.

อีกอย่างหนึ่ง เชื่อมความว่า ปฏิโลมเทศนา
ได้เป็นไปแล้วแก่พระผู้มีพระภาคผู้ทรงเล็ง-
เห็นอยู่. จริงอยู่ พระผู้มีพระภาคแม้ทรง
แสดงธรรมอยู่ ได้ทรงเล็งเห็นสัตว์โลกที่ถึง
ความยาก ย่อมทรงแสดง เพื่อทรงชี้แจง
เหตุของทุกข์ มีชราและมรณะเป็นต้นนั้น ๆ
ซึ่งพระองค์ได้ทรงพบตามแนวที่ได้ทรงแทง-
ตลอดในตอนแรกแล. ท่านอาจารย์กล่าวว่า
"ข้ามไปจนถึงอตีตอัทธา" ดังนี้ โดยอธิบาย
ดังนี้ว่า ธรรมมีอาหารและคณหาเป็นต้น
เป็นปัจจุบันอัทธา, สังขารและอวิชชาเป็น
อตีตอัทธา.

อาหารา วา คณฺหาทโย ปภาเวตฺตพฺพา
อนาคโต อทฺธา, คณฺหาทโย ปจฺจุปฺปนฺโน,
สงฺขาราวิชฺชา อตีโตติ. ปจฺจุกฺขํ ปน ผลํ
ทสฺเสตุวา ตํนิทานทสฺสนวเสน ผลการณ-
ปรมฺปรทสฺสนํ ยุชฺชตีติ อาหารา ปุริมคณฺหาทโย
เหตุและผล ย่อมควรด้วยอำนาจการแสดง

อีกอย่างหนึ่ง อาหารที่คณหาพึงให้เกิดก่อน
เป็นอนาคตอัทธา, กิเลสมีคณหาเป็นต้น
เป็นปัจจุบันอัทธา, สังขารและอวิชชาเป็น
อตีตอัทธาแล. ก็การแสดงความสืบต่อแห่ง

คุณขุนไน แซ่ชี คุณเปงจิว แซ่เอา คุณสมบุญ-คุณสมจิตร-คุณแสง-คุณสุชาติ

ค.ช.วีระพงษ์-ค.ช.ชนินทร์-ค.ญ.อรุณวรรณ อารยศักดิ์ดากุล

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

อุปาธิตา ปจฺจุปนฺโน อหฺธา, ตณฺหาทโย ถึงผล โดยประจักษ์แล้วจึงแสดงต้นเหตุแห่ง
 อตีโต, สงฺขาราวิชฺชา ตโตปิ อตีตโร ผลนั้น เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวอาหารซึ่ง
 สีสารสฺส อนาภิภาวทสฺสนตฺถํ วุตฺโตติ. ตัณหาเดิมทำให้เกิดขึ้นว่าเป็นปัจจุบันอัธธา,
 ยาว อตีตํ อหฺธานนฺติ ยาว อตีตตรํ กิเลสมีตัณหาเป็นต้น ว่าเป็นอดีตอัธธา
 อหฺธานนฺติ อตฺถโถ ยุตฺโตติ. สังขารและอวิชชาว่าเป็นอดีตอัธธา แม้ยิ่ง
 กว่ากิเลสมีตัณหาเป็นต้นนั้น เพื่อแสดงว่า
 สงสารไม่มีเบื้องต้น. คำว่า จนถึงอดีต-
อัธธา ความว่า จนถึงอดีตอัธธาที่ยิ่งกว่า
 จึงสมควรแล.

อายุตี ปุนพฺภวาทินิพฺพตฺติอาหารกา วา อีกอย่างหนึ่ง อาหารทั้ง ๔ นำมาซึ่งการ
 จตฺตาโร อาหารา "อาหาเรตีตาหํ น บังเกิดในภพใหม่ต่อไป เพราะผัสสะและ
 วทามิ ฯ เปฯ เอวํ ปน มํ อวทนต์ โย เวทนาสัมปยุตกับวิญญาณาหารนั้น และ
 เอวํ ปุจฺเจยฺย 'กิสฺส นุ โข ภนฺเต เพราะกพฬิงการาหาร เป็นเหตุให้วิญญาณ
 วิญญาณาหาโร'ติ, เอส กลฺโล ปโณท, ผัสสะ และเจตนาอันเป็นไป เพราะพระ-
 ตตร กลฺลํ เวยฺยากรณํ, วิญญาณาหาโร บาลีว่า "เรามีได้กล่าวว่า กลิ่นกิน
 อายุตี ปุนพฺภวาทินิพฺพตฺติยา"ติ^๑ วจนฺโต (วิญญาณาหาร) ถ้าเรากล่าวว่า กลิ่นกิน
 ตํสัมปยุตฺตตฺตา ผสฺสเจตนาณํ, ตบฺปวตฺติ- (วิญญาณาหาร) ควรตั้งปัญหาในข้อนั้นว่า
 เหตุคฺตา จ กพฬิงการาหารสฺส. พระพุทธเจ้าข้า ใครหนอกลิ่นกิน แต่เรา

^๑ ส. น. ๑๖/๑๔.

มิได้กล่าวอย่างนั้น ผู้ใดฟังถามเราผู้มีได้
กล่าวอย่างนั้นอย่างนี้ว่า 'พระพุทธเจ้าข้า
วิญญาณาหารย่อมมีเพื่ออะไรหนอ', อันนั้น
เป็นปัญหาควรแก้, ควรชี้แจงให้กระจ่าง
ในปัญหานั้นว่า วิญญาณาหารย่อมมีเพื่อความ
บังเกิดในภพใหม่ต่อไป".

เตน หิ อุปตถมภิตรูปกายสฺส, ตถจ
อิจฺจนตสฺส กามวิญญาณายุหนํ โหติ. โภชนํ
หิ สหุธาทีนํ, ราคาทีนญจ อุปนิสฺสโยติ
วุตฺตํ. ตสฺมา เต กมฺมวฏฺฏสงฺกหิตา
อาหารา ปจฺจุปนฺโน อหุธาติ อิมสฺมิ
ปริยาเย ปุริโมเยว อตุโถ ยุตฺโต.

จริงอยู่ กพพิงการาหารนั้นอุปถัมภ์รูปกายไว้
และเมื่อบุคคลปรารุณากพพิงการาหารนั้นก็
มีการประมวลมาแห่งกามวิญญาณ. จริงอยู่
โภชนะท่านกล่าวว่า เป็นอุปนิสสยปัจจัย แก่
ธรรมมีศรัทธาเป็นต้น และแก่อกิเลสมีราคะ
เป็นต้น. เพราะฉะนั้น อาหารที่ท่านรวมไว้
ด้วยกรรมวัฏเหล่านั้นจึงจัดเป็นปัจจัยอันอัทธา
เพราะฉะนั้น ในปริยายนี้เนื้อความข้างต้น
เท่านั้นสมควรแล้ว.

อดีตทตฺโต ปฏฺติ "อิตฺติ โข ภิกฺขเว
อวิชฺชาปจฺจยา สงฺขารา^๑ติอาทีนา อตีเต

ความว่า เทศนานั้นนั้นเป็นไปแล้ว
ตั้งแต่อดีตอัทธา คือในอดีตโดยนัยมีอาทิว่า

^๑ ส. น. ๑๖/๕.

คุณขุนไน แซ่ชี คุณเปงจิว แซ่เอา คุณสมบุญ-คุณสมจิตร-คุณแสง-คุณสุชาติ
ค.ช.วีระพงษ์-ค.ช.ชนินทร์-ค.ญ.อรุณวรรณ อารยศักดิ์ากุล
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ตโต ปรณจ เหตุผลปฏิปภาฏี ปจฺจกฺขภูตานิ^๑
 อาหารานิ นิตานทสฺสนวเสน อารโหิตฺวา
 นีวตฺตเนน วินา อพฺชฺณตานิ ตฺสนทสฺสนตฺถิ
 สา อัย เทสนา ปวตฺตาคิ อตฺถโถ.
อนาคตทตฺเหตุสมฺภูจฺจานโต ปฏฺตีติ อนาคตสฺส
 ภาวสฺส เหตุภูตานิ ฌมฺมานิ อูปตฺติโต
 ปฏฺจาย.

อนาคตทตฺสนทสฺสนตฺถนฺติ อนาคตทตฺธโน
 อูปปฏิวิชฺณตานิ อปสฺสนตานิ ปจฺจกฺขิ
 ปจฺจูปฺปนฺนํ เหตุ ทสฺเสตฺวา เหตุผล-
 ปรมฺปราย ตสฺส สนทสฺสนตฺถนฺติ อตฺถโถ.
 เอตฺถ จ อาทิตฺโต ปฏฺจาย ยาว
 ปรีโยसानา, ปรีโยसानโต จ ปฏฺจาย
 ยาว อาทิ ปวตฺตา เทสนา ทฺวาทสงฺกา,
 ตโต เอว ติสฺนฺธิ จตฺสงฺเขปา.

"ดูกรภิกษุทั้งหลาย เพราะอวิชาเป็นปัจจัย
 จึงมีสังขาร" ดังนี้แล และลำดับผลแห่งเหตุ
 ต่อจากอดีตนั้น เพื่อจะทรงชี้แจงลำดับแห่ง
 เหตุและผลนั้น แก่ผู้ที่เว้นจากการสาวขึ้นไป
 โดยการแสดงเหตุแห่งอาหาร อันเป็นตัว
 ประจักษ์แล้วกลับมาก็จะไม่รู้. คำว่า
จำเดิมแต่ความเกิดขึ้นแห่งเหตุ ของอนาคต
 ได้แก่จำเดิมแต่ความเกิดขึ้น ของธรรมอัน
 เป็นเหตุของภพที่ยังไม่มาถึง.

คำว่า เพื่อทรงชี้แจงอนาคตอรรถา ความว่า
 เพื่อทรงแสดงเหตุอันประจักษ์ ก็เฉพาะ
 หน้าแห่งอนาคตอรรถา แก่ผู้ที่มีได้แทงตลอด
 ผู้ไม่เห็นแล้วชี้แจงอนาคตอรรถานั้น โดย
 ความสืบทอดแห่งเหตุและผล. ก็ในอธิการนี้
 เทศนาเป็นไปจำเดิมแต่ต้นจนถึงปลาย และ
 จำเดิมแต่ปลายไปจนถึงต้น ก็มีองค์ ๑๒,
 เพราะเหตุที่นั่นแหละ จึงมีสนธิ ๓ สังเขป ๔.

^๑ ก. เหตุผลปฏิปภาฏีปจฺจกฺขภูตานิ.

มชฺฌโต ปฏฺจาย ยาว อาที ปวตฺตา เทสนา
อฏฺจกฺกา ทฺวิสนฺธิ ติสฺงฺเขปา. มชฺฌโต ปน
ปฏฺจาย ยาว ปรีโยसानา ปวตฺตา เทสนา
ฉฬฺงฺกา ทฺวิสนฺธิ ติสฺงฺเขปา. "สํโยชนิเยสุ
ภิกฺขเว ธมฺเมสุ อสฺสาทานุปสฺสีโน วิหโร
ตณฺหา ปวทฺตติ, ตณฺหาปจฺจยา
อุปาทานนุ"^๑ติอาทีนา^๑ มชฺฌโต ปฏฺจาย ยาว
ปรีโยसानา ปวตฺตา เทสนา เอกสนฺธิ
ทฺวิสฺงฺเขปา. เอวํ อัย อเนกฺกกา เอว
ปฏฺจจฺสมุปฺบาทเทสนา อากตา. เอกก-
วเสนาปี จ ปฏฺจจฺสมุปฺบาทเทสนา
ลพฺภเตว. ยถาห :

"ตตฺร ภิกฺขเว สุตฺวา อริย-
สาวโก ปฏฺจจฺสมุปฺบาทเมว สาธุกํ
โยนิโส มนสิกโรติ 'อิติ อิมสฺมี สติ
อิทํ โทติ, อิมสฺสุปฺบาทา อิทํ

เทศนาที่เป็นไปจำเดิมแต่ตอนกลางจนถึงต้น
ก็มีองค์ ๘ มีสนธิ ๒ มีสังเขป ๓. ส่วน
เทศนาที่เป็นไปจำเดิมแต่ตอนกลาง จนถึง
ปลาย มีองค์ ๖ มีสนธิ ๒ มีสังเขป ๓.
เทศนาที่เป็นไปจำเดิมแต่ตอนกลาง จนถึง
ปลาย โคนัยมีอาทิว่า "คฺกูกรภิกฺษุทํหฺลหาย
เมื่อบุคคลตามเห็นคุณ ในธรรมทั้งหลายอัน
เป็นที่ตั้งแห่งสังโยชน์อยู่ ตัดหาย่อมเจริญ
ทั่ว, เพราะตัดหาเป็นปัจจัยจึงมีอุปาทาน"
ดังนี้ ก็มีสนธิ ๑ มีสังเขป ๒. ปฏิจ-
สมุปฺบาทเทศนา ซึ่งมีองค์มากนี้ ได้มีมาแล้ว
ด้วยประการฉะนี้. อนึ่ง ปฏิจฺสมุปฺบาท-
เทศนาแม้เกี่ยวกับองค์เดียวกันก็ได้เหมือนกัน.
เหมือนอย่างที่เราได้เห็นว่า :

"คฺกูกรภิกฺษุทํหฺลหาย พระอริย-
สาวก ได้สดับแล้วย่อมใส่ใจด้วยดี
โดยแยบคายถึงปฏิจฺสมุปฺบาท ใน
ร่างกาย และจิตที่ตถาคตกถาวมานั้น

^๑ ส. น. ๑๖/๑๐๔, ๑๐๗, ๑๐๘.

อุปฺปชฺชติ. อิมสฺมึ อสฺติ อิทํ น
 โหติ, อิมสฺส นโรธา อิทํ
 นโรชฺชตี'ติ. สุขเวทนียํ ภิกฺขเว
 ผสฺสํ ปฏิจฺจ อุปฺปชฺชติ สุขา
 เวทนา"^๑ติอาที.

ว่า 'เพราะเหตุดังนี้ เมื่อสิ่งนี้มี
 สิ่งนี้จึงมี, เพราะสิ่งนี้เกิดขึ้น สิ่งนี้
 จึงเกิดขึ้น. เมื่อสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้ก็
 ไม่มี, เพราะสิ่งนี้ดับ สิ่งนี้จึงดับ'.
 กุกรภิกษุทั้งหลาย เพราะอาศัยผัสสะ
 อันเป็นปัจจัยแห่งสุขเวทนา จึงเกิด
 สุขเวทนา".

เอตฺถ ทิ "ผสฺสํปจฺจยา"^๑ติ เอตฺตโก เอว
 ปฏิจฺจสมุปฺปาโท วุตฺโต. เตเนตํ วิณฺณายติ
 "เอกํกปปฏิจฺจสมุปฺปาโท"^๒ติ.

ก็ในอธิการนี้ พระผู้มีพระภาคตรัสปฏิจ-
 สมุบาทเพียงเท่านั้นเองว่า "เพราะ
 ผัสสะเป็นปัจจัย". ด้วยเหตุนี้ ชื่อนี้จึงทำ
 ให้เข้าใจว่า "ปฏิจสมุบาทมืองค์เดียว".

ตตฺถ อิมสฺมึ สฺติ อิทํ โหตีติ อิมสฺมึ
 อวิชฺชาทิกเก ปจฺจเย สฺติ อิทํ สงฺขาราทิกํ
 ผลํ โหติ. อิมสฺสํปฺปาทา อิทํ อุปฺปชฺชตีติ
 อิมสฺส อวิชฺชาทิกสฺส ปจฺจยสฺส อุปฺปาทา
 อิทํ สงฺขาราทิกํ ผลํ อุปฺปชฺชตีติ อตฺตโก.

บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า เมื่อสิ่ง
นี้มีสิ่งนี้จึงมี ความว่า เมื่อสิ่งนี้ คือเมื่อ
 ปัจจัยมีวิชชาเป็นต้นมี สิ่งนี้ คือผลมีสังขาร
 เป็นต้นจึงมี. คำว่า เพราะสิ่งนี้เกิดขึ้น
สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น ความว่า เพราะสิ่งนี้คือ

^๑ ส. น. ๑๖/๑๑๗.

^๒ โป. ปญจกปปฏิจจสมุปปาโทติ.

ปัจจัยมีวิชาเป็นต้นเกิดขึ้น สิ่งนี้คือผลมี
สังขารเป็นต้นจึงเกิดขึ้น.

อิมสมิ อสติ อิทํ น โหติ, อิมสฺส นิโรธา
อิทํ นिरุชฺฌตีติ อวิชชา ทีนํ อภาเว
สังขาราทินํ อภาวสฺส, อวิชชา ทีนํ นิโรธา
สังขาราทินํ นิโรธสฺส จ วจเนน ปุริมสมิ
ปัจจุยลกฺขณเณ นियโม ทสฺสีโต โหติ "อิมสมิ
สติ เอว, น อสติ, อิมสฺส อฺปฺปาทา เอว
น นิโรธา"ติ. เตเนตํ ลกฺขณํ อนฺโตคฺคณิยมํ
อิธ ปฏิจฺจสมุปาทสฺส วุตฺตุนฺติ ทฺฏฺจพฺพํ.

คำว่า เมื่อสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้จึงไม่มี, เพราะ
สิ่งนี้ดับ สิ่งนี้จึงดับ ความว่า ด้วยการตรัส
ถึงความไม่มีแห่งสังขารเป็นต้น ในเมื่อไม่มี
อวิชาเป็นต้น และความดับแห่งสังขาร
เป็นต้น เพราะอวิชาเป็นต้นดับไป ย่อม
เป็นอันแสดงความแน่นอน ในลักษณะแห่ง
ปัจจัยแรกว่า "เมื่อสิ่งนี้มีอยู่เท่านั้น, ไม่ใช่
ไม่มี, เพราะสิ่งนี้เกิดขึ้นเท่านั้น ไม่ใช่
เพราะดับ" ดังนี้. ด้วยเหตุนี้ ลักษณะนี้
มีความแน่นอนหยั่งลงภายใน พึงเห็นว่า
ตรัสไว้สำหรับปฏิจสมุปาทธรรม ในที่นี้.

นิโรโธติ จ อวิชชา ทีนํ วिरาคาธิ-
กเมน อายตี อนฺปฺปาโท อฺปฺปวตฺติ.

ก็คำว่า ดับ ได้แก่ความไม่เกิด
ต่อไป คือความไม่เป็นไป เพราะอวิชา
เป็นต้น ถึงความสํารอกไป.

ตถา หิ วุคฺคํ "อวิชฺชาเย เตวฺว อเสส- สมจริงดังพระพุทธพจน์ที่ตรัสไว้ มีอาทิว่า
 ีวราคนิโรธา"^๑ติอาทิ. นิโรธวิโรธี จ "อวิชฺชาเย เตวฺว อเสสวราคนิโรธา"
 อูปาโท, เยน โส อูปาทวิโรธภาเวน^๒ เพราะอวิชชานั้นเองดับไป ด้วยความ
 วุคฺโต "อิมสฺส นิโรธา อิทํ นิรุชฺฌตี"^๓ติ, สำรอกโดยไม่เหลือ. ก็ความเกิดขึ้นเป็น
 เตเนตํ ทสฺเสตี "อนิโรโธ อูปาโท ชำคึกต่อความดับ ซึ่งเป็นเหตุตรัสเรียก
 นาม, โส เจตฺถ อตฺถภาโวติปิ วุจฺจตี"^๓ติ. ความดับนั้น ด้วยภาวะว่าเป็นชำคึกต่อความ
 เกิดขึ้นว่า "เพราะสิ่งนี้ดับ สิ่งนี้จึงดับไป",
 ด้วยเหตุนี้ ท่านอาจารย์จึงแสดงความชัดเจน
 ไว้ว่า "ความไม่ดับชื่อว่าความเกิดขึ้น,
 ก็ในอธิการนี้ ความไม่ดับนั้น ท่านเรียกว่า
 อัคตภาวะ" ดังนี้ก็มี.

"อิมสฺมี สตี อิทํ โหตี"^๓ติ อิทเมว หิ ลกฺขณํ จึงอยู่ ลักษณะนี้ว่า "เมื่อสิ่งนี้มีสิ่งนี้จึงมี"
 ปริยายนฺตเรน "อิมสฺส อูปาทา อิทํ เท่านั้น ย่อมเป็นคำที่ผู้อ่านกล่าวอยู่ว่า
 อูปชฺชตี"^๓ติ วทฺนฺเตน ปเรน ปุริมํ วิเสสิตํ "เพราะสิ่งนี้เกิดขึ้น สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น" โดย
 โหตี, ตสฺมา น ธรรมานตฺเยว สนฺธาย ปริยายอื่น ทำลักษณะแรกให้ต่างออกไป,
 "อิมสฺมี สตี"^๓ติ วุคฺตํ, อถโข มคฺเคน เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคตรัสว่า "เมื่อ
 อนิรุทฺธภาวญฺจาตี วิณฺฌายตี. สิ่งนี้" ดังนี้ ทรงหมายถึงภาวะที่กำลังทรง

^๑ ส. นิตาน. ๑๖/๒, วิ. มหา. ๔/๑,

ช. จ. ๒๕/๗๕.

^๒ ก. อูปาทนิโรธภาเวน.

คุณศรีภูมิ สุขเนตร

สร้างค้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

อยู่เท่านั้น ก็หาไม่ได้, โดยที่แท้ ย่อมทำให้
เข้าใจได้ว่าเป็นภาวะที่มีได้ดับด้วยมรรค.

ยสฺมา จ "อิมสฺมี อสฺติ อิหํ น โทติ,
อิมสฺส นโรธา อิหํ นโรชฺฌตี"^๑ ทฺวิธาปิ
อุทฺทิสฺส ลกฺขณสฺส นโรธสฺส นโรทฺสํ วนฺน เตน
"อวิชฺชาย เตว อเสสฺวิราคนโรธา
สงฺขารนโรธ"^๒ติอาทินา นโรธ เอว
วฺตุโต, ตสฺมา นตฺติภาโวปิ นโรธ เอวาติ
นตฺติภาววิรุทฺธ อตฺติภาโว อนโรธติ
ทสฺสตี โทติ.

อนึ่ง เพราะพระผู้มีพระภาค เมื่อทรงแสดง
คำขยายของความดับ ซึ่งมีลักษณะที่ได้ทรง
ยกขึ้นแสดงไว้ทั้ง ๒ ประการว่า "เมื่อสิ่งนี้
ไม่มี สิ่งนี้จึงไม่มี, เพราะสิ่งนี้ดับ สิ่งนี้
จึงดับ" ดังนี้ ได้ตรัสถึงความดับนั้นเอง
ด้วยพระคำรัสว่า "เพราะอวิชชานั้นเอง
ดับไป ด้วยความสํารอก โดยไม่เหลือ
สังขารจึงดับ" เพราะฉะนั้น แม้นตติภาวะ
ก็เป็นความดับนั้นเอง เพราะเหตุนี้ จึง
เป็นอันทรงแสดงได้ว่า อตฺติภาวะ ซึ่งผิด
ไปจากนตฺติภาวะก็ไม่ใช่ความดับ.

เตน อนโรธสงฺขาเตน อตฺติภาเวน อุปฺปาทํ
วิเสเสติ. ตโต น อธิ อตฺตลาภมตฺตํ
อุปฺปาโทติ อธิปฺเปโต, อถ โช อนโรธ-

ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงทรงทำความ
เกิดขึ้นให้ต่างออกไป ด้วยอตฺติภาวะกล่าว
คือความไม่ดับ. เพราะเหตุนี้ ท่านจึง

^๑ พ. อ. ๒๔/๗๕.

^๒ ส. นิตาน. ๑๖/๒, วิ. มหา. ๔/๑,

พ. อ. ๒๔/๗๕.

สงฺขาโต อตฺถิภาโว จาติ อยมตฺโถ อธิบายความข้อนี้ไว้ว่า ท่านประสงค์เอาว่า
 วิภาวิโตติ เอวเมตํ ลกฺขณทฺวอยวจนํ เพียงแต่การได้ัตตาเป็นความเกิดขึ้นในที่นี้
 อณฺณมณฺณํ วิเสสนวิเสสิตฺตพฺภาเวน ก็หาไม่ได้, โดยที่แท้ ท่านประสงค์เอาอัตติ-
 สาตฺถกนฺตฺติ เวทิตฺตพฺ. ภาวะ กล่าวคือความไม่ดับไว้ด้วย เพราะ
 ฉะนั้น การกล่าวลักษณะทั้ง ๒ นี้ไว้ พึง
 ทราบว่า มีประโยชน์ด้วยความเป็นคำที่ทำ
 ให้ต่างกัน และข้อที่พึงทำให้ต่างกันของกัน
 และกันด้วยประการฉะนี้.

โก ปนายํ อนิโรโธ นาม, โย ภาวํว กิตฺติชื่อว่าอนิโรธะ ความ
 อตฺถิภาโว, อูปปาโทติ จ วุจฺจตีติ ? ไม่ดับ ซึ่งเรียกว่าอัตติภาวะความมีอยู่ และ
 อูปปหีนภาโว อนิพฺพตฺติตฺตผลตาบฺพหีนารหตาหิ เรียกว่า อูปปาหะความเกิดขึ้นนี้ เป็น
 ผลูปปาหนารหตา จ. เย เตหิ ปหาตพฺพา อย่างไร ? ตอบว่า ได้แก่ภาวะที่ยังละ
 อกฺุสลา ธมฺมา, เตสํ อริยมกฺุเคน ไม่ได้ และกิริยาที่อาจให้เกิดผล ด้วยภาวะ
 อสมฺมุขมาติตฺตภาโว, เย ปน น ปหาตพฺพา ที่มีผลยังไม่บังเกิด และภาวะที่ควรแก่ความ
 กุสลาพฺยากตา ธมฺมา, ยานิ เตสุ เป็นธรรมที่ยังละไม่ได้. ภาวะที่อกุศลธรรม
 สํโยชนานิ อชฺฌาสุวานํ, เตสํ อปริกฺุชเณตา อันธรรมเหล่านั้นจะพึงละ ยังไม่ถูกอริย-
 จ. อสมฺมุขมาติตานุสยตาย หิ สํโยชนา- มรรคเพิกถอนขึ้น, อนึ่ง กุศลธรรมและ
 ขนฺธูปวตฺติ ปฏิจฺุจสมฺมุปาโท. อัพยากตธรรมเหล่าใด ที่ไม่ใช่เป็นธรรม.

^๑ ก. อนิพฺพตฺติตฺตผลตาหาเรหิ.

จะพึงละ, สัจโยชน์ในกุศลธรรมและอัพยา-
กตธรรมเหล่านั้นเหล่าใด ของท่านที่มี
อาสวะยังไม่สิ้นไป, ความที่สัจโยชน์เหล่า-
นั้นยังไม่หมดสิ้นไปด้วย. ก็ความเป็นไปแห่ง
ขั้นพร้อมทั้งสัจโยชน์ ชื่อว่า ปฏิสมุบาท
เพราะความเป็นธรรม อันมีอนุสัยยังไม่ถูก
เพิกถอนไป.

ตถา หิ วุตถํ :

ข้อนี้สมด้วยกระแสพระบาลีที่ตรัสไว้ว่า :

"ยาย จ ภิกขเว อวิชชา
นิวตฺตสฺส พาลสฺส, ยาย จ ตณฺหา
สมฺยุตฺตสฺส^๑ อโย กาโย สมฺทาคโต,
สา เจว อวิชชา พาลสฺส อปฺปหีนา,
สา จ ตณฺหา อปริกฺขีณา. ทํ กิสฺส
เหตุ ? น ภิกขเว พาโล อจริ
พรหมจริยํ สมฺมาทกฺขกฺขยาย. ตสฺมา
พาโล กายสฺส เกทา กายูปโค
โทติ, โส กายูปโค สมานो น

"คุณภิกษุทั้งหลาย ก็กายนี้ของ
คนพาล ผู้ถูกอวิชชาโอบกบปิดไว้ และ
ผู้ระกอบด้วยตัดทาใจ เกิดขึ้น
อวิชชานั้นคนพาลก็ยังไม่ละไม่ได้ และ
ตัดทานั้นก็ยังไม่หมดสิ้นไปด้วย. ข้อนั้น
เพราะเหตุไร ? คุณภิกษุทั้งหลาย
เพราะคนพาล มิได้ประพฤติ
พรหมจรรย์ เพื่อความสิ้นทุกข์โดย
ชอบ. เพราะฉะนั้น คนพาลเมื่อ

^๑ ก. สยุตตสฺส.

ปริมุจฺจติ ชาตียา ชรามรณณา"^๑ติ-
อาที"

กายแตกตายไป จึงเป็นผู้เข้าถึง
กาย, คนพาลนั้นเมื่อเข้าถึงกาย จึง
ไม่หลุดพ้นจากชาติ ชราและมรณะ"^๑
ดังนี้เป็นต้น.

ชีณส์โยชนานํ ปน อวิชฺชาย อภาวโต, อนึ่ง อวิชชาของท่านผู้มีสังโยชนสิ้นแล้ว
สงฺขารานํ ตณฺหปาทานานํ อภาวโต ไม่มี, สังขาร ตัณหาและอุปาทานก็ไม่มี
อุปาทานภวานํ น สมภโวติ วฏฺฏสฺส ฉะนั้น อุปาทานและภพจึงไม่เกิด เพราะ
อุปฺจฺเจโท ปณฺณายติ"^๒ เหตุนั้น การเข้าไปตัดวัฏฏะจึงปรากฏ.

เตเนวาท :

ด้วยเหตุนี้แหละ พระผู้มีพระภาคจึงได้ตรัส
พระพุทธรวจนะมีอาทิว่า :

"ฉนฺนํ เตวฺว ผคฺคฺน
ผสฺสสายตนาณํ อเสสฺวิราคะนโรธา
ผสฺสนโรโธ, ผสฺสนโรธา เวทนา-
นโรโธ"^๓ติอาที.

"คุณรฝักคุณะ เพราะผัสสา-
ยตนะทั้ง ๖ นั้นแหละดับไป โดย
สำรอกไม่เหลือผัสสะจึงดับ, เพราะ
ผัสสะดับเวทนาจึงดับ".

น ที อคฺคฺมคฺคาธึคฺมโต อุตฺถึ ยาว ก็ต่อจากบรรลุมรรคอันเลิศ ไปจนถึง
ปรินิพพานา สฬายตนาทีนํ อปฺปวตฺติ, ปรีนิพพาน ธรรมทั้งหลายมีสฬายตนะเป็นต้น

^๑ ส. นิทาน. ๑๖/๒๙. ^๒ ก. ปญญาปิยติ.

^๓ ส. นิทาน. ๑๖/๑๗.

อถ โข นคฺคิตา, นิโรธสทฺทวณฺเียตา, จะไม่เป็นไปก็หามิได้, โดยที่แท้ ท่านก็
 ชีณสโยชนคาคิ นิโรโธ วุคฺโค. อปฺจ เรียกว่านิโรธ เพราะเป็นความไม่มี, เป็น
 จิรกตมฺปิ กมฺมํ อนิพฺพตฺติตผลตาย, ความที่จะพึงกล่าวได้ด้วยนิโรธศัพท์, เป็น
 อปฺปทีนารทตาย จ ผลารหํ สนฺตํ เอว ความที่ชื่อว่ามสังโยชนสิ้นแล้ว. อนึ่ง
 นาม โหติ, น นิพฺพตฺติตผลํ, นปิ กรรมแม้ที่ได้ทำไว้นานแล้ว ก็ย่อมชื่อว่า
 ปทีนารทนฺติ ผลุํปฺตฺติปจฺจยानํ อวิชฺชา- เป็นธรรมชาติที่มีอยู่นั้นเอง ควรแก่การมีผล
 สงฺขาราทินํ วุคฺคตฺนเยน ผลารทภาโว เพราะเป็นกรรม ที่ยังมีได้ทำผลให้บังเกิด
 อนิโรโธติ เวทิตพฺพํ. และเพราะความเป็นกรรมที่อาจชื่อว่ายังละ
 ไม่ได้, จะเป็นธรรมชาติมีผลอันบังเกิดแล้ว
 ก็หามิได้, ทั้งจะเป็นธรรมชาติควรแก่ความ
 เป็นธรรมที่ละได้แล้วก็หามิได้ เพราะฉะนั้น
 พึงทราบว่ ความที่ธรรมทั้งหลายมีวิชา
 และสังขารเป็นต้น ซึ่งเป็นปัจจัยแก่การ
 บังเกิดขึ้นแห่งผล เป็นธรรมที่ควรแก่การ
 มีผล ตามนัยที่ได้กล่าวไว้แล้ว จึงชื่อว่า
 อนิโรธะ แปลว่าความไม่ดับ.

เอวํ อนิรุทฺธภาเวเนว ทิ เยน วินา ผลํ
 น สมฺภวติ, ตํ การณํ อคฺคิตาหิ. "อิมสฺมิ
 สตี"ติ อิมินา วจเนน วุคฺคํ. ตโต เอว จ

ก็ผลจะไม่มี โดยเว้นจากเหตุใด ด้วยภาวะ
 ที่เป็นเหตุยังไม่ดับนั้นเองอย่างนี้, เหตุนั้น
 ที่เป็นอดีตเป็นต้นก็มี. พระผู้มีพระภาคได้

อวุสิตพรหมจริยสุส อปฺปวตฺตติธมฺมตํ ตฺรึสไว้ด้วยคำนี้ว่า "อิมฺสฺมี สติ" แปลว่า
 อนาปนโน ปจฺจยฺยุปาโท กาลเกทํ เมื่อสิ่งนี้มี ก็เพราะเหตุที่นั่นเอง ความ
 อนามสึทฺวา อนิวตฺตติตาย เหว เกิดขึ้นแห่งปัจจัยที่ยังไม่ถึงธรรมตา คือ
 "อิมฺสฺสุปฺปาทา"ติ วุตฺโต. ความไม่เป็นไป ของบุคคลผู้ยังไม่ได้อยู่จบ
 พรหมจรรย์ พระผู้มีพระภาคจึงมิได้ระบุดัง
 ความต่างแห่งกาล ตฺรึสไว้ว่า "อิมฺสฺสุป-
 ปาทา" แปลว่าเพราะสิ่งนี้เกิดขึ้นดังนี้
 เพราะความเป็นสภาพไม่กลับ.

อถวา อิวเสสฺสปจฺจยสมวาเย อวิชฺช- อีกนัยหนึ่ง ความที่ธรรมแม้ยังไม่มี ในเมื่อ
 มาณสฺสาปี วิชฺชมาณสฺส วิย ปเกว ความประชุมแห่งปัจจัยที่เหลือนลง ก็เหมือน
 วิชฺชมาณสฺส ยา ผลุပ္ปตฺตติอภิมุขตา, ส่า มีอยู่ จะป่วยกล่าวไปไยถึงธรรมที่มีอยู่แล้ว
 "อิมฺสฺสุปฺปาทา"ติ วุตฺตา. ตทา ทิ ตโต เป็นธรรมที่เผชิญหน้าต่อความเกิดขึ้นแห่งผล
 ผลํ อุပ္ปชฺชตฺติ ตทวตฺถํ การณํ ผลสฺส อันใด, ความที่เป็นธรรมเผชิญหน้าต่อความ
 อุปฺปาทนภาเวน อุပ္ภุจฺจํ อุปฺปตฺติํ นาม เกิดขึ้นแห่งผลนั้น ตฺรึสเรียกว่า "อิมฺสฺสุป-
 โทติ, น วิชฺชมาณมฺปิ อตทวตฺถนฺติ ปาทา" เพราะสิ่งนี้เกิดขึ้น. เพราะใน
 ตทวตฺถตา อุปฺปาโทติ เวทิตฺตพฺพา. เวลานั้น ผลย่อมเกิดแต่เหตุนั้น เพราะ
 ฉะนั้น เหตุอันเป็นที่ตั้งลงแห่งผลนั้นที่ปรากฏ
 โดยภาวะ ก็คือการยังผลให้เกิดขึ้น ย่อมเป็น
 เหตุชื่อว่าเกิดขึ้นแล้ว, เหตุแม้ที่มีอยู่ แต่

คุณศรีภูมิ สุขเนตร
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

มิได้เป็นที่ตั้งลงแห่งผลนั้น หาชื่อว่าเป็นเหตุ
ที่เกิดขึ้นแล้วไม่ เพราะฉะนั้น ความเป็น
ธรรมชาติเป็นที่ตั้งลงแห่งผลนั้น ฟังทราบ
ชื่อว่าอุปปาทา แปลว่าความเกิดขึ้น.

ตตถ "สตี"ติ อิมินา วิชฺชมานตา-
มตฺเตน ปจฺจยภาวํ วนฺโท อพฺยาปารตํ
ปฏิจฺจสมุปาทสฺส ทสฺเสตี. อุปฺปาทาติ
อุปฺปตฺติธมฺมตํ, อสพฺพกาลภาวิตํ, ผลอุปฺปตฺติ-
อภิมุขตณฺจ ทีเปนฺโต อนิจฺจตํ ปฏิจฺจ-
สมุปาทสฺส ทสฺเสตี. "สตี, น อสตี,
อุปฺปาทา, น นิโรธา"ติ ปน เหตุตฺถเทหิ
ภุมฺมนิสฺสกกฺวเณหิ สมตฺถิตํ นิตานสมุทฺทย-
ชาติปภาวภาวํ^๑ ปฏิจฺจสมุปาทสฺส ทสฺเสตี.

บรรคาบทเหล่านั้น ด้วยบทว่า "สตี"
นี้ พระผู้มีพระภาคเมื่อตรัสถึงความ
ปัจจัย ด้วยอาการสักว่าความเป็นธรรมชาติ
ที่มีอยู่ ย่อมทรงแสดงถึงความที่ปฏิจสมุปา
เป็นธรรมที่ไม่มีความชวนชวาย. ด้วยบทว่า
อุปฺปาทา นี้ พระผู้มีพระภาคเมื่อทรงแสดง
ความเป็นธรรมที่มีความเกิดขึ้นเป็นธรรมคา
ความเป็นธรรมที่มีใช้มีอยู่ในกาลทั้งปวงและ
ความเป็นธรรมที่เผชิญหน้า ต่อความเกิดขึ้น
แห่งผล ย่อมแสดงถึงความที่ปฏิจสมุปา
เป็นธรรมไม่เที่ยง. อนึ่ง พระผู้มีพระภาค
ย่อมทรงแสดงถึงความที่ปฏิจสมุปาทา เป็น
ธรรมที่มีชาติ ซึ่งมีต้นเหตุเป็นสมุทฺทยเป็น
แดนเกิดก่อน ซึ่งทำให้เข้าใจได้ด้วยสัม-

^๑ ก. นิตานสมุทฺทยชาติยา ปภาวภาวํ.

วิภัติและปัจเจกวิภัติ อันมีความหมายว่า
เป็นเหตุว่า "สติ, น อสติ, อุปาทา, น
นิโรธา" แปลว่าเมื่อมี, ไม่ใช่เมื่อไม่มี,
เพราะเกิดขึ้น, ไม่ใช่เพราะดับ.

เหตุอตุตตะ เจตตะ ภูมัจจะเน ยสฺส ภาเว
ตทวินาภาวิผลสฺส ภาโว ลกฺขียติ, ตตฺถ
ปวตฺติยา เวทิตพฺพา, ยถา อธนานํ ธเน
อนนุပ္ปทียมาเน ทาลิทฺธิยํ เวปุลฺลคมมาสี,^๑
นิปฺพนฺเน^๒ สสฺเส สุกฺกขํ ชายตีติ จ.
นิสฺสกกฺวณฺสฺสาปี เหตุอตุตตะ ผลสฺส ปภเว
ปกตฺติยณฺจ ปวตฺตณฺ^๓, ยถา "กลลา โทติ
อพฺพุทฺ อพฺพุทา ชายเต เปสี"ติ^๔ "หิมวตา
กฺงฺกา ปภวตี, สิงฺกโต สโร ชายตี"ติ จ.

ก็ในอธิการนี้ ความที่มีความหมายว่า
เป็นเหตุ ได้แก่ภาวะแห่งผลที่จะพึงมีได้
โดยไม่เว้นไปจากเหตุนั้น ท่านย่อมกำหนด
ได้ด้วยภาวะของธรรมใด ในสัจที่มีวิภัติ,
พึงทราบได้ด้วยความเป็นไป ในธรรมนั้น,
เหมือนอย่างคำว่า อธนานํ ธเน
อนนุပ္ปทียมาเน ทาลิทฺธิยํ เวปุลฺลคมมาสี
แปลว่า เมื่อพระมหากษัตริย์ไม่พระราชทาน
ทรัพย์แก่คนที่ยังไม่มีทรัพย์ ความขัดสนก็แผ่
ออกไป, และว่า นิปฺพนฺเน สสฺเส สุกฺกขํ
ชายตี แปลว่า เมื่อข้าวกุล้าสำเร็จแล้ว
สถานที่หมักษาหาได้ง่ายก็เกิดขึ้น. ความที่

^๑ ที. ปา. ๑๑/๗๗.

^๒ ก. นิปฺพนฺเน.

^๓ ฉ. ปวตฺติยา.

^๔ ส. ส. ๑๕/๓๐๓, อภิ. ก. ๓๗/๕๓๔.

คุณเต็ม-คุณมณฑารัตน์ หล่อสกุลสินธ์

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

แม้ปัญจมีวิภคติมอรรถว่าเหตุ ก็ในเพราะ
 แคนเกิดแห่งผล และในเพราะความเป็นไป
 ในปกติ, เหมือนอย่างคำว่า "กลลา โทติ
 อพพุท, อพพุทา ชายเต เบลี" แปลว่า
 ต่อจากกลละก็เป็นอัพพุทะ, ต่อจากอัพพุทะ
 ก็เกิดเป็นเบลี และคำว่า "หิมวตา กงคา
 ปภวติ, สิงคโต สโร ชายติ" แปลว่า
 แม่น้ำกงคา ย่อมเกิดจากภูเขาหิมพานต์,
 เสียงย่อมเกิดจากเขาสัตว์.

อวิชาทิภาเวน จ ตทวินาภาวิสขาราทิ-
 ภาโว ลกขียติ, อวิชาทีหิ จ สงขาราทโย
 ปภวนติ, ปกรียนติ จาติ เตส ปภโว,
 ปกติ จ, ตสฺมา ตทตฺถที่ปนตฺถ "อิมสฺมี
 สติ อิมสฺส อุปฺปาทา"ติ เหตุอตุถา
 ภูมฺมนิสฺสกุณินฺทเทสา กตา.

ก็ด้วยความเป็นธรรมมีวิชาเป็นต้น ท่าน
 จึงกำหนดความเป็นธรรม มีสังขารเป็นต้น
 ซึ่งจะมีได้ โดยไม่เว้นไปจากวิชาเป็นต้น
 นั้น และเพราะธรรมทั้งหลายมีวิชา
 เป็นต้น จึงเกิดมีธรรมทั้งหลายมีสังขาร
 เป็นต้น, และปรุงแต่งต่อไปด้วย เพราะ
 ฉะนั้น จึงเป็นแคนเกิดก่อนและเป็นปกติของ
 ธรรมเหล่านั้น, เพราะเหตุนี้ เมื่อจะ
 แสดงความหมายของธรรมเหล่านั้น พระ-
 ผู้มีพระภาคจึงทรงกระทำนิเทศ เป็นลำดับ-

คุณ เต็ม-คุณมณฑารัตน์ หล่อสกุลสินธ์
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

วิภัติและปัญจมีวิภัติ ซึ่งมีความหมายว่า
เหตุว่า "อิมสมิ สติ อิมสฺส อุปาทา"
แปลว่าเมื่อมีสิ่งนี้เพราะสิ่งนี้เกิดขึ้น.

ยสฺมา เจตฺถ "อิมสมิ สติ อิหฺ โทติ,
อิมสฺส อุปาทา อิหฺ อุปชฺชติ"ติ สงฺเขเปน
อุทฺทิจฺจสฺส ปฏิจฺจสมฺปาทสฺส "อวิชฺชา-
ปจฺจยา สงฺขาราทิอาทิกโก นิตฺเตโส,
ตสฺมา ยถาวุตฺโต อตฺถิภาโว, อุปาทโ จ
เตสฺ เตสฺ ปจฺจยุปนฺนธฺมมานํ ปจฺจยภาโวติ
วิณฺณายติ.

ก็เพราะในอธิการนี้ ปฏิจฺจสมฺปาทที่
ทรงยกขึ้นแสดง โดยสังเขปว่า "อิมสมิ สติ
อิหฺ โทติ, อิมสฺส อุปาทา อิหฺ อุปชฺชติ"
เมื่อมีสิ่งนี้ก็ย่อมมีสิ่งนี้, เพราะสิ่งนี้เกิดขึ้น
สิ่งนี้ก็ย่อมเกิดขึ้นดังนี้ มีนิตฺเตโสเป็นต้นว่า
"อวิชฺชาปจฺจยา สงฺขาราทิ" เพราะอวิชฺชา
เป็นปัจจัยจึงมีสังขาร, ฉะนั้น อตฺถิภาวะ
ความมีอยู่ และอุปาทาจะความเกิดขึ้นตามที่
กล่าวแล้ว ย่อมทำให้เข้าใจได้ว่า ความ
เป็นปัจจัยของธรรมที่เกิดแต่ปัจจัยนั้น ๆ.

น ทิ อนิรุตฺตาสงฺขาทํ อตฺถิภาวํ,
อุปาทนฺจ อนิวตฺตสภาวตาสงฺขาทํ, อุทฺยา-
วตฺตตาสงฺขาทํ วา "สติเยว, น อสฺติ,
อุปาทา เอว, น นิโรธา"ติ อนฺโต-
คณฺนิยเมหิ วจเนหิ ปกาสิคํ มุญฺจิตฺวา อญฺเณ
ปจฺจยภาโว นาม อตฺถิ, ตสฺมา ยถาวุตฺโต

เพราะว่า ละอตฺถิภาวะกล่าวคือความไม่ดับ
และอุปาทา กล่าวคือความเป็นสภาวะที่
ไม่กลับ หรือกล่าวคือสภาวะที่กำหนดลงด้วย
ความเกิดขึ้น ซึ่งประกาศไว้ด้วยคำที่มีความ
กำหนดหยั่งลงภายในว่า "เมื่อมีเท่านั้น,
ไม่ใช่เมื่อไม่มี, เพราะความเกิดขึ้น

คุณเต็ม-คุณมณฑารค์นํ หล่อสกุลสินธ์

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

อติภาโว, อุปปาโท จ ปัจจยภาโวติ เท่านั้น, ไม่ใช่เพราะความคับ" ขึ้นชื่อว่า
เวทิตพฺโพ. ความเป็นปัจจัยอย่างอื่น จะมีอยู่ก็หาไม่ได้,
เพราะฉะนั้น อติภาวะและอุปปาทะ ตามที่
กล่าวแล้ว ฟังทราบว่าเป็นปัจจัย.

เยปี ทิ ปฏจาเน อากตา เหตุอาทโย เพราะปัจจัย ๒๔ มีเหตุปัจจัยเป็นต้นที่
จตุวิสติ ปัจจยา, เตปี เอตสฺเสว ปัจจย- มาแล้วในคัมภีร์ปฏิฐานแม่เหล่าใด ปัจจัยแม่
ภาวสฺส วิเสสาคิ เวทิตพฺพา. ตถา เหล่านั้น ฟังทราบว่าเป็นปัจจัยแห่งความ
ยวามฺ มุลเหตุนิทานสมภวาปภาวาทิปริยาเยหิ, เป็นปัจจัยนั่นเอง. อนึ่ง ความหมายว่า
อุปปาทญฺจิติ ปวัตตญฺจิติ นิमितตญฺจิติ เหตุที่ท่านประกาศไว้แล้ว โดยคำปริยายมี
อายุหนญฺจิติ สํโยคญฺจิติ ปลิโพธญฺจิตีตฺติอาทิตี^๑ อาทิวามูล ว่าเหตุ ว่านิทาน ว่าสัมภวะ
ปริยาเยหิ จ ปกาสิโต การณตฺโต, โสปี และว่าปภวะ และด้วยคำปริยายมีอาทิวา
เอตฺถเว อนฺโตคฺชโรติ ทญฺจพฺโพ. อุปปาทญฺจิติ ความตั้งอยู่แห่งความเกิดขึ้น
ปวัตตญฺจิติ ความตั้งอยู่แห่งความเป็นไป
นิमितตญฺจิติ ความตั้งอยู่แห่งนิमित อายุหนญฺจิติ
ความตั้งอยู่แห่งความประมวลมา สํโยคญ-
จิติ ความตั้งอยู่แห่งความประกอบไว้
ปลิโพธญฺจิติ ความตั้งอยู่แห่งความกังวล
นี้ใด, ความหมายว่าเหตุแม้นั้น บัณฑิตฟัง

^๑ ฉ. . . .อาทิปริยาเยหิ.

เห็นว่า หยั่งลงในภายใน ในอธิการนี้
เหมือนกัน.

๕๔๔. มุลการณสหุ อเปกขิตวา
น อการณนติ นบุสกันหุเทโส, อการณนติ
อตุโด. อการณน ยทิ ลียา, สุตตํ ปฏิพาหิตํ
ลียาติ ทสฺเสนโต "อาสวสมุทยา"ติ สุตตํ
อาหริติ. ปริยาโย การณ.

๕๔๕. ท่านแสดงนบุงสกลิงค์ไว้ว่า
น อการณ โดยมุ่งถึงศัพท์ว่ามุลการณะ,
ความเท่ากับ อการณ. ท่านอาจารย์เมื่อ
จะแสดงว่า ถ้าวิชาจะพึงเป็นธรรมไม่มี
เหตุไฉร, พระสูตรก็จะพึงถูกคัดค้านด้วย
จึงชักเอาพระสูตรมาว่า "อาสวสมุทยา".
ปริยาโย แปลว่าเหตุ.

วฏฏกถาย สีสภาโว วฏฏเหตุโน กम्मสสาปิ
เหตุภาโว. ตตฺถ ภาวตฺถายปิ เหตุภูตา
อวิชา, ตาย ปฏิจฺจาทิตาหีนเว ภาเว
ตฺถาย อูปฺชชนโต อวิชา วิเสเสน
สีสภูตาติ "มุลการณน"ติ วุตฺตา.

ความที่วิชาเป็นธรรมชั้นยอด ในถา
เกี่ยวกับวฏฏะ ก็คือความที่แม้กรรมซึ่งเป็น
เหตุแห่งวฏฏะก็เป็นตัวเหตุ. ในวฏฏกถานั้น
อวิชาเป็นตัวเหตุแม่ของภวตฺถา, เกิดขึ้น
ในภพที่ถูกวิชานั้นปกปิดโทษไว้ อวิชาจึง
เป็นธรรมชั้นยอดโดยพิเศษ เพราะเหตุนี้
ท่านจึงกล่าววว่า "เป็นเหตุดั้งเดิม".

ปริมา ย โภภียา อปณฺณายมานาย
อูปฺปาทวิรหโต นิจฺจตํ กณฺเฑยฺยาติ อาห

เพราะเงื่อนต้นที่ไม่ปรากฏ เว้นจาก
ความเกิดขึ้น บุคคลก็จะพึงถือเอาว่า เป็น

"เอวณเจตํ ภิกขเว วุจฺจตี"^{๕๔๕}ติอาที. เตน
อิโต ปุพฺเพ อปฺปนฺนปุพฺพตา นตฺถีติ
อปฺนฺนายนโต ปุริมโกฏฺโฐปฺนฺนายนํ วุตฺตุนฺตี
อิมมตฺถํ ทสฺเสตี.

ความเที่ยง เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาค
จึงตรัสไว้ว่า "คุณภิกษุทั้งหลาย ก็ช้อน
เราย่อมกล่าวไว้อย่างนี้" เป็นต้น. ด้วย
เหตุนี้ เพราะไม่ปรากฏว่าก่อนแต่นี้ ความ
ที่อวิชาเป็นธรรมเคยเกิดขึ้นย่อมไม่มี ท่าน
อาจารย์จึงแสดงความช้อนไว้ว่า ท่านได้
กล่าวความไม่ปรากฏของเงื่อนต้นไว้.

๕๔๕. อวิชาตณฺหาเหตุกฺกเมน ผลสฺสุ
วตฺตพฺเพสฺสุ "สฺกตฺติทฺกคฺคิตฺคามินโน"^{๕๔๕}ติ วณฺํ
สทฺทลฺกขณาวีโรชนตฺถํ^{๕๔๖} ปุชิตสฺส หิ ทฺวนฺเต
ปุพฺพนฺิปาโต. สฺวรา กิร มํสฺสสฺส อฏฺฐจฺฉินา
อลฺกฺคนตฺถํ ปุณฺนํ ตาเปตฺวา โกฏฺฏเกตฺวา
อุโณทฺทกํ ปาเยตฺวา วิริตฺตํ สุนฺํ อฏฺฐจฺฉิตฺโต
มุตฺตมํสํ คาวี มาเรนฺตี.

๕๔๕. เมื่อควรจะกล่าวถึงผล ตาม
ลำดับของเหตุ คืออวิชาและตณฺหา การ
กล่าวว่า "สกตฺติทฺกคฺคิตฺคามินโน"^{๕๔๕} ดังนี้ เพื่อ
มิให้ชักกับสทฺทลักษณะคือไวยากรณ์. เพราะ
ว่า ในวันทวสมาส คำที่ได้รับยกย่องท่าน
วางไว้ข้างต้น. ได้ยินว่า พวกคนป่าเถื่อน
ย่อมจะฆ่าวัว ทำให้มีเนื้อหลุดจากกระดูก
ร้อนฟู โดยลนโคให้ร้อน ทบตีบ่อย ๆ แล้ว
ให้คั้นน้ำร้อน เพื่อมิให้เนื้อติดกับกระดูก.

เตนาท "อภฺกิสฺนฺตฺวาปา"^{๕๔๖}ติอาที. ตตฺถ ยถา
วชฺฌคาวี จ อวิชาภิกฺขุตฺตาย ยถาวุตฺตํ

ด้วยเหตุนี้ ท่านอาจารย์จึงกล่าวคำเป็นต้น
ว่า "ลนด้วยไฟ". ในคำนั้นมีอธิบายว่า

^{๕๔๖} ก. สทฺทลฺกขณํ วีโรชนตฺถํ.

อุโฆทกปาน์ อารภติ, เอวํ ปุณฺณชฺชโน
 ยถาวุตฺตํ ทุคฺคตฺติคามิกมฺมํ. ยถา ปนฺ สํ
 อุโฆทกปาเน อาทิโนวํ ทิสฺวา ตณฺหาเวสเน
 สํตฺตทกปาน์ อารภติ, เอวํ ปุณฺณชฺชโน
 อวิชฺชาย นาทิพลวภาวโต ทุคฺคตฺติคามิกมฺเม
 อาทิโนวํ ทิสฺวา ตณฺหาเวสเน สุกฺคตฺติคามิกมฺมํ
 อารภติ. ทฺวเข ทิ อวิชฺชํ ตณฺหา อนฺวตฺตติ,
 สฺสฺเช ตณฺหํ อวิชฺชชาติ.

อุปมาเหมือนอย่างโคที่กำลังจะถูกฆ่า ย่อม
 จะปรารภการค้ำน้ำร้อน ตามที่ได้กล่าวไว้
 แล้ว เพราะความที่มันถูกอวิชาครอบงำ
 ฉันทิ, ปุณฺณชฺชโนก็ย่อมจะปรารภกรรมที่เป็น
 ทุคฺคตฺติคามินี้ ตามที่ได้กล่าวไว้แล้วเหมือน
 ฉันทิ. อนึ่ง โคที่กำลังจะถูกฆ่า ฉันทิ เห็น
 โทษในการค้ำน้ำร้อน ย่อมปรารภการค้ำ
 น้ำเย็น ด้วยอำนาจแห่งตัดหาฉันทิ, ปุณฺณชฺช
 ก็เหมือนฉันทิ เห็นโทษในกรรมที่เป็น
 ทุคฺคตฺติคามิ เพราะความที่อวิชาไม่มีกำลังนัก
 ย่อมปรารภกรรมที่เป็นสุคฺคตฺติคามิ ด้วยอำนาจ
 แห่งตัดหา. จริงอยู่ ในความทุกข์ ตัดหา
 ย่อมอนุวัตตามอวิชา, ในความสุข อวิชา
 ย่อมอนุวัตตามตัดหา คือความทะยานอยาก.

๕๘๖. กตฺถจฺจิ สุตฺเต. เอกธมฺมมูลิกํ

เทสนนฺติ อวิชฺชาตณฺหาสุ เอโกเยว ธมฺโม
 มูลํ เอติสฺสาติ เอกธมฺมมูลิกา, ตํ, ตคฺค
 เอกํ เอว ธมฺมํ มูลํ กตฺวา ปฏิจฺจ-
 สมฺปปาตเทสนํ เทเสตฺติ อคฺโค.

๕๘๖. กตฺถจฺจิ โยค สุตฺเต แปลว่า

ในลางสูตร. สองบทว่า เอกธมฺมมูลิกํ
เทสนํ ความว่า เทศนาชื่อว่าเอกธมฺมมูลิกา
 โดยความหมายว่า เทศนานั้นมีธรรมข้อเดียว
 เท่านั้น ในบรรดาวิชาตัดหาเป็นมูล, ซึ่ง

คุณหญิงสัจยวดี กุวานนท์

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

เทศนาอันมีธรรมข้อเดียว เป็นมูลนั้น, อธิบายว่า พระผู้มีพระภาค ย่อมทรงแสดง ปฏิจสมุปบาทเทศนา โดยทรงกระทำธรรม ข้อเดียวเท่านั้น ในบรรดาวิชาและคัมภีรานั้น ให้เป็นมูล.

อุปนิสัยหัตถิ ผล์ เอตถาติ อุปนิสา, การณ์ อวิชา อุปนิสา เอเตสนติ อวิชาอุปนิสา. อสุสาทานุปลสิโนติ อุปาทานิเยสุ เตภูมิก- ฌมเมสุ วิสยภูเตสุ อสุสาเทตพโต อสุสาทสณฺณิคมํ สุขโสมนสฺสํ ออนุปลสนสิลสฺส. อปฺปทีนาวิชาชทาย พาลลกฺขณโยเคน พาลสฺส.

เหตุชื่อว่า อุปนิสา โดยความหมายว่า เป็นที่อิงอาศัยแห่งผล, สังขารชื่อว่า อวิชาอุปนิสา โดยความหมายว่า มีวิชา เป็นที่อิงอาศัย. บทว่า อสุสาทานุปลสิโน มีความว่า ผู้มีปกติคอยตามเห็นสุขและ โสมนัสที่รู้จักกันว่าเป็นที่น่าพอใจ เพราะเป็น ธรรมชาติควรพอใจ ในธรรมอันเป็นไปใน ภูมิทั้ง ๓ ซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งอุปาทานเป็นวิสัย. ชื่อว่า ของคนพาล เพราะความประกอบ ด้วยลักษณะของคนพาล โดยเหตุที่เป็นผู้ยัง ละวิชาไม่ได้.

เอวนติ อวิชา นินฺวตฺตตา, ตณฺหาสิยฺตฺตตฺตา จ. อัย กาโยติ อัย มมณฺเจว ตุมฺหากณฺจ ปจฺจกฺขภูโต สฺวิณฺณาณกกาโย ชนฺธปณฺจกํ.

บทว่า เอว ความว่า เพราะความเป็นผู้มี อวิชาทางกัน และเพราะความเป็นผู้ ประกอบไปด้วยคัมภีร. สองบทว่า อัย

คุณหญิงสัจยวดี กุวานนท์
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

"สพายตนปัจจุยา ผสโส^๑" วจนโต กาโย ความว่า กายอันมีวิญญาณนี้ ซึ่งเป็น ผสสการณญเจต^๑ วุจจตีติ อายตนจุกกั ที่ประจักษ์แก่เรา และแก่พวกท่าน ได้แก่ วา. สมุทาคโตติ อุปปนโน. พหิตธา จ ชั้น ๕. หรือได้แก่อายตนะ ๖ ก็เพราะ นามรูปนติ พหิตธา สวิญญาณกาโย อายตนะ ๖ นี้ ท่านกล่าวว่ามีผัสสะเป็นเหตุ ชนุชปณจกั, สพายตนานิ วา. โดยมีพระบาลีว่า "สพายตนปัจจุยา ผสโส"

แปลว่า เพราะอายตนะ ๖ เป็นปัจจัยจึงมี ผัสสะ. บทว่า สมุทาคโต แปลว่าเกิดขึ้น แล้ว. สองบทว่า พหิตธา จ นามรูป ความว่า ได้แก่กายอันมีวิญญาณในภายนอก ได้แก่ ชั้น ๕ หรืออายตนะ ๖.

อิตถตฺตนิ อิตถั เอต. อตุตโน จ ปเรสญจ บทว่า อิตถต ตักทเป็น อิตถั เอต ปณจกฺชนุชา ทฺวาทสพายนานิ ทฺวารารมฺมณ- แปลว่า นี้ ค้ำยประการฉะนี้. ความว่า ภาเวน ววุจฺจิตานิ ทฺวยั นามาติ อตุโต. ชั้น ๕ ของตนและของคนเหล่านี้ คือ ทฺวยั ปฏิจฺจ ผสโสติ อณฺตตถ จกฺขุรูปาทินิ อายตนะ ๑๒ ที่กำหนดด้วยความเป็นทวาร ทฺวยานิ ปฏิจฺจ จกฺขุสมฺผสฺสาทโย วุตฺตา, และอารมณ์ ชื่อว่า ธรรม ๒ อย่าง. คำว่า อิต ปน อชฺชตฺติกพาทิรานิ อายตนานิ, เพราะอาศัยธรรม ๒ อย่างจึงมีผัสสะ มี มหาทฺวยั นาม กิเรตฺตนิ วุตฺต. ความว่า ในปาฐะอื่นท่านกล่าวถึงธรรม

^๑ วิ. มหา. ๔/๑, ขุ. อ. ๒๔/๗๓,

ส. นิ. ๑๖/๑.

ทั้งหลาย มีจักขุสัมผัสเป็นต้น เพราะอาศัย
ธรรม ๒ อย่างมีจักขุและรูปเป็นต้น, แต่ใน
ที่นี้ ท่านกล่าวถึงทั้งอายตนะภายในและ
อายตนะภายนอก, ท่านกล่าวไว้ว่า ได้ยินว่า
นามรูปนี้ชื่อว่า เป็นธรรมคู่ใหญ่.

อภิมุตต อธิปาโย : อภิมุตต "จกขุจ
ปฏิจจ รูปเป จ อูปชชติ จกขุวิญญาณ, ติณ
สงกคิ ผสโส^๑ติอาทินา จกขุจเวว รูปา จ
ฯเปฯ มโน เจว ธมมา จาคิ วุตตานิ
ทวยานิ ปฏิจจ จกขุสมผสสาทโย วุตตา.

ในอธิการนี้มีอธิบายดังต่อไปนี้ : ในปาฐะ
อื่น ท่านกล่าวถึงธรรมมีจักขุสัมผัสเป็นต้น
โดยอาศัยธรรมที่เป็นคู่กัน ที่ท่านพระมหา-
กัจจายนเถระกล่าวไว้ว่า ได้แก่จักขุและ
รูป ฯลฯ ได้แก่ใจและธรรมทั้งหลาย โดย
นัยมีอาทิว่า "เพราะอาศัยจักขุและรูปจึง
เกิดจักขุวิญญาณขึ้น เพราะธรรม ๓ อย่าง
ประชุมกันจึงเกิดผัสสะ" ดังนี้.

อิธ ปน "อภิมุตต กายโย"ติ จกขุชาทินิสสเย
เสสธมฺเม จกขุชาทินิสสิตเต เอว กตฺวา วุตฺตํ

แต่ในที่นี้ พระผู้มีพระภาคตรัสผัสสะ เพราะ
อาศัยอายตนะภายใน และภายนอกเหล่านั้น

^๑ ม. ม. ๑๒/๒๖๖, ๔๗๗,
ม. อ. ๑๔/๕๑๐, ๕๑๑, ๕๑๖,
ส. นิ. ๑๖/๘๖, ๘๗,
ส. สพา. ๑๘/๓๘, ๔๐,
อภิ. ป. ๓๗/๓๔๘.

จกฺขาทีกายํ เอกตฺเตน "อชฺชตฺตีกายตนฺ"ติ
 กเหตุวา, "พหิทฺธา จ นามรูปนฺ"ติ วุตฺตํ
 รูปาทิอารมฺมณํ เอกตฺเตเนว "พหิทฺ-
 ราชตนฺ"ติ ตานิ อชฺชตฺตีกพาทิรานิ
 อายตนานิ ปฏิจฺจ ผสฺโส วุตฺโต, ตสฺมา
 มหาทฺวยเมตฺตติ.

เอวณฺจ กตฺวา อตฺตโน จ ปรสฺส จ
 ปณฺจที ขนฺธที, จที อายตเนที จาติ
 อยมตฺตโต ทีเปตพฺโพ วาติ วุตฺตํ. "อัย-
 กาโย"ติ ที วุตฺตานิ สนิสฺสยานิ จกฺขาทีนิ
 อตฺตโน ปณฺจกฺขนฺธา, "พหิทฺธา นามรูปนฺ"ติ
 วุตฺตานิ รูปาทินิ ปเรสฺ. ตถา อัย กาโย
 อตฺตโน จ อชฺชตฺตีกานิ อายตนานิ, พหิทฺธา
 นามรูปํ ปเรสฺ พาทิรานีติ.

โดยทรงถือเอากายมีจักขุเป็นต้น ที่ตรัสไว้
 ว่า "กายนี้ด้วย" ทรงกระทำธรรมที่เหลื่อมมี
 จักขุเป็นต้นเป็นที่อาศัย ให้เป็นธรรมอาศัย
 จักขุเป็นต้นอย่างเดียวกันว่า "เป็นอายตนะ
 ภายใน" โดยเป็นอย่างเดียวกัน และโดย
 ทรงถือเอาอารมณ์มีรูปเป็นต้น ที่ตรัสไว้ว่า
 "และนามรูปในภายนอก" ว่า "เป็น
 อายตนะภายนอก" โดยเป็นอย่างเดียว
 เท่านั้น, เพราะฉะนั้น กายและนามรูป
 ภายนอกนี้ จึงชื่อว่าเป็นธรรมคู่ใหญ่.

ก็เพราะอธิบายอย่างนี้ ท่านอาจารย์
 จึงกล่าวว่า ควรแสดงความซ้อนนี้ว่า ด้วย
 ชั้น ๕ ด้วยอายตนะ ๖ ของตนและของ
 บุคคลอื่น. จริงอยู่ อายตนะมีจักขุเป็นต้น
 พร้อมทั้งที่อาศัยที่ตรัสไว้ว่า "กายนี้" ชื่อว่า
 ชั้น ๕ ของตน, อายตนะมีรูปเป็นต้นที่ตรัส
 ไว้ว่า "นามรูปภายนอก" ชื่อว่าชั้น ๕
 ของบุคคลเหล่านั้น. อนึ่ง กายนี้เป็น
 อายตนะภายใน ๖ ของตน, นามรูปภายนอก
 เป็นอายตนะภายนอกของคนเหล่านั้นแล.

พลตรีประพัทธ์ กวานนท์

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

อณฺณดา อชฺฌตฺติกายตนมตฺเต เอว "อัย
 กาโย"ติ วุตฺเตน อชฺฌตฺติกายตนาเนว
 อตฺตโน ปณฺจกฺขนฺธา โหนฺตฺติ อตฺตโน จ
 ปเรสณฺจ ปณฺจหิ ขนฺเธหิ ทิปฺนา น
 สมฺภเวยฺยาติ. ฉเพวายนานีติ สเพว
 ผสฺสการณานิ, เยหิ การณฺญเตหิ อายตเนหิ
 อูปฺปนฺเนน ผสฺสเสน ผุฏฺโฐ พาลो สุขทุกฺข
 ปฏิสฺสเวเตติ.

เมื่อถือเอาเนื้อความโดยประการอื่น ด้วย
 คำที่ตรัสไว้ว่า "กายนี้" ในเพราะธรรม
 สักว่าเป็นอายตนะภายในเท่านั้น อายตนะ
 ภายในเท่านั้น ย่อมเป็นชั้น ๕ ของตน
 เพราะฉะนั้น จึงไม่พึงมีการแสดงด้วย
 ชั้น ๕ ของตน และของบุคคลอื่น.
 บทว่า ฉเพวายนานี ความว่า คนพาลซึ่ง
 ถูกผัสสะอันเกิดจากอายตนะเหล่านี้ อัน
 เป็นเหตุ ย่อมเสวยสุขและทุกข์ อายตนะ
 เหล่านี้ก็มี ๖ เท่านั้น เป็นเหตุของผัสสะ.

อาทิ-สทฺเทน "เอเตสฺสิ วา อณฺณตเรน.
 อวิชฺชานีวรณฺสฺส ภิกฺขเว ปณฺทิตฺสฺส ตณฺหา
 สมฺปยุตฺตสฺสา"^๑ติอาทิ โยเชตพฺพ.

ด้วยอาทิ-ศัพท์ บัณฑิตพึงประกอบคำบาลี
 มีอาทิว่า "เอเตสฺสิ วา อณฺณตเรน.
 อวิชฺชานีวรณฺสฺส ภิกฺขเว ปณฺทิตฺสฺส ตณฺหา
 สมฺปยุตฺตสฺส" แปลว่าหรือถูกอายตนะ ๖
 เหล่านี้ อายตนะใดอายตนะหนึ่ง ถูกต้อง
 แล้ว. กุกรภิกษุทั้งหลาย กายนี้ของบัณฑิต
 ผู้มีวิชาหุ้มห่อ ประกอบแล้วด้วยคณา.

^๑ ลี. นิ. ๑๖/๒๘.

อิมสมิ หิ สุตเต สงฺขารे อวิชฺชาตณฺหา-
 นิสฺสึเต เอว กตฺวา กายกฺกหณฺณ วิณฺญาณ-
 นามรูปสฺฟายตฺตานิ กเหตุวาทสฺมิ กายเ
 สฺฟายตฺตานํ ผสฺสํ ตฺนนิสฺสึตฺตเมว กตฺวา
 เวทนาย วิเสสฺปจฺจยภาวํ ทสฺเสนฺเตน
 ภควตา พาลปณฺทิตานํ อตฺตทฺธาวิชฺชาตณฺหา-
 มูลโก เวทนนฺโต^๑ ปฏิจฺจสมฺบปาโท
 ทสฺสิโต. ปุน จ พาลปณฺทิตานํ วิเสสํ
 ทสฺเสนฺเตน .

จริงอยู่ ในสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคผู้ทรง
 กระทำสังขารให้เป็นธรรมอาศัยอวิชาและ
 ตัณหานั่นเองแล้วทรงถือเอาวิญญาณ นามรูป
 และสฟายตนะ ด้วยศัพท์ว่ากาย ทรงทำ
 ผัสสะแห่งสฟายตนะในกายนั้น ให้เป็นธรรม
 อาศัยกายนั้นนั่นเอง แล้วทรงแสดงความที่
 เวทนาเป็นปัจจัยพิเศษ ได้ทรงแสดง
 ปฏิจสมฺบปาทอันมีวิชาและคณา ซึ่งเป็น
 อตฺตทฺธาเป็นมูล อันมีเวทนาเป็นที่สุด ของ
 คนพาลและบัณฑิต. อนึ่ง เมื่อทรงแสดง
 ความต่างกัน ของคนพาลและบัณฑิตต่อไป
 ได้ทรงแสดงคณาพร้อมทั้งอวิชา ซึ่งเป็น
 บ่อเกิดของเวทนาว่า

"ยาย จ ภิกฺขเว อวิชฺชา
 นิวตฺตสฺส พาลสฺส, ยาย จ ตณฺหา
 สมฺปยุตฺตสฺส^๒ อยมฺ กายเ สมฺทาคโต,
 สว เจว อวิชฺชา พาลสฺส อปฺปทีนา,

"คุณภิกษุทั้งหลาย ก็กายนี้ของ
 คนพาล ผู้ถูกอวิชาใดปกปิดไว้ และ
 ผู้ระกอบด้วยคณาใด เกิดขึ้น
 อวิชชานั้นคนพาลก็ยังไม่ละได้ และ

^๑ ฉ. เวทนานุโต.

^๒ ส. น. ๑๖/๒๔.

สา จ ตถา อปริชฌา. ตํ กิสฺส
 เหตุ ? น ภิกฺขเว พาโล อจริ
 พุรุมจริยํ สมนาทุกฺขชยา. ตสฺมา
 พาโล กายสฺส เกทา กายูปโค
 โทติ, โส กายูปโค สมานิ น
 ปริมุจฺจติ ชาตียา ฯเปฯ ทุกฺขสมาตี
 วทามิ"^๑

คัดค้านนั้นก็ยังไม่หมดสิ้นไปด้วย. ชื่อนั้น
 เพราะเหตุไร ? ดูกรภิกษุทั้งหลาย
 เพราะคนพาล มิได้ประพฤติพรหม-
 จรรย์ เพื่อความสิ้นทุกข์โดยชอบ.
 เพราะฉะนั้น คนพาลเมื่อกายแตก-
 ตายไป จึงเป็นผู้เข้าถึงกาย, เรา
 ย่อมกล่าวว่า คนพาลนั้นเมื่อเข้าถึง
 กาย จึงไม่หลุดพ้นจากชาติ ฯลฯ
 จากทุกข์"

เวทนาปภวํ สāvichā tathā ทสฺเสตฺวา,
 อุปาทานภเว จ ตณฺนิสฺสึเต กตฺวา
 "กายูปโค โทติ"ติอาทินา ชาตฺยาทิกเก
 ทสฺเสนเตน ปจฺจุปฺปนฺนเหตุสมฺภูจฺจานโต ปญฺจติ
 อุกฺขมฺมูลวเสน ปฏิจฺจสมฺปาโท วุตฺโต,
 ตพฺพิปริยาเยน จ ปณฺทิตสฺส ปจฺจุปฺปนฺน-
 เหตุปริกฺขยโต ปญฺจติ อุกฺขมฺมูลโก ปฏิโลม-
 ปฏิจฺจสมฺปาโทติ.

และทรงกระทำอุปาทานและภพให้เป็นธรรม
 อาศัยตัดหาพร้อมทั้งวิชชานั้น แสดงธรรม
 มีชาติเป็นต้น ด้วยคำว่า "ย่อมเป็นผู้เข้าถึง
 กาย" ครั้นปฏิจัมปาด้วยอำนาจมูลทั้ง ๒
 จำเดิมแต่การตั้งขึ้นของปัจจุบันเหตุ, ส่วน
 สำหรับอดีต ว่าโดยปริยายต่างจากที่กล่าว
 แล้วนั้น ครั้นปฏิจัมปาโดยปฏิโลม ซึ่ง
 มีมูลทั้ง ๒ จำเดิมแต่ความสิ้นไปของปัจจุบัน
 เหตุขณะนั้นแล.

^๑ ส. น. ๑๖/๒๔.

๕๘๖. ปุเรตุนติ วทเขตฺ, อุปจันตุนติ
 อตฺโถ. ทุกคตคามิกมมสฺส วิเสสปจฺจยตฺตา
 อวิชฺชา "อวิญฺญิ วิญฺญิตี"ติ วุตฺตา, ตถา
 วิเสสปจฺจโย วิญฺญิสฺส น โทตีติ "วิญฺญิ
 น วิญฺญิตี"ติ จ. อตฺตนิสฺสิตานิ กตฺวา
 จกฺขุวิญญาณาหิเน ปวตฺตณฺ์ อุปฺปาหนฺ์
 आयตฺนํ. สมฺโมหภาเวเนว อนภิสสมยภูตฺตา
 อวิทฺติ อณฺเฑตํ กโรตี.

๕๘๗. คำว่า เพื่อจะบำเพ็ญ คือ
 เพื่อจะเจริญ, อธิบายว่า เพื่อจะเข้าไป
 สังสม. อวิชาท่านอาจารย์กล่าวว่า
 "อวิญฺญิ วิญฺญิตี" แปลว่าย่อมได้สิ่งที่ไม่
 ควรได้ เพราะความเป็นปัจเจกพิเศษ แก่
 กรรมที่จะทำให้ไปสู่ทุกคติ, และท่านกล่าวว่า
 "วิญฺญิ น วิญฺญิตี" แปลว่าย่อมไม่ได้สิ่งที่ไม่
 ควรได้ เพราะปัจเจกพิเศษ ไม่มีแก่สิ่งที่ไม่
 ควรจะได้เช่นนั้น. การทำให้เป็นธรรมชาติ
 อาศัยตน แล้วยังวิญญาณทั้งหลายมีจักขุ-
 วิญญาณเป็นต้นให้เป็นไป คือให้เกิดขึ้น
 ชื่อว่า อายตนะ. ย่อมกระทำมิให้ปรากฏ
 คือมิให้ใครรู้ได้ เพราะเป็นความไม่ตรัสรู้
 ด้วยภาวะคือความหลงพร้อมนั่นเอง.

อนตฺวิรหิตเต ชฺวาเปตีติ วณฺณาคมวิปริยาย-
 วิการวินาสธาตฺตอตฺตวิเสสโยเกหิ ปณฺจวิธสฺส
 นิรุตฺตลิกฺขณสฺส วเสน อ-การ วิ-การ
 ช-กาเร คเหตุวา อณฺเฑสํ วณฺณานํ โลบํ,
 ช-การสฺส จ ทฺตฺติยสฺสาคมํ กตฺวา

สองบทว่า อนตฺวิรหิตเต ชฺวาเปตี ความว่า
 ท่านเอา อ-อักษร วิ-อักษร และ ช-อักษร
 กล่าวว่า "อวิชฺชา" เพราะลบตัวอื่นและลง
 ช-อาคมตัวที่ ๒ ด้วยอำนาจนิรุตติลักษณะ
 ๕ อย่าง คือ วัฒนาคมะ ลงตัวอักษรใหม่

"อวิชชา"ติ วุตฺตํ. พยฺยชนฺตํ วตฺวา วิปริยาเยยฺยัตถักฺขร วิการะแปลงตัว
 สภาวตฺตํ ทสฺเสตฺตํ "อปิจา"ติอาทิ วุตฺตํ. อักฺขร วินาสะลบตัวอักฺขร และธาตฺอตฺถ-
 วิเสสโยคะ ประกอบเนือความพิเศษแห่ง
 ธาตฺ. ท่านอาจารย์ ครั้นกล่าวความหมาย
 ของพยฺยชนะแล้วกล่าวว่า "อีกประการ-
หนึ่ง" เป็นต้น เพื่อจะแสดงความหมายแห่ง
 สภาวะ.

จกฺขุวิญญาณาทีนํ วตฺถารมฺมณานิ "อิทํ วตฺถุ,
 อิทํ อารมฺมณฺ"ติ อวิชฺชา ย ณาตฺ น สกฺกาติ
 อวิชฺชา ตปฺปฏิจฺฉาทิกา วุตฺตา.
 วตฺถารมฺมณสภาวจฺฉาหนโต เอว อวิชฺชาทีนํ
 ปฏิจฺจสมุปฺบาทภาวสฺส, ชรามรณาทีนํ
 ปฏิจฺจสมุปฺปนฺนภาวสฺส จ ฉาหนโต ปฏิจฺจ-
 สมุปฺบาทปฏิจฺจสมุปฺปนฺนจฺฉาหนํ เวทิตพฺพํ.
 อวิชชาท่านกล่าวว่า ปกปิดวัตถุและอารมณ์
 ของวิญญาณมีจักขุวิญญาณเป็นต้นนั้น เพราะ
 อวิชชาไม่อาจรู้วัตถุและอารมณ์ของวิญญาณมี
 จักขุวิญญาณเป็นต้นว่า "นี้เป็นวัตถุ, นี้เป็น
 อารมณ์". และเพราะปกปิดสภาวะแห่งวัตถุ
 และอารมณ์นั้นเอง จึงพึงทราบการปกปิด
 ปฏิจสมุปบาทและปฏิจสมุปบันธรรม เพราะ
 ปกปิดความที่ธรรมมีวิชาเป็นต้น เป็น
 ปฏิจสมุปบาท และเพราะความที่ธรรมมีชรา
 และมรณะเป็นต้นเป็นปฏิจสมุปบันธรรม.

อปจจกฺขิตฺวาติ ปจฺจกฺขานํ อกฺตฺวา บทว่า อปจจกฺขิตฺวา ความว่า ไม่
อปฏิกฺขิปฺตฺวา. อุปการกฺกฺโ ปจฺจยฺกฺโ กระทำให้ประจักษ์ คือไม่ปฏิเสธ. ความ

ยถา ปิณฑปาตาทิ สรรีรสฺส.

หมายความว่าอุปการะผู้คุดหนุน เป็นความหมาย
ของปัจจัย เหมือนอย่างคำว่า ปิณฑปาตาทิ
สรีรสฺส แปลว่าปัจจัยมีพิณฑปาตเป็นต้นเป็น
อุปการะแก่สรีระ.

สงฺขตมภิสงฺขโรนฺตฺติ ยถา สงฺขตํ
โหติ, เอวํ อภิสงฺขโรนฺตฺติ. สงฺขาร-
สทฺทคฺคหณฺณ อากตฺตา สงฺขารธา
สงฺขารสทฺเทน อากตฺตสงฺขารธา.

บทว่า สงฺขตมภิสงฺขโรนฺตฺติ แปลว่า
ธรรมทั้งหลายปรุงแต่ง โดยประการที่เป็น
สังขตะ. สังขารทั้งหลาย ที่มาโดยการ
ถือเอาสังขารศัพท์ ชื่อว่าสังขารที่มาโดย
สังขารศัพท์.

ยทฺธิปี อวิชฺชาปจฺจยา สงฺขารธาปี สงฺขาร-
สทฺเทน อากตฺตา, เต ปน อภิสฺสสา เทสฺนายน
ปธานาติ วิสฺสุ วุตฺตธา, ตสฺมา "ทฺวิธา"ติ
เอตฺถ สงฺขารสทฺเทน อากตฺตสงฺขารธาเรสุ
อภิสงฺขรณกสงฺขารํ วชฺเชตฺวา ตทณฺเณ
สงฺขารสทฺเทน อากตฺตสงฺขารธา โยเชตฺพพา.
สงฺขารสทฺเทน อากตฺตสงฺขารธาติ วา
สมุททาโย วุตฺโต.

แม้วิชาปัจจัยสังขาร คือสังขารที่มีวิชา
เป็นปัจจัยมาโดยสังขารศัพท์โดยแท้, ถึง
กระนั้น อวิชาปัจจัยสังขารเหล่านั้น ก็เป็น
ประธานแห่งเทศนานี้ เพราะฉะนั้น ท่านจึง
กล่าวไว้เป็นแผนกหนึ่ง, เพราะเหตุนี้
ในคำว่า "สังขารมี ๒ อย่าง" นี้ ฟังไว้
อภิสังขรณกสังขาร ในบรรดาสังขารที่มา
โดยสังขารศัพท์เสีย แล้วประกอบสังขารที่
มาโดยสังขารศัพท์อื่น จากอภิสังขรณก-

ตเทกเทศา จ อธิ วนฺเนตพพภาเวน คหิตา
 อวิชาปจฺจยา สงฺขารธา, ตสฺมา
 วนฺเนตพพสพฺสงฺกาทวเสน ทฺวิตฺตา
 วุตฺตาคี เวทิตพฺพา. 'ปจฺมํ นิรุชฺฌติ
 วจีสฺสงฺขารโ"ติอาทีนา" วิตกฺกวิจารอสฺสาส-
 ปสฺสาสสณฺญาเวทนา วจีสฺสงฺขาราทโย
 วุตฺตาคี, น อวิชาปจฺจยา สงฺขาราเรสุ
 วุตฺตาคี กายสณฺเจตนาทโย.

สังขารนั้น. อีกอย่างหนึ่ง ท่านกล่าวความ
 รวมไว้ว่า สังขารที่มาโดยสังขารกัมม.

ก็ส่วนหนึ่งที่ท่านถือเอาของสังขารที่มา โดย
 สังขารกัมม นั้น ที่ท่านถือเอาโดยความเป็น
 สังขารที่จะพึงพรรณนาในที่นี้ ชื่อว่าวิชา-
 ปัจจยสังขาร, เพราะฉะนั้น พึงทราบว่า
 ท่านกล่าวว่าสังขารมี ๒ อย่าง เนื่องด้วย
 สังขารที่รวมกันทั้งหมด ที่จะพึงพรรณนา.
 ด้วยคำว่า "วจีสังขารคัมภีร" เป็นต้น
 ท่านธรรมทินนาภิกษุณีกล่าวถึงวิตก วิจาร
 อัสสาสะ ปัสสาสะ และสณฺญาเวทนาว่า
 เป็นวจีสังขารเป็นต้น, มิใช่กล่าวถึงกาย-
 สณฺเจตนาเป็นต้น ที่ได้กล่าวไว้ในวิชา-
 ปัจจยสังขาร.

สังขตสังขาร นาม ยถาสกํ
 ปจฺจเยหิ สงฺขตฺตคา. สติปิ ปจฺจยนิพฺพตฺตานิ
 สพฺเพสฺมปิ สงฺขตภาเว "มเมตํ ผลนฺ"ติ

ที่ชื่อว่า สังขตสังขาร เพราะถูก
 ปัจจยปรุงแต่งตามสมควรแก่สภาวะของตน.
ในอรรถกถา ท่านก็กล่าวความที่รูปธรรม

๑ ม. ม. ๑๒/๕๕๑.

ตตฤภาณิมุขเน วีย กมฺมุนา นิพฺพตฺติตตฺตา อรูปธรรมที่บังเกิดแต่กรรม เป็นอภิสังขต-
 เตภูมิกวิปากกฏตฺตารุเปสฺส สาคิสโย สังขารโดยอธิบายว่า แม้เมื่อความที่ธรรม
 สงฺขตภาโวติ อธิปฺปาเยน อฏฺฐกถาย^๑ ทั้งปวง อันบังเกิดแต่ปัจจัยเป็นสังขตธรรม
 กมฺมนิพฺพตฺตานิ อภิสงฺขตสงฺขารตา วุตฺตา. มีอยู่ ความเป็นสังขตธรรมที่มีความพิเศษยิ่ง
 ก็มีอยู่ในวิปากและกฏตฺตารูป อันเป็นไป
 ในภูมิ ๓ เพราะถูกกรรมเหมือนตั้งมุ่งหน้าไป
 ในธรรมนั้นว่า "นี่เป็นผลของเรา" ให้
 เกิดขึ้น.

ปาฬิยํ ปน ตถา อากตฺตฺจฺยานสฺส อภาวโต แต่เพราะอากตสถานอย่างนั้น ไม่มีใน
 "เตปิ ฯเปฯ เอตฺเตว สงฺกหํ กจฺฉนฺตี"ติ พระบาลี ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า "แม้
 วุตฺตํ. อนิจฺจา วต สงฺขาราคิ วุตฺตา อภิสังขตสังขารเหล่านั้น ก็ถึงการรวมลงอยู่
 อุตฺตอาทิสมฺภูจฺยานาปิ สพฺพธมฺมา. อภิ- ในพระบาลีนี้ว่า อนิจฺจา วต สงฺขารา
สงฺขรณกสงฺขารโรติ วุจฺจติ อตฺตโน ผลสฺส สังขารทั้งปวงไม่เที่ยงทนอ". ธรรมทั้งปวง
 อภิสงฺขรณโต. กายปโยคสมฺภูจฺยานวิริยํ แม้มีอุตุเป็นต้นเป็นสมฺภูฐาน ท่านก็กล่าวว่า
 กายิกวิริยํ. อภิสงฺขารสฺสาคิ ปโยคเวคสฺส. อนิจฺจา วต สงฺขารา สังขารทั้งหลายไม่
 เที่ยงทนอ. กุสลเจตนาและอกุสลเจตนา อัน
 เป็นไปในภูมิ ๓ ชื่อว่า ท่านเรียกว่า
อภิสงฺขรณกสงฺขาร เพราะปรุงแต่งผล

^๑ วิสุทธิธรรมค. ๓/๑๒๑.

ของตณขึ้นมา. ความเพียรอันยังกาย-
ประโยชน์ให้ตั้งขึ้น ชื่อว่าความเพียร
ทางกาย. คำว่า แห่งอภิสังขาร ได้แก่แห่ง
กำลังประโยชน์.

วาจํ สงฺขโรตีติ วจีสังขารो.
กาเยน สงฺขริยตีติ กายสังขารो. จิตฺเตน
สงฺขริยตี, จิตฺตํ वा สงฺขโรตีติ จิตฺต-
สังขารो. สงฺเขปโต ปน สพฺเพปิ ยถารหํ
สงฺขโรนฺติ, สงฺขริยนฺตีติ จ สงฺขาราคี
เวทิตพฺพา. วุตฺตฺนฺติ สงฺขารภูสฺสจฺจยฺภูสฺสาที-
มาห.

ธรรมชื่อว่า วจีสังขาร โดยความ
หมายว่าปรุงแต่งวาจา. ธรรมชื่อว่า
กายสังขาร โดยความหมายว่าถูกกาย
ปรุงแต่ง. ธรรมชื่อว่า จิตสังขาร โดย
ความหมายว่าถูกจิตปรุงแต่ง หรือโดย
ความหมายว่า ปรุงแต่งจิต. แต่โดยย่อ
ธรรมทั้งปวงพึงทราบว่าเป็น ชื่อว่าสังขาร
โดยความหมายว่าปรุงแต่ง และโดยความ
หมายว่าถูกปรุงแต่งตามควร. คำว่า คำที่
กล่าวแล้ว ท่านอาจารย์กล่าวถึงความหมาย
ของสังขาร และความหมายของปัจจัย
เป็นต้น.

นฺมตีติ เอกนฺตสํสารมฺมตตาย
อารมฺมณํภิมฺขํ นมตี. ปริตฺสฺสตีติ ปิปาສตี,
ตณฺหาปริตฺตาปตตาย वा วิจลตี. อุปาทิยตีติ

บทว่า นฺมตี แปลว่าย่อมโน้มไป
เฉพาะหน้าต่ออารมณ์ เพราะความเป็น
ธรรมที่รับอารมณ์ได้โดยส่วนเดียว. บทว่า

คุณอนันต์-คุณภารดี-ค.ญ.อภิศภรณ์-ค.ญ.ภัทรศิณี-ค.ญ.ฉัฐภาณูจน์ ทองไพฑูรย์

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

ทพหิ อาทียติ. ภวตี อุปตฺติภว ปริตฺสฺสตี แปลว่าย่อมกระหาย หรือแปลว่า
 สนฺธายาท. ภาวยตี กมฺมภว. จฺติ ย่อมหวั่นไหว เพราะความเป็นธรรมชาติ
 ชนฺธานํ มรณฺตฺติ "มรฺนตี เอเตนา"ติ เราร้อนด้วยตัดทา. บทว่า อุปาทียติ
 วุตฺตํ. ทุกฺขา เวทนา อุปาททุกฺขา, แปลว่าย่อมถ่มถื่น. บทว่า ภวตี แปลว่า
 จิตฺตฺตฺติทุกฺชาติ จ กตฺวา "ทฺวิธา ชณฺตี"ติ เป็นขึ้น ท่านอาจารย์กล่าวหมายถึงอุปตฺติ-
 วุตฺตํ. อายาโสติ ปริสฺสโม วิสาโท. ภพ. บทว่า ภาวยตี แปลว่าทำให้เป็นขึ้น
 ท่านอาจารย์กล่าวหมายถึงกรรมภพ. ความ
 เคลื่อนไปแห่งชั้นทั้งหลาย ชื่อว่ามรณะ
 เพราะฉะนั้น ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า
 "เป็นเหตุตาย". ท่านกล่าวว่า "ชุกอยู่
๒ ตอน" เพราะทำอธิบายว่า ทุกขเวทนา
 เป็นทุกข์ตอนเกิดขึ้น และว่าเป็นทุกข์ตอน
 ตั้งอยู่. บทว่า อายาโส แปลว่าความ
 ตรอมใจคือว่าเหวใจ.

นิตฺติฏฺจนฺยนิทฺสฺสนนฺตี^๑ ยถานิตฺติฏฺจ-
 วิสฺนุทฺสฺสนํ. เกวล-สฺสโท อสมฺมิสฺสวาจโก
 จ โทติ "เกวลา สาลโย"ติอาทิสฺ, เกวล-กัพฺท เป็นกัพฺทบอกความหมายว่าไม่
 นีรวเสสวาจโก จ "เกวลา องฺกมฺกธา"ติ- เจือปน เหมือนอย่างในคำเป็นต้นว่า

^๑ ฉ. นิตฺติฏฺจนฺยทฺสฺสนํ.

อาทิสฺส, ตสฺมา ทฺวิธาปิ อตุถํ วนฺติ. ตตฺถ
อสมฺมิสฺสสฺสาติ สุขรหิตสฺส. น หิ เอตฺถ
 กิณฺจึ อุปฺปาทวयरหิตํ อตุถิ. สกลสฺสาติ
 สพฺพภาวาทิกตสฺส, สพฺพกาลิกสฺส จ.

"เกวลา สาลโย" แปลว่าข้าวสาลีทั้งหลาย
 ล้วน ๆ และเป็นศัพท์บอกความหมายว่า
 "ไม่มีส่วนเหลือ เช่นในคำเป็นต้นว่า"เกวลา
 องฺกมคธา" แปลว่าชาวอังคะและชาวมคธ
 ทั้งสิ้น, เพราะฉะนั้น ท่านอาจารย์จึงกล่าว
 ความหมายทั้ง ๒ ประการไว้. ในความ
 หมายถึง ๒ ประการนั้น บทว่า อสมฺมิสฺสสฺส
 แปลว่า เว้นจากสุข. จริงอยู่ ธรรมชาติที่
 เว้นจากความเกิดขึ้น และความเสื่อมไป
 ไร ๆ ในกองทุกขนี้ จะมีอยู่ก็หาไม่ได้. บทว่า
สกลสฺส ความว่าไปสู่ทุกทั้งปวงเป็นต้น และ
 เป็นไปในกาลทั้งปวง.

๕๘๘. "ลกฺขณฺณเวทิตฺโต"ติ เอตฺถ
อาทิสฺสทฺโท ปจฺเจกํ ปริสฺมาเปตฺทโพติ
 ทสฺเสนฺโต อาท "ลกฺขณฺณเวทิตฺโต"ติ.
 สมฺปยุตฺเต, ตํสมฺมกฺกิปุคฺคเล วา สมฺโมหยตีติ
สมฺโมहनฺรสา. อารมฺมณสฺภาวสฺส จาหนํ
 หุตฺวา คยฺหตีติ ฉาหนปจฺจุปฺภูจฺจนา.

๕๘๘. ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า
อาทิสฺส-ศัพท์ในบทว่า "ลกฺขณฺณเวทิตฺโต" นี้
 บัณฑิตพึงให้จบลงไปทีละบท จึงกล่าวคำว่า
"ลกฺขณฺณเวทิตฺโต" แปลว่าโดยลักษณะ
 เป็นต้น. ชื่อว่า สมฺโมहनฺรสา มีการทำให้
 หลงเป็นรส เพราะความหมายว่า ยัง

"อัสวสมุทยา อวิชชาสมุทยो"^๑ วจนโต
อัสวปฏฺฐานา.

สัมปยุตธรรมทั้งหลาย หรือยังบุคคลผู้มีความ
พร้อมเพรียงด้วยวิชชานั้นให้หลง. ชื่อว่า
ฉาปนปัจจุปฏฺฐานา มีการปกปิดเป็นปัจจุ-
ปฏฺฐาน เพราะความหมายว่า เป็น
ธรรมชาติ ปกปิดสภาวะแห่งอารมณ์อันบุคคล
ย่อมถือเอาได้. ชื่อว่า อัสวปฏฺฐานา
มีอัสวะเป็นปฏฺฐาน เพราะพระบาลีว่า
"อัสวสมุทยา อวิชชาสมุทยो" แปลว่า
อวิชชาเกิดเพราะอัสวะเกิด.

ปฏิสนธิชนนตฺถิ อายุหนฺติ พฺยาปาริ กโรนฺตฺติ
อายุหนฺรสา. ราสีกรณิ วา อายุหนิ.
เจตนาสภาวตฺตา เจตนา หุตฺวา กยฺหตฺติ^๒
เจตนาปัจจุปฏฺฐานา. นามรูปสฺส ปุเร-
จาริกภาเวน ปวตฺตตฺติ ปุพฺพงคมรสิ.
ปุริมภเวณ สทฺธิ ฆฺณํ หุตฺวา กยฺหตฺติ
ปฏิสนธิปัจจุปฏฺฐานิ.

สังขารชื่อว่า อายุหนฺรสา มีความพยายาม
เป็นรส เพราะความหมายว่า พยายามคือ
กระทำความชวนชวาย เพื่อยังปฏิสนธิ
ให้เกิด. อีกอย่างหนึ่ง การทำให้เป็นกอง
ชื่อว่า อายุหนิ แปลว่าการประมวลมา.
ชื่อ เจตนาปัจจุปฏฺฐานา มีเจตนาเป็น
ปัจจุปฏฺฐาน เพราะความหมายว่า เป็น
เจตนาอันบุคคลย่อมถือเอาได้ เพราะมี

^๑ ม. ม. ๑๒/๑๐๐.

^๒ โป. กยฺหนตฺติ.

เจตนาเป็นสภาพ. วิญญาณ ชื่อว่า บุพพง-
กมรส มีความเป็นหัวหน้าเป็นรส เพราะ
ความหมายว่า เป็นไปโดยความเป็น
ธรรมชาติ เทียบไปก่อนของนามรูป. ชื่อว่า
ปฏิสันธิจจุปฏฐาน มีปฏิสันธิเป็นปัจจุภูฐาน
เพราะความหมายว่า เป็นธรรมชาติสืบต่อ
กับภพก่อน อันบุคคลย่อมถือเอาได้.

วิญญาณ สห, อณฺณมณฺณจ สมฺปยุชฺชตีติ
สมฺปโยครส. สมํ ปกาเรหิ โยโค
สมฺปโยโค. วิสํ อภาโว อวินิพโกโค. รูป
สมฺปโยคภาวโต วิกิริตีติ^๑ วิกิรณรส. ตโต
เอว हि ปิสิยมานา^๒ ตณฺฑุลาทโย วิกิรนฺติ,
จฺณฺนีฏฺตา วิทฺธํสนฺติ, นามสฺส กทาจิ
กุสลาทภาโวปี อตฺถีติ ตโต วิเสสนตฺถํ
"อพฺยาगतปจฺจุปฏฐานน"ติ วุตฺตํ.

นาม ชื่อว่า สมฺปโยครส มีสมฺปโยคะเป็นรส
เพราะความหมายว่า ประกอบพร้อมทั้ง
วิญญาณ และประกอบพร้อมซึ่งกันและกัน.
ความประกอบ โดยประการทั้งหลายสมมา-
เสมอ ชื่อว่า สมฺปโยคะ. ความไม่มีเป็น
ส่วนหนึ่ง ชื่อว่า อวินิพโกโค แปลว่า
ความไม่แยกกัน. รูปชื่อว่า วิกิรณรส
เพราะความหมายว่า รupy่อมกระจายตัว
เพราะไม่มีสมฺปโยคะ. จริงอยู่ เพราะ
เหตุนี้แหละ ข้าวสารเป็นต้นที่ถูกบคอยู่

^๑ ก. วิกิริยตีติ.

^๒ ฉ. ปิสิยมานา.

ย่อมกระจายตัว, ก็เป็นของปนกระจัด
กระจายไป, แม้นามก็เป็นกุศลเป็นต้นได้
ในกาลบางคราวก็ยังมี เพราะฉะนั้น รูป
ท่านจึงกล่าวว่า "อพยากตปัจจุปฏฐาน"
แปลว่า มีความเป็นอพยากตเป็นปัจจุ-
ปฏฐาน เพื่อให้ต่างจากนามนั้น.

"อเจตโน อพยากโต"^๑ เอตถ วีย
อนารมมตคา วา อพยากตคา ทฏฺสพฺพา.
อายตนลกฺขณฺติ ขฺยฺญฺจนลกฺขณฺ, อายานํ
ตนนลกฺขณฺ วา. ทสฺสนสฺส ยถาสกํ
วิสยคฺคทณฺสฺส กรณโต ทสฺสนรสี.
"ทสฺสนาทิสฺสน"^๒ติ ปน สมฺโมหฺวิโนทฺธิ^๒
วฺตุตฺติ. วตฺถทวารภาวปัจจุปฏฺฐาน ยถารทํ
วิญฺญาณมโนวิญฺญาณธาตุนฺนติ อธิปฺปาโย.

อีกอย่างหนึ่ง ความเป็นธรรมที่รับอารมณ์
ไม่ได้ ฟังเห็นว่าเป็นอพยากต เหมือนอย่าง
ในคำว่า อเจตโน อพยากโต" โภฏฐาสะ
เฉพาะส่วนหนึ่ง ชื่อว่า เกสา เป็นธรรม
หาจิตใจไม่ได้เป็นอพยากต. บทว่า
อายตนลกฺขณฺ มีความเท่ากับ ขฺยฺญฺจนลกฺขณฺ
แปลว่ามีความสืบทอดเป็นลักษณะ หรือมีความ
เท่ากับ อายานํ ตนนลกฺขณฺ แปลว่ามีความ
แผ่ไปแห่งอายะทั้งหลาย (คือจิตและ
เจตสิกธรรม) เป็นลักษณะ. สฬายตนะ
ชื่อว่า ทสฺสนรสี แปลว่ามีการเห็นเป็นรส

^๑ วิสุทธิมคฺค. ๒/๑๖๘,

สมฺโมหฺวิโนทฺธิ. ๗๔.

^๒ สมฺโมหฺวิโนทฺธิ. ๑๗๖.

เพราะกระทำการเห็นซึ่งรับอารมณ์ตามควร
แก่อารมณ์ของตน. แต่ในสัมโมทวิโนทนี
ท่านกล่าวว่า "ทสฺสนาทิสฺส" แปลว่ามี การ
เห็นเป็นต้นเป็นรส. อธิบายว่า สฬายตนะ
ชื่อว่า มีความเป็นวัตถุและความเป็นทวาร
เป็นปัจจุปัฏฐาน แห่งวิญญานธาตุและมโน-
วิญญานธาตุตามควร.

วัตถุคุณทณฺเฑเจตฺถ จกฺขาทิปญฺจกาเปกฺขํ.
อกุสลวิปากุเปกฺขาย อนิฏฺฐภาวโต ทุกฺเคน,
อิตฺตราย อิฏฺฐภาวโต สฺสฺเสน สํกฺกฺกิตฺตฺตฺตา
"สฺสฺสทกฺขปจฺจุปัฏฐานา"^๑ วัตถุ. ทุกฺช-
สมุทฺยตฺตฺตา เหตุลกขณฺา คณฺหา.
"ตฺตรตฺตราริณฺนทนี"^๑ วจนโต อภินนฺทน-
รสา. จิตฺตสฺส, ปุคฺคสฺส วา รูปาทีสุ
อติตฺตภาโว หุตฺวา กยฺหตีติ อติตฺตภาว-
ปจฺจุปัฏฐานา.^๒

ก็ในสฬายตนะนี้ คัพฺพว่าวัตถุ เล็งถึงวัตถุ
ทั้ง ๕ มีจักขุเป็นต้น. ท่านกล่าวว่า
"เวทนามีสุขและทุกข์เป็นปัจจุปัฏฐาน" ดังนี้
เพราะอุเบกขาที่เป็นอกุสลวิปาก ท่าน
สงเคราะห์ไว้ด้วยทุกข์ เพราะความเป็น
อนิฏฐารมณ์ เพราะอุเบกขาที่เป็นกุสลวิปาก
นอกนี้ ท่านสงเคราะห์ไว้ด้วยสุข เพราะ
ความเป็นอิฏฐารมณ์. คณฺหา ชื่อว่า เหตุ-
ลกขณฺา มีความเป็นเหตุแห่งลักษณะ เพราะ

^๑ ชุ. ป. ๓๑/๕๗, ม. มุ. ๑๒/๘๘, ๕๔๗,
ส. มหา. ๑๘/๕๒๘, อภี. วิ. ๓๔/๑๓๑,
วิ. มหา. ๔/๑๘.

^๒ ฉ. อติตฺตภาว...

ความเป็นเหตุเกิดของทุกข์. ตัณหา ชื่อว่า อภินนทณรสา มีความมุ่งยินดีเป็นรส เพราะพระบาลีว่า "ตตฺรตตฺรภินนฺทนี" แปลว่า ตัณหาที่มีความมุ่งยินดีในอารมณ์นั้น ๆ. ชื่อว่า อดีตติภาวปัจจุปฏฺฐานา มีความไม่อึดเป็นปัจจุปฏฺฐาน เพราะความหมายว่า เป็นความไม่อึดในอารมณ์มีรูปเป็นต้น ของจิตหรือของบุคคล อันบุคคลย่อมถือเอาได้.

อุมฺถจฺนรสี ตณฺหาทิจฺจจฺภินิเวสฺวเสณ. ตณฺหาทพฺหตฺตํ หุตฺวา กามุปาทานํ, เสสํนิ ทิจฺจํ หุตฺวา อุมฺถจฺนรสีติ ตณฺหาทพฺหตฺต- ทิจฺจํ ปัจจุปฏฺฐานํ กมฺมุปฺตติภาวเสณ ภวสฺส ลกฺขณาทโย โยเชตฺตพฺพา.

อุปาทาน ชื่อว่า อุมฺถจฺนรสี มีความไม่ปล่อยเป็นรส ด้วยอำนาจความยึดมั่นด้วยตัณหาและทิจฺจํ. ชื่อว่า ตณฺหาทพฺหตฺตทิจฺจํ ปัจจุปฏฺฐานํ มีความเหนียวแน่นด้วยตัณหาและทิจฺจํ เป็นปัจจุปฏฺฐาน เพราะความหมายว่า เป็นความเหนียวแน่นด้วยตัณหา อันจัดเป็นกามุปาทาน, อุปาทานที่เหลือเป็นทิจฺจํย่อมปรากฏ. บัณฑิตพึงประกอบข้อปกิณณะ มีลักษณะเป็นต้น แห่งภพเกี่ยวกับกรรมภพและอุปบัติภพ.

คุณไพศาล อนุศาสนนันท์

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

๕๘๘. โมทาทีภาวโตตี^๑ เอตถ
อาที-สทฺเทน อนนุโพธาทีน สงฺคโท.
ทุกฺขาทีสุ อณฺณาณวเสน อฺบปฏิปฺตตี,
อสุภาทีสุ สุภาทีวิปลลาสวเสน มิจฺฉา-
ปฺปฏิปฺตตี. ทีฏฺฐีวิปยุตฺตวเสน วา
อฺบปฏิปฺตตี, ทีฏฺฐิสมฺปยุตฺตวเสน มิจฺฉา-
ปฺปฏิปฺตตี. ทวารารมฺมณโตตี ทวารโต,
อารมฺมณโต จ ฉสุ ทฺวาเรสุ, ฉสุ
อารมฺมณฺเณสุ จ ปวตฺตนโต. อํย ปน วิภาโค
น อวิชฺชาย เอว, อณฺเณสุปี ปฏิจฺจ-
สมุขปาทงฺเคสุ อรุขมฺมาน ลพฺภตีตี อาท
"สพฺเพสุปี"ตี.

๕๘๘. ด้วยอาที-ศัพท์ ในบทว่า
โมทาทีภาวโต แปลว่าโดยความเป็นโมหะ
 เป็นต้นนี้ ท่านสงเคราะห์ความไม่ตามตรัสรู้
 เป็นต้น. ชื่อว่า ความไม่ปฏิบัติ ด้วยอำนาจ
 ความไม่รู้ในอริยสังฆมัทกข์ เป็นต้น, ชื่อว่า
ความปฏิบัติผิด ด้วยอำนาจความวิปลาสว่า
 งาม เป็นต้น ในของที่ไม่งาม เป็นต้น. อีก-
 อย่างหนึ่ง ชื่อว่า ความไม่ปฏิบัติ ด้วย
 อำนาจทีฏฐีวิปยุต, ชื่อว่า ความปฏิบัติผิด
 ด้วยอำนาจทีฏฐีสัมปยุต. คำว่า โดยทวาร
และอารมณ ความว่า เพราะเป็นไปใน
 ทวารทั้ง ๖ และในอารมณทั้ง ๖ ชื่อว่า
 โดยทวารและโดยอารมณ. ก็วิภาคนี้ จะ
 ได้แก่อวิชชาเท่านั้นก็หามิได้, ย่อมได้แก่
 อรูปธรรมในองค์ปฏิจสมุขปาท แม้เหล่าอื่น
 ด้วย เพราะฉะนั้น ท่านอาจารย์จึงกล่าววว่า
"แม้ทั้งหมค".

^๑ ฉ. โลกียวิภาคาทีภาวโต.

วิปากธมมธมาภิภาวโตติ เอตถ
อาทิ-สทฺเทน เนวเสกฺขานาเสกฺข-
สังโยชนียาภิภาเว สงฺกคฺคฺหาติ. จตุโยนิ-
สังวตฺตฺนโตติ จตุโยนิปริยาปนฺนตฺตภาว-
นิพฺพตฺตฺนโต.

ด้วยอาทิ-ศัพท์ ในบทว่า วิปาก-
ธมมธมาภิภาวโต แปลว่า โดยความเป็น
 ธรรมมีวิปากเป็นธรรมคาเป็นต้นนี้ ท่าน
 อาจารย์ย่อมสงเคราะห์ความที่สังขาร เป็น
 เนวเสกขธรรมเป็นอเสกขธรรม และเป็น
 สังโยชนียธรรมเป็นต้น. คำว่า เพราะให้
เป็นไปในกำเนิด ๔ คือ เพราะให้บังเกิด
ในอัทภาพอันนับเนื่องในกำเนิด ๔.

โลกียวิปากาภิภาวโตติ เอตถ
อาทิ-สทฺเทน อพฺยากตสฺสปฺจฺจยสงฺขตาภิ-
ภาเว สงฺกคฺคฺหาติ. สเหตุกาเหตุกาภิโตติ
อาทิ-สทฺเทน สสงฺขาราสงฺขาราภิเก
สงฺกคฺคฺหาติ.

ด้วยอาทิ-ศัพท์ ในบทว่า โลกีย-
วิปากาภิภาวโต โดยความเป็นโลกียวิปาก
 เป็นต้นนี้ ท่านอาจารย์ย่อมสงเคราะห์ความ
 ที่วิญญาณเป็นอภัยกฤต เป็นสัพปัจจยะ และ
 เป็นสังขตะเป็นต้น. ด้วยอาทิ-ศัพท์ว่า
สเหตุกาเหตุกาภิโต โดยความเป็นสเหตุกะ
 และอเหตุกะเป็นต้น ท่านอาจารย์ย่อม
 สงเคราะห์ประเภทแห่งวิญญาณ มีวิญญาณที่
 เป็นสังสังขารและอสังสังขารเป็นต้น.

กามํ นามรูปํ ปจฺจฺบุปนฺนทฺทฺวเสน
 วุจฺจติ, ตถาปิ ยถา ปจฺจฺบุปนฺนํ, เอวํ

นามรูปท่านกล่าวไว้ เกี่ยวกับเป็น
 ปัจจุบันอัธาทิก็จริง, แม้ถึงอย่างนั้น นามรูป

คุณไพศาล อนุศาสนนันท์

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

อดีตานาคคมุปีติ อหุททวยปริยาปนุสสาปิ
 นยโต กเหตุพพตตะ วุตติ "อติตาทีโต
ตีวิธนู"ติ.

เท่านั้นเป็นปัจจุบันฉันใด, แม้เป็นอดีตและ
 อนาคตก็เหมือนกันฉันนั้น เพราะฉะนั้น ท่าน
 จึงกล่าวว่า "มี ๓ อย่าง โดยการมีอดีต
เป็นต้น" เพราะแม้นามรูปที่นับเนื่องอยู่ใน
 อัธธาทั้ง ๒ ก็เป็นธรรมชาติที่พึงถือเอาได้
 โดยนัย.

สยชาติสโมสรณฺฏจฺานโตติ วิญฺญาณ-
 ตัมมปุยตฺตมฺมานํ อูปตฺตูปวตฺติเทสภาวโต.
"ภุคฺคปฺปสาทวิญฺญาณโต"ติ ปาโร ยุตฺโต.
"วิญฺญาณาทิโต"ติ ปน ปจฺนติ.
 เอกเสสนเยน พาหิรายตฺนสฺสาปิ สงฺกเห
 สติ อาทิ-สทฺเทน ตสฺส สงฺกหิตฺตา
 ทฏฺจพฺพา.

คำว่า โดยเป็นที่เกิดและเป็นที่
ประชุม เพราะความเป็นประเทศที่เกิดและ
 เป็นไป แห่งวิญญานและธรรมที่สัมปยุตด้วย
 วิญญานนั้น. ปาฐะว่า "ภุคฺคปฺปสาท-
วิญฺญาณโต" ดังนี้ก็ถูกต้อง. ส่วนอาจารย์
 ทั้งหลาย ย่อมสวดว่า "วิญฺญาณาทิโต".
 เมื่อมีการรวมเอาแม้อายตนะภายนอก ตาม
 นัยแห่งเอกเสสสมาส ก็พึงเห็นว่า อายตนะ
 ภายนอกนั้น ท่านรวมไว้ด้วยอาทิ-ศัพท์.

โนภยโคจรนฺติ มนายตฺนมาท. น ทิ อรูป-
 ฐมฺมานํ เทสวเสน อาสนฺนตา, ทูรตา วา
 อตฺถิ อวิกฺกหตฺตา, ตสฺมา มนายตฺนสฺส

ท่านอาจารย์กล่าวถึงนายตนะว่า โนภย-
โคจร ไม่ใช่รับอารมณ์ทั้ง ๒ อย่างนั้น.
 เพราะพวกอรูปธรรมเป็นธรรมชาติที่อยู่ใกล้

คุณไพศาล อนุศาสนนันท์

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

โคจโร มนายตน์ สมฺปตฺโต, อสมฺปตฺโต
วาทิ น วุจฺจติ.

หรือเป็นธรรมชาติที่อยู่ไกล เนื่องด้วยพื้นที่
หามีไม่ เพราะมันไม่มีรูปร่าง, เพราะฉะนั้น
อารมณ์ของมนายตนะจึงพูดไม่ได้ว่า มาถึง
หรือยังมาไม่ถึงอายตนะ.

ผลสาทีนมฺปิ เอกฺถ ผลฺโส ตาว
มุสนสภาวโต, โลภียสาสวาทิภาวโต จ
เอกวิธ. ปฏิสมฺผลฺสอธิวจนสมฺผลฺส-
ภทโต, สเหตุกาภิภาวโต จ ทฺวิธ.
ภวตฺตยปรียาปนฺนโต, เวทนาตฺตย-
สมฺปโยคโต, อเหตุกฺทเหตุกฺติเหตุกโต จ
ติวิธ. โยนิกฺติวเสน จตฺตพิธ, ปณฺจ-
วิธ จ.

ในบทว่า ผลสาทีนมฺปิ นี้ ผัสสะเบื้องต้น
ชื่อว่า มีอย่างเดียว โดยภาวะคือความ
ถูกต้อง และโดยความเป็นโลกียะและความ
เป็นสาสวะเป็นต้น. ชื่อว่ามี ๒ อย่าง โดย
ความต่างแห่งปฏิสมผัส สัมผัสคือความ
กระทบ และอธิวจนสัมผัส สัมผัสที่เป็นชื่อ
และโดยความเป็นสเหตุกะเป็นต้น. ชื่อว่า
มี ๓ อย่าง โดยความเป็นผัสสะที่นับเนื่อง
อยู่ในภพ ๓ โดยความประกอบด้วยเวทนา๓
และโดยความเป็นอเหตุกะ ทเหตุกะ
ติเหตุกะ. ชื่อว่ามี ๔ อย่าง และมี ๕ อย่าง
โดยเป็นกำเนิคและคติ.

เวทนา อนฺภวณลกฺขณโต, โลภีย-
สาสวาทิภาวโต จ เอกวิธา. ปณฺจทฺวาริก-
มโนทฺวาริกภทโต ทฺวิธา. สุชาติภทโต

เวทนา ชื่อว่ามีอย่างเดียว โดย
ลักษณะคือการเสวย และโดยความเป็น
โลกียะความเป็นสาสวะเป็นต้น. ชื่อว่ามี

คุณเสาวนีย์ (เมี้ยน) แชมมณี

สร้างคัมภีร์พระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

ตีวิชา. โยนิคตีวเสน จตุพิธา, ปณจวิชา ๒ อย่าง โดยความต่างแห่งเวทนาที่เป็นไป
จ. ฉฬารมมณเภทโต ฉพิธา. ทางปัญจทวาร และเวทนาที่เป็นไปทาง
มโนทวาร. ชื่อว่ามี ๓ อย่าง โดยความ
ต่างแห่งสุขเวทนาเป็นต้น. ชื่อว่ามี ๔ อย่าง
และมี ๕ อย่าง โดยเป็นกำเนิคและคติ.
ชื่อว่ามี ๖ อย่าง โดยความต่างแห่ง
อารมณ์ ๖.

ตณหา โลกสฺส สมุททภาวโต
เอกวิชา. ทูวิชา ทิฏฐิสมฺปยุตฺตวิปยุตฺต-
ภาวโต. ตีวิชา กามภาววิภวตณหาเภทโต.
จตุพิธา จตุมคฺคปฺปเหยฺยโต. ปณจวิชา
รูปาภินนุทนาทิกภาวโต. ฉพิธา ฉตณหา-
กายเภทโต.

ตณหา ชื่อว่ามีอย่างเดียว โดยเป็น
เหตุเกิดของโลก. ชื่อว่ามี ๒ อย่าง โดย
เป็นทิสฺฐิสมฺปยุตฺตและทิสฺฐีวิปยุตฺต. ชื่อว่ามี
๓ อย่าง โดยจำแนกเป็นกามตณหา ภวตณหา
และวิภวตณหา. ชื่อว่ามี ๔ อย่าง โดย
ความเป็นธรรมที่มรรคทั้ง ๔ จะพึงละ.
ชื่อว่ามี ๕ อย่าง โดยเป็นความยินดียิ่ง
ในรูปเป็นต้น. ชื่อว่ามี ๖ อย่างโดยความ
ต่างแห่งหมวดตณหาทั้ง ๖.

อุปาทาน เอกวิชฺ ทฬุทคฺคาทภาวโต.
ทวิชฺ ตณหาทิสฺฐิเภทโต. ตีวิชฺ ภวตตยุป-

อุปาทาน ชื่อว่ามีอย่างเดียว โดย
เป็นความยึดมั่น. ชื่อว่ามี ๒ อย่าง โดย

นิสฺสยภาวโต. จตฺตพิธิ กามุปาทานาธิ- จำแนกเป็นคัตถาและทิสฺฐิ. ชื่อว่ามี ๓ อย่าง
 เกทโต. ปณฺจวิธิ ปณฺจคคิสิ่วตฺตนโต. โดยความเป็นธรรมที่มีภพทั้ง ๓ เป็นอุปนิสัย.
 ชื่อว่ามี ๔ อย่าง โดยจำแนกเป็นกามุปาทาน
 เป็นต้น. ชื่อว่ามี ๕ อย่าง โดยให้เป็นไป
 พร้อมในคคิทั้ง ๕.

ภโว เอกวิธ โลเกยสาสวาธิ- ภพ ชื่อว่ามีอย่างเดียว โดยความ
 ภาวโต. ทฺวิธ กมฺมุปคคิเกทโต. ทฺวิธ เป็นโลกิยะ และความเป็นสาสวะ เป็นต้น.
 กามุภาวาทิเกทโต. จตฺตพิธิธ จตฺตฺรปาทาน- ชื่อว่ามี ๒ อย่าง โดยจำแนกเป็นกรรมภพ
 ปจฺจยโต. ปณฺจวิธ ปณฺจคคิสิ่วตฺตนโต. และอุปคคิภพ. ชื่อว่ามี ๓ อย่าง โดย
 จตฺตพิธิธ กามกมฺมุภาวาทิเกทโต. สตฺตฺวิธ จำแนกเป็นกามภพ เป็นต้น. ชื่อว่ามี ๔ อย่าง
 สตฺตฺตฺวิธฺญาณฺฐิตฺติสงฺกทโต. อฏฺฐวิธ โดยมีอุปาทาน ๔ เป็นปัจจัย. ชื่อว่ามี
 จตฺตฺรปาทานปจฺจยกมฺมุภาวาทิเกทโต. นววิธ ๕ อย่าง โดยให้เป็นไปพร้อมในคคิทั้ง ๕.
 กามุภาวาทิเกทโต. ชื่อว่ามี ๖ อย่าง โดยจำแนกเป็นกาม-
 กรรมภพ เป็นต้น. ชื่อว่ามี ๗ อย่าง โดย
 รวมอยู่ในวิธฺญาณฺฐิตฺติ ๗. ชื่อว่ามี ๘ อย่าง
 โดยจำแนกเป็นกรรมภพซึ่งมีอุปาทาน ๔ เป็น
 ปัจจัย เป็นต้น. ชื่อว่ามี ๙ อย่าง โดย
 จำแนกเป็นกามภพ เป็นต้น.

คุณเสาวนีย์ (เมียน) เขมมณี

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

ชาติ เอกวิชา ตตถ ตตถ ภเว
 ปจมาภินิพพุตติภาวโต. ทูวิชา รูปกฺขนฺธ-
 สงฺขารกฺขนฺธสงฺคหโต. ทิววิชา ภวตฺตย-
 ปริยาปนฺนโต. โยนิคฺติวเสน จตฺตพิธา,
 ปณฺจวิชา จ. อิมินา นเยน ชรามรณ-
 อาทีนฺมปิ^๑ เอกวิชาทีภาโว เวทิตฺตฺโพ.

ชาติ ชื่อว่ามีอย่างเดียว โดยเป็น
 ความบังเกิดขึ้นเฉพาะที่แรก ในภพนั้น ๆ.
 ชื่อว่ามี ๒ อย่าง. เพราะรวมเป็นรูปขันธ์
 และสังขารขันธ์. ชื่อว่ามี ๓ อย่าง เพราะ
 เป็นธรรมชาตินับเนื่องอยู่ในภพทั้ง ๓. ชื่อว่า
 มี ๔ อย่างและ ๕ อย่าง โดยเป็นกำเนิด
 และคติ. ฟังทราบความที่แม้องค์ทั้งหลาย
 มีชราและมรณะเป็นต้น เป็นธรรมชาติมี
 อย่างเดียวเป็นต้น โดยนัยนี้.

๕๙๐. โสกาทีนฺมปิ คหิตตฺตฺตา องฺค-
 พุตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺต^๒ "ทฺวาทเสวา"ติ
 องฺคววภูจฺจัน เวทิตฺตฺตฺ. น หิ โสกาทโย
 องฺคภาเวน วุตฺตฺตา, ผเลน ปน การณํ
 อวิชฺชํ มฺลลํ ทสฺเสตฺตํ เต วุตฺตฺตา.
 ชรามรณพฺภาทตฺตฺส หิ พาลตฺตฺส เต
 สมฺภวณฺตฺตฺติ โสกาทีนํ ชรามรณการณตา
 วุตฺตฺตา, น ปน "กายิกาย ทฺกฺชาย เวทนาย

๕๙๐. เพราะเหตุที่ท่านถือเอาแม้
 ธรรมมีโสกะเป็นต้นไว้ด้วย จึงฟังทราบการ
 กำหนดองค์ว่า "มี ๑๒ เท่านั้น" ในความ
 เกี่ยวข้องกับความที่ปฏิจสมุปบาทมีองค์มาก-
 มาย. ด้วยว่าธรรมมีโสกะเป็นต้น พระผู้มี-
 พระภาคตรัสไว้ โดยความเป็นองค์ก็หา
 มิได้, แต่ธรรมมีโสกะเป็นต้นเหล่านั้น ตรัส
 ไว้เพื่อจะทรงแสดงเหตุ ด้วยผลคืออวิชชา

^๑ ฉ. ชรามรณาทีนฺมปิ.

^๒ ก. องฺคพฺพุตฺตฺตฺตฺตฺต.

ศุภโณติ จ สุตเต ชรามรณนิมิตตตวจ ทุกข์ ซึ่งเป็นองค์เดิม. เพราะธรรมมีโสกะ
 สงกหิตนุติ ตํ ตนุมนิมิตตานํ ชรามรณพหุภทตสฺส เป็นต้นเหล่านั้น ย่อมมีแก่คนเขลาผู้ถูกชรา
 สมภเว สาธกภาเวน อุตตํ. และมรณะกระทบเอา เพราะฉะนั้น

พระองค์จึงตรัสความที่ธรรม มีโสกะเป็นต้น
 มีชราและมรณะเป็นเหตุ, 'อนึ่ง พระผู้มี-
 พระภาค ได้ทรงส่งเคราะห์ทุกข์ในพระสูตร
 ว่า "เป็นผู้ถูกทุกข์เวทนาทางกายถูกต้อง
 แล้ว" และทุกข์อันมีชราและมรณะเป็นนิมิต
 ก็หามิได้ เพราะเหตุนี้ ทุกข์นั้น พระผู้มี-
 พระภาค จึงตรัสโดยความที่ธรรมอันมีโสกะ
 เป็นต้นทั้งหลาย อันมีชราและมรณะเป็นนิมิต
 นั้นเป็นเครื่องสาธก ในเพราะมีแก่คนพาล
 ผู้ถูกชราและมรณะกระทบเอา.

ยสุมา ปน ชรามรณเนเนว โสกาหีนํ หนึ่ง เพราะเหตุที่พระผู้มีพระภาคทรง
 เอกสงฺเขโป กโต, ตสุมา เตสํ กระทำข้อสังเขปธรรม มีโสกะเป็นต้นไว้
 ชาตีปจฺจยตา ยุชฺชติ. ชรามรณปจฺจยภาเว เป็นอันเดียวกันกับชราและมรณะ นั้นเอง,
 หิ อวิชฺชาย เอกสงฺเขโป กาทพฺโพ ลียา. ฉะนั้น ความที่ธรรมมีโสกะเป็นต้นเหล่านั้น
 ชาตีปจฺจยา ปน ชรามรณํ, โสกาทโย จ มีชาติเป็นปัจจัยก็ย่อมถูกต้อง. อนึ่ง ความ
 สมภวานุตีติ ตตฺถ ชรามรณํ เอกนฺตีกํ สังเขปเป็นอันเดียวกันกับอวิชชา ในภาวะที่

คุณเสาวนีย์ (เมี้ยน) แหมมณี

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

องฺคภาเวน คหิตํ โสกาทโย ปน เป็นปัจจัยกับชราและมรณะ ก็เป็นเรื่องที่จะ
 รูปภาวทิสฺส อภาวโต อเนกนฺตिका เกวลํ พึงกระทำได้. อนึ่ง ชรามรณะและธรรมมี
 ปากฏฺเณ ผเลน อวิชฺชานิทสฺสนตฺถํ คหิตา. โสกะเป็นต้น ย่อมมี เพราะมีชาติเป็นปัจจัย
 เพราะฉะนั้น ชรามรณะที่เป็นไป โดยส่วน-
 เดียว พระผู้มีพระภาคจึงทรงถือเอาโดย
 ความเป็นองค์ ในองค์แห่งปฏิจสมุปบาทนั้น.
 อนึ่ง ธรรมมีโสกะเป็นต้น มิได้เป็นไปโดย
 ส่วนเดียว เพราะไม่มีในรูปภพเป็นต้น
 พระผู้มีพระภาคจึงทรงถือเอา เพื่อแสดงไข
 อวิชชาด้วยผลที่ปรากฏอย่างเดียวกัน.

เตน อนาคเต ชาตียา สติ ตโต ปราย ด้วยเหตุนี้ เมื่อมีชาติในอนาคต พระผู้มี-
 ปฏิสฺนุธิยา เหตุภูตา^๑ อวิชฺชา ทสฺสีตาติ พระภาค จึงทรงแสดงอวิชชาซึ่งเป็นเหตุ
 ภวจกฺกสฺส อวิจฺเจโท ทสฺสีโต โหตีติ. ของปฏิสันธิ สืบต่อจากชาตินั้น เพราะฉะนั้น
 สุตฺตตฺถจ โสกาทินิ อวิชฺชา การณฺติ จึงเป็นอันทรงแสดงความไม่ขาดตอน แห่ง
 เอตสฺเสว อตฺถสฺส สาธกํ ทฏฺฐพฺพํ, น ภวจักร. อนึ่ง พระสูตรพึงเห็นว่าเป็น
 โสกาทินิ พาลสฺส ชรามรณนิมิตฺตตามตฺตสฺส. เครื่องสาธก ถึงเนื้อความข้อนี้เองว่า
 "อสุสฺสวา^๒ ปุณฺณชฺชโน"ติ ทิ วจเนน อวิชฺชา อวิชชาเป็นเหตุของธรรม มีโสกะเป็นต้น

^๑ ฉ. เหตุ เหตุภูตา.

^๒ ก. อสุตวา.

โสกาที่นี้ การณฺติ ทสฺสีตา, น จ ชรา-
มรณฺนิมิตฺตเมว ทุกฺขํ ทุกฺขณฺติ.

หาใช่เป็นเครื่องสาธกเนื่อความ เพียงแต่
ความที่ธรรมมีโสกะเป็นต้น มีชราและมรณะ
เป็นนิมิตแก่คนเขลาไม่. จริงอยู่ ด้วย
พระพุทธคำรัสว่า "บุถุชนผู้มีได้สັบ" ทรง
แสดงถึงอวิชชาว่า เป็นเหตุแห่งธรรมมี
โสกะเป็นต้น, แต่หาใช่ทรงแสดงว่า ทุกฺข
อันมีชราและมรณะเป็นนิมิตนั้นเอง เป็นตัวทุกฺข
ไม่.

อปโร นโย ชรามรณฺปิ ปจฺจโย,
อณฺณถา ทฺวาทสงฺคานิ น ปริปุเรณฺติ.
กสฺส ปน โส ปจฺจโย ? โสกาที่นี้. ยทิ
เอวํ กสฺมา "ชรามรณฺปจฺจยา โสกาทโย
สมฺภวานฺติ"ติ อวตฺวา "ชาติปจฺจยา
ชรามรณฺ, โสกาทโย จ สมฺภวานฺติ"ติ
วุตฺตณฺติ ? ยสฺมา ตทณฺเณปิ ทุกฺขธฺมฺเมน
ผุฏฺจสฺส เต สมฺภวานฺติ, ตสฺมา อปฺปหีน-
สํโยชนสฺสาปิ เตสํ ตปฺปจฺจยตา น
เอกํสีกาติ ชาติปจฺจยตา ว วุตฺตา. อถวา
ชรามรณฺคฺคทณฺเณ อปฺปตฺติโกโว สงฺคหิโต.

อีกนัยหนึ่ง แม้ชราและมรณะก็เป็นปัจจัย
ด้วย, เมื่อถือเอาเนื่อความโดยประการอัน
องค์ ๑๒ ก็จะไม่ครบ. ก็ปัจจัยนั้นของธรรม
อะไรเล่า ? ของธรรมมีโสกะเป็นต้น.
ถามว่า ถ้าอย่างนั้น เพราะเหตุไร จึงไม่
ตรัสว่า "ธรรมมีโสกะเป็นต้นมี เพราะชรา
และมรณะเป็นปัจจัย" ตรัสแต่ว่า "ชราและ
มรณะเป็นปัจจัย" เพราะชาติเป็น
ปัจจัย" ? เพราะธรรมมีโสกะเป็นต้น
เหล่านั้น ย่อมมีแก่บุคคลผู้ถูกธรรมคือความ
ทุกฺขแม้อัน จากชราและมรณะนั้นถูกต้องแล้ว,

คุณเสาวนีย์ (เมียน) แคมมณี

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

เพราะฉะนั้น ความที่ธรรมมีโสกะเป็นต้น
เหล่านั้น มีชรามรณะนั้นเป็นปัจจัย จึงไม่ใช่
เป็นไปโดยส่วนเดียว แม้แก่บุคคลผู้มี
สังโยชน์ยังละไม่ได้ เพราะฉะนั้น จึงตรัส
ความเป็นธรรม มีชาติเป็นปัจจัยเท่านั้น.
อีกนัยหนึ่ง อุปัตติภพ ท่านรวมไว้ด้วยศัพท์
ว่าชรามรณะ.

อุปาทินนุกุขุทธปริปาโก หิ อายุโน สํหานิ,
อินทฺริยานํ ปริปาโก จ ชรา, เตสฺสจ
ภทฺโท มรณฺตฺติ. สติ จ อุปฺปตฺติภเว ตตฺถ
กตฺตฺวจิตฺตํ, โปราณํ วา กมฺมํ กมฺมกโว,
กมฺมาทีอุปฺภูจฺจาเน จุตฺตอนนฺตรํ ปฏิสฺสนฺธิ
ชเนตฺตีติ อุปฺปตฺติภโว ชาตฺติยา ปจฺจโย,
ตสฺมา ชรามรณฺมปี ชาตฺติยา ปจฺจยตาย
ปฏิจฺจสมฺมุขปาโท.

เพราะว่า ความงอมของชั้นที่มีวิญญาณ
ครองความเสื่อมของอายุและความงอมของ
อินทรีย์ทั้งหลาย ชื่อว่าชรา และความแตก
ทำลายของธรรมเหล่านั้น ชื่อว่ามรณะแล.
ก็เมื่อมีอุปัตติภพ กรรมที่สัตว์ทำไว้สั่งสมไว้
ในอุปัตติภพนั้น หรือกรรมเก่า จัดเป็น
กรรมภพ, ในความปรากฏของกรรมเป็นต้น
ย่อมให้เกิดปฏิสนธิ ในลำดับแห่งจติ เพราะ
ฉะนั้น จึงจัดเป็นอุปัตติภพ เป็นปัจจัยแก่
ชาติ, เพราะฉะนั้น แม้ชรามรณะก็ชื่อว่า
เป็นปฏิจสมุขปาโท เพราะความเป็นปัจจัยแก่
ชาติ.

ยสุมา ปน "ภวปัจจยา ชาตี"ติ เอตฺถว
 อุปตฺติกาวสุส ชาตียา ปจฺจยตา สงฺกหิตา,
 ตสุมา วุตฺตปริยายสงฺกหโต^๑ "ชรามรณ-
 ปจฺจยา ชาตี"ติ น วุตฺตํ. เอว
 ชรามรณสุสาปี ปจฺจยภาวสิทฺธิโต ปฏฺิจ-
 สมุปาตตาคี ทฺวาทสงฺกตา ววฏฺิจตาคี
 เวทิตพฺพา. เตนาท "ทฺวาทเสวา"ติอาทิ.
อยนฺตาวาติ "เทสนาภทโต"ติอาทินา วุตฺตํ
 อคฺคสํวณฺณํ สนฺธายาท.

อนึ่ง เพราะทรงรวมความที่อุปตฺติกภ เป็น
 ปัจจัยแก่ชาติไว้ในคำนี้เองว่า "ภวปัจจยา
 ชาติ" ชาติมีเพราะภเป็นปัจจัย, ฉะนั้น
 จึงมิได้ตรัสว่า "ชรามรณปัจจยา ชาติ"
 ชาติมีเพราะชรามรณะเป็นปัจจัย เพราะ
 ทรงรวมไว้ด้วยคำปริยาย ที่กล่าวไว้แล้ว
 นั้นเอง. ความที่แม้ชรามรณะเป็นปฏฺิจ-
 สมุปาต ก็เพราะสำเร็จความเป็นปัจจัย
 อย่างนี้ เพราะฉะนั้น พึงทราบว่ ท่านได้
 กำหนดคปฏฺิจสมุปาตมีองค์ ๑๒. ด้วยเหตุนี้
 ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า "องค์ปฏฺิจสมุปาต
มี ๑๒ เท่านั้น" เป็นต้น. บทว่า อยนฺตาว
 ท่านอาจารย์กล่าวหมายถึง การสังวณฺณา-
 ความ ที่ท่านได้กล่าวไว้ด้วยคำว่า "โดย
 ประเภทแห่งเทศนา" เป็นต้น.

^๑ ฉ. วุตฺตปริยายสงฺกหโต จ.

อาทิว่า "ข้อนี้สมดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้" ดังนี้.

อหาเปตฺวา วิภชิตพฺพํ. วิภชนํ หิ อภิมม-
 ปริยาโย. "อฏฺฐสฺส จาเนสฺส อณฺเณ"ติ
 อาเนตฺวา ตํ สมฺพนฺธิตพฺพํ. เสสฺสจฺจาเนสฺส
 ทุกฺขสมฺมตฺเตสฺส, ปุพฺพนฺตาทีสุ จ. อารมฺมณ-
วเสนาติ อารมฺมณกรณวเสนาปิ. อิธาติ
 อิมสฺมึ "ทุกฺเข อณฺเณ"ติอาทิเก ปาเจ.
สาติ อวิชฺชา. อุปฺปนฺนาติ อสมฺมุตฺตูปฺปนฺนา,
 ปเคว ปจฺจุปฺปนฺนา.

บัดนี้พึงจำแนกเรื่องราว อย่าให้ขาดตก
 บกพร่อง. ก็การจำแนกเป็นปริยายแห่ง
 พระอภิธรรม. พึงนำเอาคำว่า "ความไม่รู้
 ในฐานะทั้ง ๘" มาเชื่อมค่านั้นด้วย. คำว่า
ในฐานะที่เหลือ คือในทุกข์และสมุทัย, และ
 ในฐานะทั้งหลายมีอุปพันตะเงื่อนต้นเป็นต้น.
 บทว่า อารมฺมณวเสน แปลว่าแม้ด้วยอำนาจ
 ทำให้เป็นอารมณ์. บทว่า อิธ ความเท่ากับ
 อิมสฺมึ โยค "ทุกฺเข อณฺเณ"ติอาทิเก
 ปาเจ แปลว่าในปาฐะนี้ ก็มีคำเป็นต้นว่า
 "ทุกฺเข อณฺเณ". บทว่า สา โยค อวิชฺชา
 แปลว่าอวิชชานั้น. คำว่า ที่เกิดขึ้นแล้ว
 ได้แก่ยังไม่ได้รุดอนเกิดขึ้น, ที่เกิดขึ้น
 เฉพาะหน้าไม่ต้องพูดถึง.

"ปฏิจฺฉาเหตุวา"ติ เอตฺถ วุตฺตํ ปฏิจ-
 ฉาหนาการํ ทสฺเสตฺถ "ยาถาวสรสลกฺขณํ
ปฏิจฺฉณํ น เหตุ"ติ วุตฺตํ. รสีตพฺโพ

ท่านอาจารย์กล่าวว่า "ย่อมไม่ให้เพื่อจะ
แห่งตลอด ลักษณะคือรสของตนตามความ
เป็นจริงได้" เพื่อจะแสดงอาการคือความ

คุณชูจิตต์ ขวัญจันทร์

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

ปฏิวชิตโพ สภาโว รโส, อตฺตโน
 รโส สรโส, ยถาโว ยถาภูโต สรโส
 ยถาวสรโส, โย "ปีฬฺญโโจ"^๑ติอาทินา
 วุตฺโต ทุกฺขสจฺจปฺปเกทา เอว จ
 ปุพฺพตาตโย, โส เอว ลกฺขิตฺตพฺพตฺตา
ยถาวสรสลกฺขณํ. ตํ ปฏิวชิตฺ ปจฺจกฺขโต
 ชานิตฺตํ น เทติ.

ปกปิดที่ท่านได้กล่าวไว้ในคำว่า "ปกปิด".
 สภาวะที่พึงยินดี คือพึงแทงตลอด ชื่อว่ารส,
 รสของตน ชื่อว่า สรโส แปลว่ารสของตน,
 รสของตนตามเป็นจริง คือมีอยู่จริง ชื่อว่า
 ยถาวสรโส แปลว่า รสของตนตาม
 เป็นจริง, ซึ่งท่านได้กล่าวไว้ด้วยคำว่า
 "ปีฬฺญโโจ" มีสภาวะว่าบีบคั้นเป็นต้น และ
 ธรรมทั้งหลายมีเงื่อนต้นเป็นต้น ซึ่งเป็น
 ประเภทแห่งทุกขสังขารนั้นเอง, ก็รสนั้นนั้น-
 แลละ ชื่อว่าลักษณะคือรสของตนตามที่
เป็นจริง เพราะเป็นเรื่องที่จะพึงกำหนด.
 อวิชา ยอมไม่ให้เพื่อจะแทงตลอด ลักษณะ
 คือรสของตนตามความเป็นจริงนั้น คือเพื่อ
 จะรู้โดยประจักษ์.

ตทฺถยฺนติ ปุพฺพตฺตญฺเจว อปรนตฺตญฺ
 อตีตํ, อนาคตญฺ ขนฺธปญฺจกํ. ปุพฺพตา-
 ปรนตภาควนฺตตายน วา ปจฺจปฺปนฺนทฺธภูโต
 มชฺฌนฺโต ปุพฺพตาปรนฺโต. อัย อวิชา

คำว่า ขันธปญฺจกํ ทั้ง ๒ ได้แก่ขันธ-
 ปญฺจกเงื่อนต้นคือที่เป็นส่วนอดีต และเงื่อน-
 ปลายที่เป็นส่วนอนาคต. อีกนัยหนึ่ง
 เงื่อนกลางที่เป็นปัจจุบันอัธธา ชื่อว่า

^๑ ชุ. ป. ๓๑/๔๔๙.

อิเม สังขาราคิ อิทัปปัจจยตาปฏิจ-
สมุပ္ปนฺนธมฺเมสุ ปจฺจกฺขโต ชานนาการ-
ทสฺสนํ.

เอตฺถาคิ เอเตสุ ทุกฺขาทิสฺสุ. ยทฺปิ อวิชฺชา
ทุกฺขาทิสฺสุ อารมฺมณฺกรณวเสนฺปิ ปวตฺตติ,
ยถา ปน นิโรธมคฺเค อารมฺมณํ กาตุ
อสกฺโกนฺตํ เต ชานิตฺตฺกามสฺส ตปฺปฏิจฺฉาท-
วเสน, อนิโรธมคฺเคสุ นิโรธมคฺคกฺกท-
การณภาเวน จ ปวตฺตมานา เต ยถาวโต
ปฏฺวิชฺฌิตฺตํ น เทติ, เอวํ ทุกฺขาทิสฺสปีติ
เวทิตพฺพํ. ตถา ทึ วุตฺตํ "ปฏิจฺฉาท-
วเสนฺว อิธาสฺสิปฺเปตา"ติ. ทุกฺขาทิวิสโย
อนฺตมกโร, โลภาทินฺนญ อนฺตมกรานํ
ปจฺจยญฺโต อทสฺสนากาโร อณฺณณํ.

เงื่อนต้นและเงื่อนปลาย เพราะมีส่วนแห่ง
เงื่อนต้นและเงื่อนปลาย. คำว่า นวิชชา
นสังขาร เป็นคำแสดงอาการคือการรู้โดย
ประจักษ์ในอิทัปปัจจยตา และปฏิจสมุပ္ปน-
ธรรม.

บทว่า เอตฺถ ความเท่ากับ เอเตสุ โยค
ทุกฺขาทิสฺสุ แปลว่าในทุกข์เป็นต้นนี้. ฟังทราบ
ว่า อวิชชาย่อมเป็นไปแม้เกี่ยวกับการ
กระทำให้เป็นอารมณ์ ในธรรมมีทุกข์เป็นต้น
แม้ก็จริง, ถึงกระนั้น อวิชชาก็ไม่สามารถ
กระทำนิโรธและมรรค ให้เป็นอารมณ์ได้,
เมื่อเป็นไปเกี่ยวกับการปกปิดนิโรธ และ
มรรคนั้น แก่บุคคลผู้ใคร่จะรู้นิโรธและมรรค
เหล่านั้น และด้วยภาวะที่เป็นเหตุยึดถือ
ในธรรมที่มีใช้นิโรธและมรรคว่า เป็นนิโรธ
และมรรค ย่อมไม่ให้เพื่อแทงตลอด ตาม
ความเป็นจริง ซึ่งนิโรธและมรรคเป็นต้น
เหล่านั้นฉันใด, แม้ในสัจจะมีทุกข์เป็นต้นก็
ฉันนั้น. จริงอย่างนั้น ท่านอาจารย์ได้กล่าว

คุณปิยาวรรณ ขวัญจันทร์

ขออุทิศส่วนกุศลให้คุณพ่อทอง ขวัญจันทร์

ว่า "ในบาลีนี้ ท่านก็ประสงค์เอาอวิชชา โดยเป็นเครื่องปกปิดเท่านั้นเอง". อาการ คือความไม่เห็น ซึ่งกระทำความมืดบอด อันมีสัจจะมีทุกข์เป็นต้นเป็นวิสัย และเป็น ปัจจัยแก่กรรมอันกระทำความมืดบอดมีโลภะ เป็นต้น ชื่อว่า อณฺเณ แปลว่าความไม่รู้.

๕๙๒. ปฏฺฐาปโยติ ปฏฺฐาภิสงฺขาราทโย. ตตฺถ ปุณฺาติ อตฺตโน สนฺตานิ อปฏฺฐผลโต, ทฺกฺขสงฺกิเลสโต จ โสเธตฺติ ปฏฺฐํ. หิตฺสฺขชฺฌาสเยน ปฏฺฐํ กโรตฺติ ตนฺนิปฺพาทเนน การกสฺส อชฺฌาสยํ ปุเรติ, ปุชฺชภวํ นิพฺพตฺเตตฺติ วา ปฏฺฐํ. อิติ ปุโรโก, ปุชฺชนิพฺพตฺตโก จ นินฺรุตฺตินเยน ปฏฺฐนฺติ เวทิตฺพโ. ปฏฺฐํ จ โส อตฺตโน ผลสฺส อภิสงฺขรณฺเณน อภิสงฺขารโร จาติ ปฏฺฐาภิสงฺขารโร.

๕๙๒. คำว่า สังขารมีบุญเป็นต้น ได้แก่อภิสังขารมีบุญญาภิสังขารเป็นต้น. ใน คำว่า บุญญาภิสังขารนั้น มีวิเคราะห์คำดังนี้ ธรรมชาติชื่อว่า บุญ เพราะมีความหมาย ว่า ชำระ คือทำสันดานของตนให้หมดจด จากผลของสิ่งที่ไม่ใช่เป็นบุญ และจากความ เสร้าหมองคือทุกข์. อีกอย่างหนึ่ง บุคคล ย่อมทำบุญ ก็ด้วยความประสงค์ประโยชน์ แก่กุศลและความสุข เพราะฉะนั้น ธรรม- ชาติชื่อว่าบุญ ก็เพราะมีความหมายว่า ทำความมุ่งหมายของผู้กระทำให้เต็ม ด้วย การยังประโยชน์แก่กุศลและความสุขนั้น ให้ สำเร็จ, อีกอย่างหนึ่ง ธรรมชาติชื่อว่าบุญ

คุณปิยาวรรณ ขวัญจันทร์
ขออุทิศส่วนกุศลให้คุณพ่อทอง ขวัญจันทร์

๐๑-๖-๓๖-๒๐

เพราะมีความหมายว่า ยังภพที่ควรบูชาให้บังเกิด. บุคคลผู้ยังความประสงค์ให้เต็ม และผู้ที่ยังภพที่ควรบูชาให้เกิด ดังนั้นก็พึงทราบว่าเป็น ชื่อว่าบุญ ตามนัยแห่งนิรุตติ. สภาวะชื่อว่า อภิสังขาร โดยความหมายว่า ประดุจผลของต้นนั้นด้วย เป็นบุญด้วย เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า บุญญาภิสังขาร แปลว่าสภาพประดุจที่เป็นบุญ.

บุญปฏิบัติทุกขโต อบุญปฏิบัติ วุตตวิปริยาเยน อบุญญาภิสังขาร เวทิตัพโพ. สมာธิปัจจนิกานัน อติหุรตายน น อธิชติ, อนินชณจ ภว อภิสังขโรตติ อาเนญชาภิสังขาร. กาเยน ปวตติโต, กายโต วา ปวตโต, กายสสุ วา สังขารโรติ กายสังขาร. วจีจิตต-สังขารเรสุปี เอเสว นโย. ตตถ ปรมตติโก ปริวิมฺสนสฺสตาทิวเสน คหิตโต.

ธรรมชาติที่ชื่อว่าอบุญ เพราะเป็นปฏิบัติกระทำต่อธรรมชาติชื่อว่าบุญ เพราะฉะนั้น พึงทราบว่าเป็น อบุญญาภิสังขาร โดยปริยายต่างจากคำที่ได้กล่าวไว้แล้ว. ภพชื่อว่า ย่อมไม่หวั่นไหว เพราะอยู่ไกลถึง แห่งธรรมอันเป็นข้าศึกต่อสมาธิ, ก็ธรรมใด ย่อมประดุจภพที่ไม่หวั่นไหว เพราะเหตุนี้ ธรรมนั้นชื่อว่า อาเนญชาภิสังขาร. ชื่อว่า กายสังขาร เพราะมีความหมายว่า เป็นสังขารที่กายให้เป็นไปแล้ว หรือเพราะมีความหมายว่า สังขารที่เป็นไปทางกาย

คุณปิยาวรรณ ขวัญจันทร์

ขออุทิศส่วนกุศลให้คุณพ่อทอง ขวัญจันทร์